



საქილ

1967

ՄԻՈՆ

ԽԱ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԷ ԷԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

«سيون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية.

“SION” ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1967

Հունիս-Օգոստոս

Թիւ 7 - 8

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԷ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

Հակառակ խաղաղութեան ֆաղափ իր պիտակին, Երուսաղէմը խռովմանը կեդրոն մը եղած է միշտ: Իր վաղնջականութիւնն ու սրբութիւնը երբէ մեծ եւ յայտնեալ կրօններու միջեւ, զինքը որքան ցանկալի՝ նոյնքան արկածներով լեցուն ոստանի մը վերածելը են դարերով: Այս պարագան ուրիշ փաստ՝ իր կարեւորութեան եւ նուիրականութեան, որ մագնիսի մը նման իրեն փաշած է, անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր, բոլոր սիրտերը, վերածելու համար ինքզինքը սրբազան կոուսխնձորի մը:

«Եթէ մոռացայց գեեզ, Երուսաղէմ, մոռացի զիս աչ իմ», միայն Հրէի սրտէն պոկուող սիրոյ երդում մը եւ ուխտ մը չէ, նոյնը ըսած ու կրկնած են դարերով նաեւ քրիստոնեան եւ իսլամը, երբ հեռուէն ու մօտէն նայած են Աստուծոյ այս ֆաղափին: Ամբողջ տարուան ընթացքին ընդհանրապէս, իսկ քրիստոնէութեան, իսլամութեան եւ հրէից մեծ տօներուն մասնաւորաբար, աշխարհի հեռաւոր եւ մօտաւոր մարզերէն՝ մարդերը գունդագունդ դէպի Սուրբ Երկիրը մղող ամենէն տիրական ոգին կրօնականն է անտարակոյս: Բարեպաշտութեան զգացումն է ականադրիւրը կենդանի այս խանդավառութեան, որով կը համակուին ամէն սեռէ եւ տարիքէ սիրտերը:

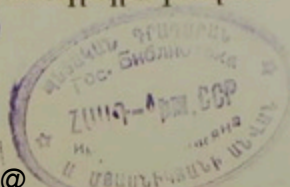
Այս զգացումին շատ մօտիկ կայ նաեւ այժմ, պատմական եւ գիտական շահագրգռութեան ոգին: Շատեր այսօր Ս. Երկիր կուգան ոչ միայն հոգեկան կազդոյր գտնելու, այլ նաեւ մտաւոր լոյս փնտռելու համար հոս: Պաղեստինագիտութիւնը իբրեւ աշխարհագրական, բնապատմական, պատմական եւ հնախօսական ծանօթութիւններու դրութիւնը, Աստուածաշունչի պատմութեան եւ կրօնական հաւատքի եւ բարոյականի համար գերազանցօրէն օգտակար եւ պիտանի ուսում մըն է այլեւս: Հին եւ նոր պեղումները Երուսաղէմի, Երիֆովի, Սամարիոյ, Գալիլիոյ, եւ Յորդանանի շրջաններուն մէջ, ամէն օր նոր յայտնութիւններու լոյսով կը հաստատեն Ս. Գրքի աւանդութեանց վաւերականութիւնը: Կրօնքն ու գիտութիւնը, այս սրբազան երկրին մէջ մանաւանդ, երբեք հակառակ չեն եղած իրարու: Հաւատքը չի տկարանար բրնա երբ իր առարկան աւելի կը լուսաւորուի:

Համոզուելու համար քէ Ս. Երկիրը եկող ամէն ազգի ուխտաւոր, հաւատքի խորհուրդով եւ գայն լուսաւորող ու ապացուցող պատմախօսութեամբ է համագրաւուած, պէտք է տեսնել գիրքնիք երբ լուռ ու մտասփնջ կը մտնեն Ս. Յարութեան համաշխարհային մայր տաճարը, կամ երբ կ'իջնեն Գեթսեմանին, Ծրնրնդեան Այրն ի Բեթղեհէմ, երբ սրտաթունդ կը վերելակեն Համբարձման գագաթը, ապա գահավէժ դէպի Յորդանան, խոկալու համար մեղքին եւ հոգեւոր մաքրութեան իմաստին վրայ:

Այս զգացումը աւելի կը լայննայ եւ կը լուսաւորուի հաւատացեալներու հոգիին ու մտքին մէջ, երբ կը տեսնեն հողագերծուած աւերակները Կափառնաուրի, Քորազինի, Բեթսայի-դայի, Սամարիոյ: Անոնց բոլորին մէջ աւելի քան երբեք կը պայծառանայ այն համոզումը քէ իրական Ս. Երկրի մը հոգին վրայ է որ կը կոխեն, եւ քէ առասպելներու հիւսք մը չէ այն Մատեանը, որ այս Սուրբ երկրին աստուածապատում փառքը կը վերբերէ:

Ուրիշ երկիրներ, իւրաքանչիւրը իբրեւ կեդրոն ազգի մը ինքնուրոյն քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթին, միակ բան մը կը պատմեն, գիտութեան եւ արուեստի չափն ու սահմանը, որոնք երբ օր մը աւերակոյտի վերածուին, կ'ունենան իրենց նականազրուած իրիկունը: Այսպէս չգար մարդ սրբազան այս հողաշերտին վրայ: Կեանքի խորհուրդը ուրիշ զգացումներով կը խօսի հոս հոգիներուն, կրօնքի բանաստեղծութիւնը քեւ ու քոնիչ կուտայ հոգիներուն, ելլելու համար ցեղերու եւ ժողովուրդներու յատուկ զգացումներէն վեր բարձրութիւններու, ուր աստուածային յայտնութեան լոյսը կը նառագայքէ:

Երբ ժողովուրդներն ու ազգերը իրարու կը խառնուին շահերու կռուադաշտին վրայ, կամ կիրքերու հողմայոյզքին մէջ, ականատես կ'ըլլան իրարու յոռի կողմերուն մանաւանդ, եւ կը խրտչին իրարմէ: Բայց երբ անոնք իրարու կը հանդիպին խաղա-



դուքեան եւ սիրոյ պարունակին մէջ, որ կրօնփին կալուածն է, հոն է որ ամենէն աւելի կը գիտակցին, քէ արեան, լեզուի եւ հայրենիքի տարորոշութեանց ներքեւ, որոնցմով ազգերը կը զանազանուին իրարմէ, կայ ուրիշ բան մը, վեր մասնակի վիճակներէն, որուն մէջ կը մօտենան անոնք իրարու եւ կը միանան տիեզերական եղբայրութեան մը ըմբռնումով, Աստուծոյ հայրութեան մեծ գաղափարին ներքեւ:

Հոգեկան հասունութեան եւ կրօնական ոգիի պակասութեան արդիւնքն է որ քոյլ տուած է դարերով որ ժողովուրդներն ու ազգերը համազգային այս ոստանին նային ազգային ու ցեղային ինքնայատուկ ակնորժակներով, վերածելով խաղաղութեան փառքը խռովի եւ նախնիքի ռազմավայրի մը: Դարեր առաջ Իսրայէլի մեծ մարգարէն կը նախաձայնէր, ակնարկելով երուսաղէմին.

«Ազգերը քու լոյսիդ պիտի գան,

եւ քաղակիրները քու արեւիդ ծագումին»:

Հակառակ կրօններու եւ ազգերու մարտնչումներուն եւ ձգտումներուն՝ երուսաղէմը իրենց սեփական տաղաւարը ընելու, Ս. Քաղաքին մէջ դարերով իրենց պաշտամունքի սեղաններն են ունեցեր եւ ունին այսօր, ծանօթ մեծ կրօններու բոլոր հետեւորդները: Զայն իրարու ձեռքէն խլելու մրցակցութիւնը՝ աւելի սրած է կրօնական ակնորժակները եւ իրեն աւելի յարելու վնասականութիւնը: Այս պատկերը պատմականօրէն որքան տըխուր, նոյնքան սրտազրաւ է, որովհետեւ ժողովուրդներու կրօնասիրութեան եւ աստուածպաշտութեան ոգիին անմարելի բոցին գրաւականն է ան, հակառակ շատ անգամ գործադրուած միջոցներու բրտութեան եւ ոճրապարտ բռնկումներու:

*

Միջազգային կրօնական այս ոստանին մէջ, Հայ Եկեղեցին ունի իր արժանավայել տեղն ու դիրքը, իբրեւ նուիրապետական կայք եւ ազգային ժառանգութիւն: Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը, այսինքն Ս. Յակոբայ Աթոռը իսկական մեծութիւն մը եւ փառք մըն է, մին Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ ամենափառաւոր անցեալ ունեցող կայքերէն, հաստատուած այն սրբազան տեղւոյն վրայ՝ ուր մեր Տէրը դրաւ իր արքայական գահը առաջին անգամ: Այդ սուրբ ժառանգութիւնը բարձր եւ պայծառ պահելը, մեր Եկեղեցիին ու ազգին նուիրական պարտքն ու իրաւունքն է եղած դարերով: Դարաւոր փոքորիկները չեն կրցած խախտել անոր պատուանդանը, որովհետեւ անիկա սուրբ է եւ յանրժութեան կը նայի:

Ս. Տեղեաց մէջ իր ունեցած դարաւոր իրաւունքներով եւ սեփականութիւններով, անոնց կրօնական ու ազգային արժէքներով, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքական Աթոռը կը գրաւէ տեղ

մը՝ որուն կրօնական տարածքը հոգիներու վրայ վեր կը մնա: Հափերէ եւ բաղդատութիւններէ: Երուսաղէմի ազգապատկան խոր-բաստեղիները, մասամբ նաեւ ձեռակերտ ու համադրութիւն Հայ աբխաներու եւ իշխաններու, բիրեղացումն ու մարմնացումն են մեր ժողովուրդի հուժկու զգայնութեան, անդիմադրելի սլացֆին՝ որով ցեղի մը հոգին այսպէս ինքզինքը կ'առարկայէ միջոցն ի վեր: Հրաշքի համագոր է այն իրողութիւնը, որ իր նակատագրին դէմ ամէն օր մահառող մեր ժողովուրդը կրցած է ունենալ եւ պահել հոս, վշտին սրբութիւնը եւ յոյսին զօրութիւնը խորհրդանշող այս երկրին մէջ, իր դերն ու դիրքը, հաւասար գիծի մը վրայ աշխարհի ամենէն հզօր եւ յառաջադէմ ազգերու կարգին: Իրապէս տիտանեան կամֆով եւ հոգիով զրահուած մարդեր պէտք է եղած ըլլան մեր երանելի նախնիները, որոնք իրենց համեստ ուժերով տեսական արժէքներ տուած են մեր եկեղեցիին ու ազգին, օժտելով գմեզ անօտարանալի ժառանգութեամբ մը՝ որ մինչեւ այսօր մեր միակ գանձն է, անցեալ նաւաբեկումներէ մնացած:

Հակառակ այս սրտագրաւ իրողութեան, դժխեմ եղած է միշտ մեր նակատագիրը. պատմութեան իւրաքանչիւր ճախորդ վայրկեանին մենք տուած ենք մեր տուրքը: Աստուծոյ հովանաւոր Աջը սակայն, միշտ անպակաս եղած է մեր վրայէն, եւ մեր գոյութեան ուղղուած հարուածները վրիպած են իրենց կործանարար նպատակէն: Ժողովուրդները իրենց գոյութեան բախտորոշ պահերուն է որ ի յայտ կը բերեն իրենց հոգեկան ինքնութիւնը, իրենց ցեղային նկարագիրը բացատրող ուժերու արժէքը: Մեր ցեղային նկարագրին ամենէն կարկառուն գիծն է եղած գոհողութեան ոգին: Յանախ մեզի պակասած է իմաստութիւնը, արտաքին իրողութիւնները կշռելու խելքը, բայց երբեք՝ գոհողութիւնը:

Այս անգամուան փոփոխութիւնը Երուսաղէմի մէջն ու շուրջը, արդիւնք՝ Իսրայէլի եւ Արաբներու ընդհարումին, բարեբախտաբար տնտեսական աղէտի մը կերպարանով չներկայացաւ Ս. Աթոռոյ եւ Ս. Երկրի մէջ գտնուող Հայ ժողովուրդին: Չգրկուեցանք մենք մեր կալուածական եկամուտներէն, ինչպէս պատահեցաւ ան շուրջ քսան տարիներ առաջ: Վանքաբնակ եւ Երուսաղէմահաստատ Հայ ժողովուրդը չկորսնցուց իր տունն ու գոյքը: Միւս կողմէ սակայն, պատերազմի հետեւանքով ստեղծուած տնտեսական տագնապն ու անգործութիւնը գրկած է բոլոր աշխատող ձեռքերը քան մը կարենալ ընելու կարելիութենէն: Այս մտահոգիչ կացութիւնը տակաւ աղէտի մը հաւասար հանգամանքով կը ներկայանայ, շուարումի մատնելով Ս. Աթոռը եւ Երուսաղէմաբնակ մեր ժողովուրդը:

Այս անգամ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը հանգանակիչ նուիրակներ չորկեց, եւ օգնութեան կոչեր չուղղեց Սփիւռքի մեր ժողովուրդին, սակայն այն քանի մը պատուարժան հասցէներուն՝ որոնց ուղեցիկն ուղղել մեր խնդրանքը, այն մեծ ապահովու-

քեամբ քէ անոնք ետ պիտի չդարձնէին մեր իրենց կարկառուած ձեռքը, բացի ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐ-ԿՈՒԹԵՆԷՆ, բոլորէն ալ գրեթէ մերժուեցանք: Մեր ԽՆԴՐԱՆՔԻՆ ԶՈՒՋԵՑ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵԼ ՆՈՅՆՊԷՍ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԻՆԸ, ՈՐՈՒՆ ԴԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՊԵՐԸ ՓՈԽՈՒԱԾ ԿԸ ԹՈՒԻՆ ԸԼԼԱԼ:

Քանի մը ամիսներ առաջ, երուսաղէմի Գանձատունէն անհետացած ձեռագիրներու առիթով, չմնաց եկեղեցական մը, ազգային ջոջ մը, մամուլի ներկայացուցիչ մը, կուսակցական պատգամախօս մը, որ յուզումով եւ ընդվզումով կուրծք չծեծէր, ու բարբառալիք չբողոքէր ազգային ու եկեղեցական այդ գանձերուն իրենց տեղէն շարժուելուն պատճառաւ, մեղադրելով ու ամբաստանելով երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը՝ այս սրբապիղծ արարքին եւ իրենց պարտականութեան զանցառումին համար: Շատերը անոնցմէ, իրենց ազգային զայրոյթը յայտնելէ յետոյ մեր անցեալի այդ սրբազան աւանդներուն պատահած ողբերգութեան առիթով, չէին յամենար յայտարարելու քէ երուսաղէմի մշակութային արժէքներն ու ժառանգութիւնը ազգին կը պատկանին եւ քէ պէտք էր գանոնք յանձնել խրամատ ձեռքերու, որպէսզի անոնք կարենային պահուիլ իբրեւ բիք ական եւ գանձ անկողոպտելի:

Պատուական մեր վայրահաչները, որոնք միայն խօսիլ գիտեն երբ հարցերը ազգային եւ եկեղեցական բնոյթ ունին, եւ բամբասել՝ երբ խնդիրը երուսաղէմի վանքին կը վերաբերի, ինչո՞ւ չեն հետաքրքրուիր լորձնաշուրթն իրենց գոված եւ ավստսացած այդ ազգային ժառանգութեամբ, երբ այսօր ամբողջ Հաստատութեան գոյութիւնը խնդրոյ առարկայ է: Ո՞ւր են այդ խնամոտ ու մաքուր ձեռքերը, որոնք քանի մը ամիսներ առաջ գուրգուրանով կ'ուզէին երկարիլ Սրբոց Յակոբեանց ազգապատկան գանձերուն, գանոնք փրկելու խոր գիտակցութենէն դողահար:

Ուրիշ ազգերու մէջ քաղաքի տարրը առհասարակ անտարբեր է մտքի եւ հոգիի արժէքներու նկատմամբ, փշտացի մըն է, փրանսական բացատրութեամբ: Մեր մէջ՝ ոխերիմ քշնամին անոր: Ահա քէ ինչո՞ւ մեր իմացական ըսուած ընտրանին, խմբագիրը, բժիշկը, վարժապետը, հոգաբարձուն, պետական պաշտօնեան եւ այս օրերուս նաեւ դրամատէրը, իրապէս այնքան քիչ կարեւորութիւն ուզեն տալ ոչմարիտ իմացականութեան եւ անոր արգասիքը եղող արժէքներուն: Իրենց յարուցած ազմուկն ու նախանձաւորութիւնը, շատ յաճախ փոքի եւ պոչի ցաւերու, անհանդուրժողութեան, նախանձի եւ չամոքուած ոխերու արդիւնքն է: Արդիւնք մը՝ որ երբեք պիտի չհարստացնէ զիրենք:

Տակաւին այս դժբախտ մարդերու հոգիին մէջ, իբրեւ միակ հարստութիւն, կը կենայ արքայական պատմութեանով, քա-

գով ու գաւազանով զգեստաւորուած *զրպարտութիւնը*: Անոնցմէ ոչ ոք պիտի կրնայ հրաժարիլ հէֆիաթի մը գեղեցկութեամբ եկող այս հիւրը մեծաբելէն, այնքան անդիմադրելի է անոր հեղինակութիւնը մեր քաղքենի եւ հասարակ ժողովուրդին վրայ: Ըսէ՛ք ամենէն անհեթեթ սուտը, եւ անիկա պիտի անցնի բոլորէն, առանց տրամաբանութեան եւ խելիի հակազդեցութեան: Երբեմն նանրամտութիւնը, հաշիւը, ատելութիւնը աւելի դիւրութեամբ կը փոխադրեն զայն զանգուածներու հոգիէն ներս: Եղբրականը հոն է, որ վարակիչ է այս խանդավառ աշխատանքը, եւ կրկնուելով՝ կ'անցնի նոյնիսկ աւելի անդին քան շշմարտութիւնը: Զըրպարտութիւններ կան որոնք հերքուելով աւելի վաւերական կը դառնան: Զրպարտութիւնը որքան հեռանայ իր մեկնումի կէտէն, այսինքն որքան ուրիշ առուներէ ջուրեր իյնան մայր մղումին մէջ, այնքան հոսանքը կը հաստանայ, այնքան աւելի համոզիչ, անդիմադրելի կը դառնայ:

Ամէն մարդ տկար է անոր առջեւ: Ամրապէս կազմակերպուած ազգերու պետական մեքենան իսկ հաշուի կ'առնէ անոր հաւանական խուժումները: Մեր մէջ ան կը յոխորտայ մանաւանդ հանրային հաստատութիւններու, գործիչներու, մտաւորականներու, կղերականներու գլխուն: Կը բաւէ փսփսուի մը, ամենէն ամուր բռնուած եկեղեցական մը տապալելու համար: Կը բաւէ քուղթի սիւնակ մը, հանրային կեանքի մէջ վաստակաւոր մը կործանելու համար: Զրպարտութիւնը յաճախ գէնք մըն է տկարին ձեռքը, սակայն շատ յաճախ պատրաստ վնիռ մը գորաւորներու համար, որ իրենց կը խնայէ ժամանակն ու յոգնութիւնը՝ ճշմարտութիւնը հետապնդելու:

Աւելին չենք ուզեր ըսել, հեռուները չերթալու համար: Պարտականութիւն նկատեցինք անգամ մը եւս յիշել այս բոլորը, կրկնելով Աւետարանի երբեք չհինցող պատգամը, թէ ոչինչ անփոխարէն եւ անվարձ կը մնայ այս աշխարհի մէջ, գաւաթ մը պաղ ջուրն անգամ իր վարձքը ունի:

Տիրոջ Աջը միշտ անպակաս ըլլայ այս սրբազան Հաստատութենէն: Մարդոց չտուածը Աստուծմէ քող գայ:

Ե.

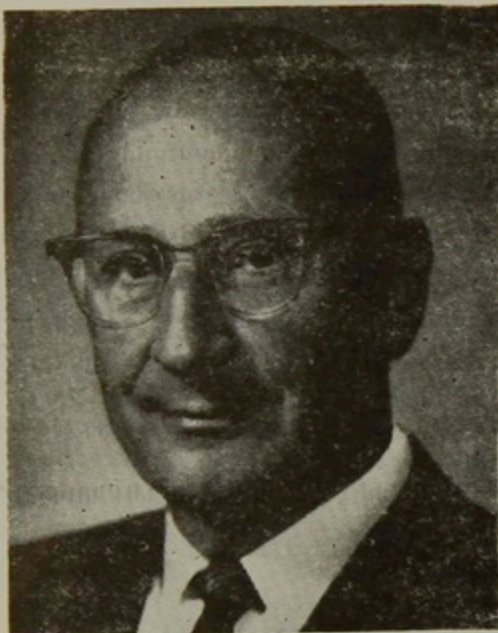
Զ Ե Կ Ո Յ Յ

Մերձաւոր Արեւելիի վերջին դէպքերուն որպէս հետեւանք՝ Երուսաղէմի Հայ գաղութին ենթարկուած տնտեսական տագնապին եւ այլ դժուարութիւններու առիթով, Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Խնամակալ վարչութիւնը, ընդառաջելով Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութենէն ստացուած ստիպողական դիմումի մը, 5,000 սքերլինի (\$ 14,000 տոլար) բացառիկ յատկացում մը ըրաւ Պատրիարքարանին՝ ի նպաստ գաղութին մէջ սնունդի, դեղորայքի և այլ անհրաժեշտութիւններու կարիք ունեցող անհատներու :

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Լիզպոն, Յուլիս 1967

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄ. ՆԱԽԱԳԱՅԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ



Կիրակի, 30 Յուլիս, պատիւ ունեցանք մեր մէջ ունենալու Հ. Բ. Ը. Միութեան նախագահ, Նորին վսեմութիւն Տիար Ալէքս Մանուկեանը, որ Բարեգործականի յատուկ գործերով Կիպրոս եկած էր եւ ուզեր էր անակնկալ մը ընել եւ երուսաղէմ հանդիպիլ: Յարգելի մեծ հիւրին կ'ընկերանար Մէքր Շ. Սելջոնեանը:

Նորին Ամենպատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր հետ կէսօրուան հաշը ընելէ յետոյ, մեծանուն հիւրը, իրեն ընկերացող փաստաբանին հետ, առաջնորդուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարը, եւ ապա ժամը 4-ին Պատրիարք Ս. Հօր ընկերակցութեամբ մեկնեցաւ Թէլ-Աւիսի օդակայանը, անկէ մեկնելու համար Հոռոմ:

Մեր սրտագին շնորհակալութիւնը սիրելի նախագահին, ազնիւ իր այս ուշադրութեանը համար:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ս Ի Ր Ո Յ Խ Ո Ր Յ Ո Ի Ր Դ Ը

Խորհուրդ կը կոչուի ներքին այն ամէն արժէք, որ իր արտայայտութիւնը կը գտնէ արտաքին բանի մէջ: Եւ Եկեղեցական օրէնքով ամուսնութիւնն ալ խորհուրդ կը կոչուի, որովհետեւ հոգի եւ մարմին զիրար կ'ամբողջացնեն, եւ առաջինը ինքզինք կը գրասուորէ երկրորդով:

Այլը եւ կնոջ սէրը մարմնացած սէրն է, հոգիի եւ մարմնի խորհրդաւոր յարաբերութիւններով ընդելուզուած:

Աէրը հաղորդական է եւ չի սիրեր առանձնութիւնը:

Աէրը միայն եսը չէ մարդուն, այլ ունի իր անբաժան ընկերը, որ կը կոչուի դուռ:

Ես եւ դուն, արու եւ էգ, երկուքս կը կազմենք ամուսնութիւնը: Եւ Ս. Հոգիին մասնակցութեամբ կ'իրագործուի Պատկի Ս. Խորհուրդը:

Եսին եւ դունին սրբադործուած միութիւնն է, որ կը բանայ կեանքի յաւերժացման ճամբան եւ զուգուած զոյգին միութիւնը Քրիստոս կը հաշակ անբաժանելի:

Ամուսնութեամբ՝ ամուսինը հայր կ'ըլլայ կնոջմէն եւ կինը մայր կ'ըլլայ ամուսինէն: Նոյնպէս զաւակները՝ իրենց ծնողէն կը ժառանգեն հայրութեան եւ մայրութեան յատկութիւնները:

Ինչպէս Հայր Սուրբ, Որդին Սուրբ եւ Հոգին Սուրբ Երրորդութիւն կը կազմեն, այնպէս ալ ամուսինը, կինը եւ Ս. Հոգին կը կազմեն անբաժանելի երրորդութիւն մը:

Երբ այս երրորդութեան անձերէն մէկը կամ միւսը կը հեռանայ՝ ամուսնական միութիւնը կը խանգարուի եւ կը լուծուի:

ՆՇԱՆՏՈՒՔ

Եկեղեցական Խորհուրդ մը չէ ան: Պարզ եւ կարճ կրօնական արարողութիւն մըն է,

որ կը կատարուի Պատկի Խորհուրդէն առաջ՝ ընդհանրապէս ծնողներու եւ ազգականներու սեղմ շրջանակի մէջ:

Նշանտուքի շրջանը՝ երկու զիրար սիրող էակներու կեանքին մէջ իրենց պարկեշտ սիրոյ յարաբերութիւններով կը կազմէ նշանակալից հանդրուան մը:

Պայման է սակայն, որ նշանուած անձերը բանի մը ամիսներու ընթացքին, երբ լիովին կը հասկնան զիրար, որոշեն ու իրաւորեն Եկեղեցական պաշտամունքով իրենց ամուսնական միութիւնը, թէ արդարացուցիչ արգելքներ չստիպեն զիրենք երկարածուիլ կանխորոշուած թուականը:

Երբ նշանախօսութեան շրջանը կը ձգձգուի տարիներով՝ կրնայ տեղի տալ առիթաբար միջադէպերու եւ նեղութիւն յառաջացնել նշանածներու յարաբերութեանց մէջ, որոնք ա'լ ծանօթութեան բովէն անցնելով՝ իրենց յաճախակի տեսութիւններով հասեր են մտերմութեան աստիճանին:

Նշանտուքը գիտակից, պարկեշտ ու հաւատացեալ նշանածներու համար կեանքի ամենէն յիշատակութեան արժանի շրջանն է:

Նշանտուքը՝ ապագայ ամուսիններուն կու տայ նախաճաշակը սուրբ սերտխոթիւններու:

Նշանտուքով կը ծրագրուի ու կ'իրագործուի յախտնական միութիւն ուխտած երկու էակներու Ս. Պատկի Խորհուրդը:

Նշանի օրհնութենէն ետք, նշանածներու կեանքին մէջ կը բացուի երանելի շրջան մը, երբ իրենք զիրենք կը զգան նոր աշխարհի մը մէջ՝ որ երազային է եւ ամէն բան իրենց կը թուի գեղեցիկ ու պայծառ: Երկուքն ալ իրարու համար կ'ըլլան անզնահատելի արժէք, կ'ըլլան սէր ու զոհողութիւն, կ'ըլլան միմեանց կեանք ու նպատակ:

Ա'լ երէկի անձանքները չեն: Լաւապէս

կը ճանչնան իրարու սիրտ ու նկարագիր, գիտեն իրարու առաւելութիւններն ու պակասութիւնները եւ կը ջանան զօրացնել իրենց մէջ ինչ որ բարի ու ղեղեցիկ է եւ ջրնջել՝ ինչ որ աղել է ու անհասոյ:

Նշանտուքը, ճիշդ գիրքի մը յատկաբանին պէս, նշանուած զոյգին առջեւ կը պարզէ ամուսնական կեանքին պատկերը՝ իր ուրախ եւ տխուր երեսներով:

Նշանտուքով հաստատուած ծանօթութիւնը, մտերմութիւնը եւ սէրը հիմնական գրաւականն է ապագայ ամուսիններու միութեան իրադրոժումին:

*

ՊՍԱԿ

Եկեղեցւոյ ամէն Սորհուրդի մէջ պայման է հաւատացեալին հաւատքը:

Հաւատքով է որ Հաղորդութեան հացն ու դինին՝ Քրիստոսի մարմնին եւ արեան արբութիւնը կը ստանան:

Հաւատքով է որ մկրտուած ու դրոշմուած երախան՝ պաշտօնապէս Քրիստոսի Եկեղեցիին անդամ կը դառնայ:

Հաւատքով է որ ապաշխարող ու հաղորդուող մեղաւորը հոգեւորապէս կը վերածնի:

Հաւատքով է որ հոգեւորականը կը փայլեցնէ ձեռնադրութեան շնորհը իր կեանքին ու պաշտօնին վրայ:

Եւ հաւատքով է որ պսակեալ զոյգը սիրոյ խորհուրդին քաղցրութիւնները կը ճաշակէ իր ամբողջ կեանքի տեւողութեան:

Եկեղեցի պսակուելու եկող երիտասարդունքն եւ երիտասարդը երբ իրենց հոգիին մէջ չունին այս հաւատքի լոյսը, լու է որ երբեք չփորձուին ամուսնանալ, քանի որ որեւէ ժամանակ իրենց կեանքին մէջ պիտի չկրնան զգալ իրենց երազած մնայուն ուրախութիւնները:

Աստուած է որ խորհրդակատար քահանային անձով կը խօսի, կը խրատէ ու կ'երաշխաւորէ զոյգին երջանկութիւնը, թէ՛ իրենց հետ պիտի ըլլայ, պիտի պաշտպանի, դիրենք փորձութիւններու դէմ եւ պիտի չթողու որ սատանան բեկանէ իր սրբադո-

ծած միութիւնը, եթէ զոյգը հաւատարիմ մնայ հրապարակաւ իր ըրած խոստումին՝ տպրելու կեանքը համաձայն Աստուծոյ Սիրոյ Օրէնքին:

Պէտք է ըսել, թէ յանուն Ս. Երրորդութեան նուիրագործուած միութիւնը, կը ղեկարանցէ մարդոց եւ նոյնիսկ ընտանիքի անդամներու միջեւ զոյութիւն ունեցող ազգականութեան կապերը:

Շօր եւ դաւիկ, մօր եւ աղջկան, քրոջ եւ եղբոր յարաբերութեանց մէջ որոշ անջրպետ մը կայ: Անոնք տարբեր են իրենց անձերով եւ ազգականական կապերով, բայց այր եւ կնոջ միութեան մէջ անձերը կը նոյնանան, կ'ըլլան մէկ մարմին եւ մէկ հոգի, ինչպէս փեսայացեալ Քրիստոսը մէկ է իր հարսնացեալ Եկեղեցիին հետ:

Եւ ինչպէս Մկրտութեան Սորհուրդով աղամական մեղքերէն սրբուող երախան մինչեւ իր չափահասութիւնը եւ մինչեւ իր մահը ենթակայ է մեղք դործելու, ինչպէս ապաշխարող ու հաղորդուող մեղաւորը կրկին ու կրկին կը մեղանչէ, ա՛յնպէս ալ ամուսնացեալ զոյգին միութիւնը միշտ բեկանուելու սպառնալիքին ենթակայ է ընտանիքի մէջ տիրող անհասկացողութիւններու եւ երկուստեք դործուած սխալներու պատճառով:

Ամենամեծ եւ հիմնական պատճառը, որ ամուսինները իրարմէ կը բաժնէ եւ դաւակնելը որբ ու զժբախտ կը դարձնէ՝ մէկ է. հաւատքի քացակայութիւնը:

Ամուսնութեան Ս. Սորհուրդին մէջ այր եւ կնոջ պարտականութիւնները ճշգրտած են Առաքեալին կողմէ եւ պսակուողները պարտաւոր են ապրիլ մինչեւ մահ այդ պարտականութիւններուն դիտակցութեամբ եւ զործադրութեամբ:

*

Նոր Կտակարանին մէջ, ամուսինը հրաշակուած է կնոջ գլուխը, այսինքն անոր տէրը, պաշտպանը եւ առաջնորդը:

Այս իշխանութիւնը որ տրուած է այր մարդուն՝ անշուշտ հրամայել եւ կառավարել սիրող կիներուն ազատ դործունէու-

թեան հետ չի հաշտուիր: Եւ պէտք է խոստովանիլ թէ ներկայ իրականութեան մէջ աւելի շատ են կրօնները, որ գլուխ են իրենց ամուսիններուն, քան ամուսինները՝ որ գլուխ են իրենց կրօններուն:

Ինչպէս ամէն հասարակութեան մէջ զանազան հանրօգուտ նպատակներու համար կազմուած մարդոց միութիւններ ու կադմակերպութիւններ զոյութիւն ունին, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կեդրոնական պատասխանատուութիւնը ստանձնող գլուխ մը ունի՝ զոր ատենապետ կամ նախագահ կը կոչենք, ընտանիքն ալ իր անդամներով փոքր հասարակութիւն մըն է, որուն կառավարիչ նշանակուած է Առաքեալին հրամանով՝ ամուսինը, իր իմացական եւ մարմնական ուժին եւ այլ առաւելութիւններուն պատճառով: Եւ Աստուած ալ արդէն նախ Ադամը ստեղծեց եւ ապա Եւան անոր օժանդակ կարդեց:

Ամուսինը պարտաւոր է գիտնալ, թէ որքան ինք գլուխ է իր կնոջ, Քրիստոս ալ Գլուխ է իրեն: Եւ միայն Անկէ՛ պէտք է առնէ իր առաջնորդութեան ուղղութիւնը, որպէսզի կարենայ տեսապէս սիրոյ եւ խաղաղութեան մէջ պահել իր ընտանիքը:

Ամուսինը գլուխ հռչակուած է ո՛չ թէ իշխանութեան իմաստով, այլ՝ պարտականութեանց կոչումով:

Եւ ինչպէս որ ամէն մարդկային մարմին գլուխ մը ունի որ կը մտածէ եւ կը հոգայ, ամուսինն ալ որ գլուխ կարգուած է՝ պարտաւոր է հոգածու ըլլալ իր ընտանիքին կարիքներուն:

Ուշադրութեան արժանի պարագայ մըն է նաեւ ամուսնութեան մէջ թեկնածուներու ընտրութեան խնդիրը: Ծնողներ իրենց թեւադրութիւններուն հետ պէտք է ազատ թողուն իրենց զաւակները, որ իրենք որոշեն իրենց ապագայ կեանքին ընկերը կամ ընկերուհին:

Ինչպէս որ կարելի չէ մահմետական մը բռնութեամբ քրիստոնեայ մկրտել եւ անհաւատի մը ստիպել որ ապաշխարէ ու հաղորդուի, այնպէս ալ զաւակներ ազատ ըլլալու են համաձայն իրենց դատողութեան

եւ զգացումներուն ընտրութիւն կատարելու:

Պատկի Խորհուրդը կը կատարուի միայն եկեղեցւոյ մէջ եւ միայն ծխատէր քահանային օրհնութեամբ:

Թէեւ այսօր, զանազան երկիրներու մէջ, կուսակրօն եկեղեցականն ալ Պատկի օրհնութիւն կը կատարէ, բայց հակահանուն կան է:

Քահանան Եկեղեցւոյ Եօթը Սրբազան Խորհուրդներէն չի կրնար կատարել միայն Չեռնադրութիւնը:

Արեղայ, վարդապետ եւ եպիսկոպոս Եօթը Խորհուրդներէն չեն կրնար կատարել միայն Ս. Պատկի Խորհուրդը:

Քահանան կը կատարէ պսակուողներու ձեռնադրութիւնը եւ կուսակրօն հոգեւորականն ալ կը նախագահէ եւ խրատականը կը կարդայ:

Հայ Եկեղեցւոյ օրէնքով ամէն ամուսնութիւն պէտք է կատարուի եպիսկոպոսին գիտութեամբ եւ արտօնութեամբ:

Քաղաքային օրէնքով կատարուած ամուսնական միութիւնները պէտք է սրբադրօնին եկեղեցւոյ մէջ կրօնական պաշտամունքով:

Ինչպէս Հայ Եկեղեցւոյ մէջ չմկրտուած, չդրոշմուած մէկը չի կրնար Եկեղեցւոյ անդամ կոչուիլ, նոյնպէս մկրտուած մէկը ինքնաբերաբար կը կորսնցնէ իր անդամակցութեան իրաւունքը՝ երբ Հայ Եկեղեցւոյ Պատկի Խորհուրդը անտեսելով կամ մերժելով, ամուսնութիւն կը կնքէ դատաւորին առջեւ կամ տարբեր դաւանութեան պատկանող կրօնաւորի ձեռքով:

Չենք կրնար Սրբազան Խորհուրդ մը ընդունիլ եւ ուրիշ Սրբազան Խորհուրդ մը մերժել:

*

Աստուած երկու ճամբայ բացեւ է ամէն մարդու առջեւ կեանքը ապրելու. մէկն է ամուսնացեալ կեանքի ճամբան, եւ միւսը՝ կուսական:

Ժիշդ է թէ կուսական կեանքը իր սրբանշուէր նպատակներով գերիվեր է, այնքան

գերելիներ՝ որքան երկինքը երկրէն. սակայն ճիշդ է նոյնպէս որ շատ հազուադիւս են ուխտագրողութեամբ այդ կեանքին հետեւողները:

Քրիստոս առաջին օրինակը եղաւ եւ Անոր հետեւեցան Առաքեալները, ճոյսաւորները, մարտիրոսները եւ բոլոր ժամանակներու անբիծ կուսակրօնները:

Ամուսնութեան թեկնածուները բանակ կը կազմեն, բայց ամէնքն ալ ուրախ չեն, խաղաղ ու հանգիստ չեն: Շատեր, կարճատեւ ամուսնական միութենէ մը ետք կը բաժնուին աննշան պատճառով՝ որովհետեւ կ'ապրին Աստուծոյ Լոյսէն հեռու մեղապարտ արարքներու մէջ:

Ներկայ երիտասարդութեան մեծ մասը ամուսնութեան կը մօտենայ նիւթական նրկատուններով:

Իր կեանքի ընկերոջ վրայ փնտռածը բամբասնութիւն չէ, այլ՝ հարստութիւն. հոգիի գեղեցկութիւն չ'ուզեր, այլ՝ մարմնի գեղեցկութիւն:

Սակայն գեղեցկութիւնը երբեք մնայուն տրոճէ չէ եղած եւ չէ: Դրամը երբեք տեւական ապահովութիւն չէ տուած եւ չի տար:

Ի՞նչ տրոճէ ունի գեղեցիկը, երբ բարձրագուրի է:

Ի՞նչ տրոճէ ունի մարմինը, երբ հոգին խաւարած է:

Ի՞նչ տրոճէ ունի սակին, որ կը սահի եւ կ'երթայ մեր ձեռքէն:

Նիւթական արժէքներու վրայ հիացող երիտասարդը պէտք է դիտնայ, թէ գեղեցկութիւնը շատով կը շողիանայ եւ իր ընտրածին մէջէն դուրս կու գայ սատանան:

Ամուսնութիւնը կիրք եւ ցանկութիւն չէ. սէր եւ նուիրում է: Պար ու խրախճանք չէ, պարտականութիւն ու նպատակ է: Նիւթ եւ մարմին չէ, կեանք եւ հոգի է:

Քրիստոնէական բմբունմով ամուսնութեան նպատակը մարմնական հաճոյքը չէ, այլ՝ զուակներու ծնունդով մարդկային կեանքին շարունակութիւնը:

Ս. Պսակի Խորհրդակատարութեամբ հիմը կը դրուի երկու զիրար սիրող էակներու յաւիտեական միութեան:

Մարդկային առաջին զոյգին, Ադամ եւ Եւայի ամուսնական միութիւնը օրհնուեցաւ զրախտին մէջ, տիեզերքի Արարչին ձեռքով:

Ճիշդ այս նկատումով ալ Քրիստոնէական եկեղեցին սուրբ կը նկատէ ամուսնութիւնը:

Երկու մարմիններու միաւորութիւնը Աստուած հաստատեց եւ անոնք որ աստուածային այս բացարձակ օրէնքը կը սրբապղծեն մէկէ աւելի կիներու եւ մէկէ աւելի այրերու հետ կենակցութիւն կազմելով, կը զրկուին թէ՛ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ անդամակցութենէն եւ թէ՛ յաւիտեական կեանքի ժառանգութենէն:

ՎԱՐԴԱՆ ՔՂՆՅ. ՏԻՒԼԿԵՐԵԱՆ

մէ, այն պահուն երբ Վարդայ ժողովուրդն ինքնապաշտպանութեան ահեղ կոխը կը շարունակէ՝ Քաղաքամէջի բաղմունքեան պէս:

Արիստակէս Վրդ. Կատեկեան.— Ծն. 1858ին և ձեռնադր. 1902ին, լուսարարական: Վկայակից հէք Վրթանէս Վարդապետի, որ հրացանադարի եղած պահուն՝ մահամերձ հիւանդ էր արդէն:

Յիշենք Վանայ արտարձաններէն Չորովանին ու Դարմանը որոնք նոյնպէս մատնուեցան ջարդի և աւարտութեան: Կենդանաց զիւղէն

Յուսիկ Քինյ. Միրզայեան՝ մահատուգեալ փորձանքներէ վերապրող:

Լէզի, Շահապի զիւղէն 1 ժամ հետո, միակտուր լեռնակի մը ստորոտ՝ որուն դապարն է Ս. Ամենափրկիչ մատուռ մը, իսկ Լէզի մէջ՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցին, ուր կը պաշտօնավարէր

Ստեփան Քինյ. Տէր-Ստեփանեան.— Ծն. 15 Նոյ. 1885ին, լսիկ, աշխարհական անուամբ Դանիէլ, ուսումը ստացած Աւանց զիւղը: Տղայ հասակէն մտած է յեղափոխական դրօշի տակ, շարունակելով իր զործունէութիւնը՝ Միացեալ Նահանգ գաղթելէն ալ վերջ (1909-12): Ծննդավայր դարձին՝ զարկ կու տայ կրթական զործին, մինչև ձեռնադրութիւնը 30 Մարտ 1914ին, Կոստեյի Ս. Կարապետ վանուց մէջ, Յովսէփ Արք. Ռչտունիէ:

Այն ինչ տարի մը քահանայադործած, Աղէտը կը պայթի և Տ. Ստեփան սքեմը մէկզկի թողլով՝ հայրենակիցներու հետ կը վարէ ինքնապաշտպանութեան պայքարը: Վանայ ապրիլեան կոխներուն կը մատնակցի և կը ժիրաւորուի աջ աղբրէն՝ Վարդայ լեռան ստորոտ, Շուշանց և Կարմրուրայ վանուց մէջտեղը: Յիւ. 15ին դաղթը կ'սկսի Բերկրիի զիծով դէպի Կովկաս: Երեւանի Ծաղկաձոր (Տարա-Զիշաք) կոչուած վայրը տարի մը դադարելէ վերջ՝ կրկին դաղթ կ'ունենան դէպի Վան: Կացութիւնը սակայն անորոշ էր մինչև 21 Մարտ 1918, երբ ձիւնին բուքին ձեռք կ'առնեն դաղթականութեան ցուպը, լքելով նորէն հայրենի օճախին: Վանէն 9 ժամ հետո, գէպ հիւսիս, Զանիկ կոչուած ոստիկանավայր զիւղը հասնելուն, ժողովուրդը խուճապի մատնուելով կը ցրուի դէսուղէն. փոքրամասնութիւնը միայն կը բռնէ Մարայի ճանապարհը, դէպ արեւելք՝ Պարսկաստան տանող զիծը: Կոտորէ կիրճը կը մտնեն և 2 օր սպասելէ վերջ՝ զիծում կը կատարեն Պարսիկ կառավարութեան մօտ: Գ. օրը ճամբայ կ'ելլեն հոնկէ և կը պաշարուն զարանակալ սպասող թշնամիին կողմէ: Աւելի քան 5000 սպանեալ կ'ունենան: Մնացեալ մասը սովալլուկ կը ժամանէ Սալմաստ՝ ուր տարիուկէսէ ի վեր ասորական զօրքը կը տիրապետէր, Աղա Պետրոսի ղեկավարութեամբ: Կը մնան 3 ամիս, երբեմն կրելով Բիւրտ և Պարսիկ խուժաններուն յարձակումները: Երկապտտիութեանց հետեւանօք՝ զիծաղբոջ ոյժերու պետք կը հաւանան: Գաղթականք կը ստիպուին նահանջել Ուրմիա, այն օրերուն երբ Անդրանիկ Խոյի մօտեցեր էր արդէն և կը փութար օգնութեան հասնիլ անպաշտպան ժողովուրդեան: Երկու ամիս անցնելուն՝ կը տեղափոխուին Համամտան, ճամբան թողլով բաղմաթիւ գերիներ: Տ. Ստեփան այլ երկարատեւ և հոգեմաշ գաղթերու ընթացքին կը կորսնցնէ իր զերդաստանին բոլոր անդամները, մինչև ժամանումը Պաքուպա՝ ուր կը մնայ ցարդ:

«Կարմրուրայ Ս. Աստուածածին» զեղեցկաղբի մեկնաստանը կը գրտնդի Վանայ այգեստաններուն արեւելակողմը, Վարդայ Սարի ստորոտ: Վանահայրն էր

Եղիշէ Վրդ. Խէրանեան, Աղէտէն վերապրող մը որ հիմա կը գտնուի Էջմիածին:

բեմադրելն(1) իր մօտ կը կանչէ ահադին թիւով Հայեր՝ որոնք միահաղոյն կ'սպաննուին զնոյակահար: Ականց կեղբ. զիւղաքաղաքին մէջ ահռելի սպանդ էւ կողոպուտ. շատեր՝ կէս ժամ հետո Գարա-Չամին կոչուած հեղեղատին մօտ խողխողուած: Յիշենք իր զիւղերէն Բախն, Ասրափ եւ Բերդաղ՝ որոնց բնակչութիւնը փճացած է տարագրութեան եւ կոտորածի ընթացքին:

Իսկ Արճէշի փոխ-առաջնորդ

Եղիշէ Քահանայ Ապրիլ 6ին քաղքէն զուրս հանուելով նահատակուած է անյուր չարչարանքներով եւ քրիստոնէական կրօնի դէմ ապառուս նախախնայութեամբ:

5. ԱՏԻԼՃԷՎԱԶ. — 6 Ապրիլ 1915ին ջարդ ընդհանուր: Նորշնչուղ զիւղէն 40 ալրեր կը փախչին Մանադկերտ եւ կ'ապաստանին Գրգըլ-Էռուսթ զիւղը: Ատիլճէվազի կառավարէն խմանալով՝ խկոյն ոտական կ'ուղարկէ Էտեհնուն եւ սպաննել կու տայ բոլոր մէկանց: Մանադկերտի Հայերը խոս-ված՝ կ'երթան այդ ոճիրը խմացնել իրենց փոխ-առաջնորդ Յովհաննէս Քհնյ. Տէր-Աւետիսեանի, որ, ընկերացած Մշոյ առաջնորդարանի նախկին քարտու-ղար Նապարէթ Մարտիրոսեանի՝ կը բողոքէ Գալմաքամին: Այս վերջինը ճէվաէթի հեռագիրը կը ցուցնէ՝ վաճառ ջարդերուն պաշտօնական հանգա-մանքը մատնանշող...:

Ատիլճէվազի մէջ Ապրիլ 6ին նահատակուած է փոխ-առաջնորդ

Եղիշէ Վրդ. Մոկացեան, նաեւ վանահայր «Վառնչեյապործ» մենա-տանին (որուն նախորդ վանահայրն ալ Մակար Վրդ. բախտակից եղած է Ե-ղիշէ Վրդ. ի: ՏԷՍ գինքն ի Բարերդ):

6. ՀԱՅՈՑ ԶՈՐ. — Այս ալ 2 է, Վարի եւ Վերի: Վերջնոյն Անկշտանց, Էրեմերի եւ Աստուածաշէն զիւղերը զխմագրութիւն եւ ջարդ. առաջնոյն հա-յաչատ Կեմ եւ Անգղ զիւղերը՝ նմանապէս. Անգղի «Ս. Աստուածածին» վանքը կը դառնայ տերակ: Նշանաւոր կը հանդիսանայ նաեւ Իշխանի-Գոմի բնակչութիւնը, որուն ծխատէր

Յակոբ Քահանայ ինքնապաշտպանութեան դերադոյն ողորումներուն մասնակցած է: Թէ ինչ եղերական վախճան կ'ունենայ յետոյ՝ զեռ եւս մեղ անձանթ է:

Քերծ, Պլրեմց, Նոր-Գիւղ, Հիւրն Եւրն. բախտակից միաներուն: Սոս-կայի կոտորած Խօշապի (Մահմուտի) գետափը: Վերին Հայոց Զորի Կղզի զիւղը կը հառնի տիրանուն Լազլի՝ իր համահարգներով եւ կ'իջնէ Մահմուտ Շէրիֆի տունը, վատահեցներով կողեցիները՝ թէ արխնհեղութիւն պիտի չըլ-լայ: Ժիշղ հակառակը տեղի կ'ունենայ սակայն, ինչպէս ամենուրեք: Կր կո-տորուն տեղւոյն 44 տնուոր Հայերն ամբողջ, ընդ որս եւ Կղզիի ծխատէր

Մկրտիչ Քահանայ, անյուր խժողժութիւններու ենթարկուելէ վերջ:

7-8. ԳԱԻԱՇ-ԿԱՐՃԿԱՆ. — Առաջնոյն Բէլու զիւղը Էրկօրեայ զխմագ-րութենէ մը ետք պարտուած՝ մօխրակոյտի կը վերածուի, իր երկու քահա-նանքը կը նահատակուին: Գանձակ, Վառնց, Նոր-Գիւղ, Արանան, Սպի-տակ-Վանք, Նարեկ, Փայլսներ, Մոխրաքերդ, Ընձակ Եւրն. նոյն ճակատա-դիրը կ'ունենան (Նարեկ-Գիւղի Պետրոս Քինյ. ի եւ Գուռչի Երէջներուն՝ Մարկոս, Խաչատուր եւ Յակոբ Քահանայից մօտին՝ տե՛ս կենսագրութիւն Կանաչեան Վարդապետի):

Այս կրկնակ շրջաններու կոխներու ընթացքին նահատակուած են հե-տեւալ 3 Հայր-Սուրբերը:

Յովսէփ Վրդ. Թովմասեան. — Ծն. 1861ին եւ ձեռնադր. 1888ին, վա-նահայր Ռչտունեայ (Գուռչ) «Ս. Թովմաս» մենաստանին:

Երեմիա Վրդ. Խաչատուրեան. — Ծն. 1872ին և և ձեռնադր. 1893ին, փանահայր Ոստանի (Գառաշ) «Զարահան Ս. Նշան» մենաստանի:

Մարտինոս Ծ. Վրդ. Կատանեան. — Ծն. 1850ին և և ձեռնադր. 1885ին, փանահայր Ուրանց գիւղի (Կարճկան) «Ս. Աստուածածին» մենաստանին: Վկայակից են իրեն՝ նոյն գիւղի երկու քահանաները:

Կոխ և Կոխճիր պակաս չեն եղած Կարճկան գաւառին մէջ ալ: Նահա-տակներու շարքէն են

Խաչատուր Քահանայ Գոմս գիւղի ծխատէր:

Մարտինոս Քահանայ Կենդրանց գիւղի ծխատէր:

Արգար Քահանայ Օղտանց գիւղի ծխատէր:

Յակոբ Քահանայ Եղէկոս գիւղի ծխատէր:

9. ԱՐՃԱԿ. — Այս գաւառին Պողազ-Քէւէն գիւղի Հայրաթինը ղէպե-րէն շատ առաջ, այսինքն 26 Նոյ. 1914ին կոտորուեցաւ: Իսկ այնուհետեւ, երբ տարիւն են ընդհ. ջարդը կ'սկսէր, Արմակ իր 180 տուներով բնակէին և դաւ: Խառակոնիս՝ զիմադրութիւն, տղա սղանդ: Նարաք, Սեւան, Զա-ռանց, Մանտան և Լիմ գիւղերն ալ սրածուրբին և տներ:

10. ՍԱՐԱՅ. — Նոյնպէս, գոյումէն քանի մը ամիս առաջ, 1914 Դեկ-տեմբերին, կը փնտնան գաւառիս Ախոռիկ, Հաւան-Թամրան, Ազարիկ և Սարմանց գիւղերը: Եղերական է Քարաձորիկ գիւղի երկատարոյ Լուչին՝

Վարդան Քահանայի փախճանը: Կ'անցնի Քիւրտերուն ձեռք, որոնք ա-նոր ահանջներն ու քիթը կը կտրեն և աչքերը կը փորեն: Տ. Վարդան տա-ժանեի հոգեվարքէ մը վերջ՝ կը նահատակուի և իր երիցունին բռնի խառ-մացուելով՝ հարս կը տրուի Հիւսէին Պէկի ծառայ Մահմատի:

11. ՍՕՇԱՊ. — Երկուք է, Վերին և Ներքին՝ որոնք չըջապատուած են Աղբակ, Վանասոյ, Հայոց-Չոր և Ասրերանի գաւառներով: Նշանաւոր է համանուն բերդը, Քիւրտ Պէկերու երբեմնի ամրոց: 1915ի դարնան, Սոչապի գետը կույ տուած է Հայոս անհամար դիակ: Իսկ իր գիւղերէն Քաշի հովիւ:

Գարեգին Վարդապետ նահատակուած է Վանայ բանտին մէջ (բոս վր-կայութեան Կանաչեան Վարդապետի):

12. ՇԱՏԱՆ. — Կոտորածի նախափորձ մը կատարուած էր արդէն Շա-տախի մէջ, Մարա ամառն, և ղէպը տեղւոյն վրայ քննելու պաշտօնով ղէպի հոն մեկնող 4 Հայորդիները (Իշխան և իր երեք ընկերները՝ Վահան Ոսանեան, Պողոս (Քոթոթ) և Միհրան Տ. Մարգարեան, որոնց կ'ուղեկ-ցէին ոստիկանապետ Վէֆիք՝ 12 հեծեալ ռաբիկաններով) վայրագորէն ըս-պանուած էին ճամբան: Այնուհետեւ այդ գաւառին փեսանդաշտը ռազմա-վայր էր եղած՝ ուր զոյաթեան պայքար մղելու հարկադրուեցան խումբ մը քաջեր՝ յոյնախումն ամբարիշտներու գէմ, բոյորն ալ ծարաւ Քրիստոնեայ Հայութեան արիւնին: Շատախի ինքնապաշտպանութիւնը վարեց Տիգրան Պաղտատարեան, Թուրք բանակին մէջ Կարնոյ ճակախ կռիւներուն մասնակ-ցող և վիրաւորեալ սպայ՝ որ ծննդավայր վերադարձած էր կազդուրուելու: Շատախ ունէր 50 հայաբնակ գիւղ. գլխաւոր կեդրոնն է 220 տնուոր իր Թաղն (ամբողջովին Հայ) որ հերոսական զիմադրութեան կրկէս կը դառնայ: Իր «Ս. Աստուածածին» փանքը կը հրդեհուի խումանէն: Պաշտպանուելու յար-մարութենէ զուրկ Հայ գիւղորէից 100 տուն բնակչութեան կը վիճակի փա-խուստ և սրածուրբին՝ ճանապարհին. առանք են Վախրով, Արիգով, Աբ-րուս, Քրոնց, Շեղջանց, Առսկի, Կլեքս, Պաշի, Պապոնց, Բաղկանց, Շի-նո, Շափո, Երիցու-Մգրէները, նաեւ Սարկէք: Հրդեհ և ջարդ Հաշկանց գիւ-ղը: Շատախ ունեցած է 13 քահանայ, աշխարհաւոր պատերազմի օրերուն: 1914ին, տառնցմէ Արմշատ գիւղի ծխատէր

Գեորգ Քինյ. Տէր-Պետրոսեան գերի կը բռնուի տեղացի Քիւրտերու կողմէ՝ իր «մօսին» հրացանով:

Մկրտիչ Քինյ. Տէր-Գալուստեան եղեռնի օրերուն կը վախճանի սովամահ: Եղբայրն ալ՝

Աւետիս Քինյ. Տէր-Գալուստեան՝ բախտակից Տէր Մկրտիչի միեւնոյն պայմաններուն տակ:

Մխիթար Քինյ. Տէր-Մխիթարեան 1915ին կը վախճանի, համաճարակի զոհ երթալով:

Երեմիա Քինյ. Յովհաննէսեան. — Ծն. 1877ին Սեւակին (Շատախ), աշխարհականութեանը՝ զրազիր, 1906ին ձեռնադր. Լիմի Ս. Գեորգ եկեղեցին՝ Սահակ Եպսկ. Բագրեւանդեանէ: Քաջանայտարժա՞ծ նախ Ս. Յարութիւն եկեղեցին, յետոյ՝ Վան, Շատախ եւ Նախիջևան:

Վերջին Աղէտին, իր մասնակցութիւնը կը բերէ Վանի ինքնազատագրութեան, նաեւ նահանջի միջոցին տեղի ունեցող կոխներուն: Հիմա կը գտնուի Միջագետք (Պարսա):

Դարձեալ, Շատախու չըջանէն, վերադարձ երէցներ Էն Ղուկաս եւ Սահակ Քահանաները որոնք կը գտնուին այժմ իրենց տարադրութեան վերջին կայանը՝ Պաքուպա: Մնացեալ 6 քահանաները՝ վերադարձ ի Կովկաս:

13. ՄՈՒԿԱ. — Աղէտի նմանօրինակ յաջորդականութիւններ այս դաւառին մէջ ալ (Մոկաց Աշխարհ եւ Մարմտանք): Իր բազմաշարք երէցներէն յիշենք

Մարտիրոս Քահանայ, որ ժողովրդեան հետ երկարատեւ գաղթի ենթարկուելով՝ ժամանած է տարադրութեան վերջին կայանը՝ Պաքուպա եւ հոն վախճանած: Իսկ

Թովմաս Քահանայ բախտակից Տ. Յովհաննէսի, զոր կենսադրած ենք ստորեւ:

Յովհաննէս Քինյ. Յովհաննէսեան. — Ծն. 10 Յու. 1886ին Վան, ուսած անդ, ուսուցիչ, 19 Դեկտ. 1909ին ձեռնադր. ի Լիմ Յովսէփ Աբբ. Ռըշտունիէ, Մարմտանք գաւառի «Ապարանից Ս. Թաշ» վանուց^(*) 11 դիւղերը հոխուելու, մինչեւ եղեռնի թուականը:

Վանոյ նահանջին տակն՝ ինք ալ կ'ենթարկուի սոսկալի տառապանքներու: Տեսնուած է որ յաճախ երեխաներ չալկած՝ ժամերով քալէ: Քանիցս Վանէն Կովկաս եւ Կովկասէն Պարսկաստան անցած է, ուր քանի մը տարի մնալէ վերջ՝ դարձած է նորէն հայրենիք եւ հոնկէ զնդակներու տարալի մը տակ հազիւ յաջողած փախչիլ Պարսկաստանի ճամբով Պաղտատ-Պաքուպա՝ ուր կը գտնուի այժմ (Հայկ. Դ. «Աէքչըն»):

14. ԱՂԲԱԿ. — Սահմանակից Պարսկաստանի՝ ուր շատեր փախած են Աղէտի օրերուն: Գաւառապետին է Պաշ-Գալէ, Վանէն 18 ժամու հետո: Ունի «Ս. Բարթողիմէոս» հոյակապ մենաստանն ու տաճարը՝ զոր պայծառացուցած է Երբեմնի փանահայր եղիադար Վրդ. եւ որ բազմիցս եղած է աւարաւորութեանց ենթակայ: Ագրակի կոխներու ընթացքին, խժարար նահատակուած են տեղւոյն

Մեսրոպ եւ Յովհաննէս Քահանաները (ինչպէս կը փկայէ վերադարձ

(*) Նշանուել. մենաստան՝ համանուն հայաբնակ գիւղէն քառորդ մաս կենտ, ուր քաղուած է Մոկաց երաշագործ Դաւիթ Եպսկ.: Քիւրտ Օսման Ազա տանեօ՞ւ աւարի տուած է «Ս. Խաչի» յոյժ բանկաթեօ հմութիւնները:

կանաչեան վրդ) : Խոտժանք կտոր կտոր բրած է անոնց մարմինները : Դարձեալ, Երբնզան գիւղի ծխատէր՝

Մարտիրոս Քաւանայ վերոյիշեալներուն բախտակից :

Աղբակի բարեջան տաջնորդն էր

Վահրամ Ծ. Վրդ. Կանաչեան. — Մնած է 1872ին Տառիկ գաւառի Վանիկ գիւղը (Բաղէշ), աշխարհական անուամբ Մարգար Մարտիրոսն : Նախնական կրթութիւնը ծննդավայրին դպրոցը ստանալով՝ 1889ին կը մտնէ Կառնի Անտոյանի միաբանութեան չարքին մէջ, 7 տարի աշխույժ ուսած եւ սարկաւադ ձեռնադր. Յոփսէի Եպսկ. Խոտեղեանէ : 1899ին Արմաշու դպրեւանք, 1901ին դարձ ի Կառնի եւ 2 տարի վերջ վարդապետ ձեռնադր. Սահակ Եպսկ. Բաղրեւանդեանէ : 1904ին կ'անցնի Աղթամար եւ Մոկս, 1905ին փոխտաջնորդ Կարճկանի : Վեց տարի կը պաշտօնավարէ անդ, հոգ տանելով վանքապատկան շինութեանց եւ հաստատելով 9 գիւղական դպրոցներ, վանքին մէջ ալ պահելով 20 սոր : 1907ին կը պատահի Վանեցի Դաւիթի յայտնի դաւաճանութիւնը որ կ'անդրադառնայ նախ Կարճկանի չրջանին վրայ եւ ժողովուրդը կենթարկուի թուրք բարբարոսութեանց : Կը ձերբակալուի նաեւ Վահրամ Վրդ. եւ տանջանքներ կրելէ ետք՝ կ'ազատի Կարճկանի պատահաւ Մուսա Պէկի ձեռքէն, չնորհի ժողովուրդին նիւթալան զահարութեանց, ա'յն միջոցին իսկ՝ Երբ Ոստան կը տանէին զինք, վերադին չարչարելու, որպէսզի գաղտնիքներ (!) կորցնէին բերնէն : 1910ին, Յոփսէի Եպս. Սարաճեանի Վանայ տաջնորդութեան միջոցին, կ'անցնի Պաշ-Փալէ (Աղբակ) ուր կը շարունակէ իր ազդաշէն աշխատութիւնները, յաջողելով ազատել Հայոց եւ վանոց սեփական այն հողերը զոր Քիւրտ Աղա-Պէկեր բռնադրաւած էին :

Ահաւասակ իր խաշակութեան գրուածքները՝ Եղեռնի տարիներու բնթացքին : 1914 տարւոյ պատերազմին սկիզբները Երբ զրաղած էր վանքին ուսումնարանին շինութեամբ, այն օրերուն Ռուս եւ Հայ կամաւորական խումբեր կը մտնէին Խանասոր եւ Սարայ : Երեք օր ընդ հսկողութեամբ կը մնայ Պաշ-Փալէի տաջնորդարանը : Դ. օրը կը տարուի Վան՝ առանց թամբի ձիու մը նիւսին : Աղբակէն իր հեռացման փաղորդայնին իսկ տարի կը արուի «Ս. Բարթողիմէոս» հարուստ մենաստանը՝ թուրք եւ Քիւրտ խոժանին կողմէ : Քաղաքին բանտը 3 օր արգելափակ մնալէ վերջ՝ ազատ կ'արձակուի Արամ Մանուկեանի, Վոսմեանի եւ Եղնիկ Վրդ. Ներկարարեանի երաշխաւորութեամբ : Երբ տիրապէտող ձէմաթի կամաւոր համադրներու զլուխ անցած Սարայ կ'երթար, Վահրամ Վրդ. անոր բացակայութենէն օգտուելով՝ խոհեմութիւն կը սեպէ հեռանալ քաղաքէն եւ աչքէ հեռու մնալ Վարազ 3 շարթի մը շտի, մինչեւ այն օրը որ վանքը կը պաշարուի թուրքերէ եւ ինք Վան դարձնէ անմիջապէս վերջ կը մեկնի Աղթամար : Վանայ հերոսամարտի առաջին չրջանին իր հօտին զլուխը կը կենայ, իսկ Երբ վտանգը կը սպառնայ նաեւ Աղթամարի չրջանին, մօտաւորապէս 9000 հոգինոց նոյն հօտին հետ կը բարձրանայ Փետանդաշտի լեռնադաւառը, մինչեւ Ռուսաց զաւուստը՝ 33 օր ողորկելով թուրք հորդանքներու զէմ : Գաւառի քահանաներէն Տ. Մարկոս, Տ. Խաչատուր եւ Տ. Յակոբ, նաեւ Նարեկ գիւղի Տ. Պետրոս միաօրին էին : Կոխի ընդհ. զեկամարն էր Լեւոն Շաղոյեան : Դրոյի կամաւորական զուգն էր որ նախ մօտա Կիւրանդաշտ, Շատախ եւ Մոկս : Աւելցնենք որ Արամ Մանուկեանի նահանգապետութեան օրով, Մայիս-Օգոստոս, Վանայ վերին հովուութիւնը վարած է Կովկասէն եկող

Սահակ Արքեպսկ. Այվատեան (ծն. 1853ին Պոլիս եւ ձեռնադր. 1898, իսկ. տաջնորդ Ասպահանու) :

Երբ նադարեկովի բանակը գրաւեց Աղբակի չրջանը, Վահրամ Վար-

դատված՝ Այրաստան Սրբազանի և Արամ Մանուկեանի կողմէ կ'ուղարկուի Ազրաի, ուր իր հօտին բեկորները կը հաւաքէ մինչեւ Վանայ Ա. նահանգը: Վանայ չըջանէն համաոյ 7000 թշուառ դաղթականներ 3 ամիս ապաստան կը դաժնեն իր մօտ, աջակցութեամբ Ասորպատականի առաջնորդ Ներսէս Եպօկ. Մելիքթեանի: Այլ միջոցին էր որ դարձեալ Ազրաի կը ժամանէին 30 հազարէ աւելի դաղթական Ասորիներ: Գահալիսոյ ղէպքերու հետեւանօք՝ ամբողջին մէկանց կ'անցնին Սարմատ-Ուրմիա: Կանաչեան Վրդ. իր հօտով հոնկէ կը վերադառնայ կրկին Ազրաի և կը վերաշինէ նոյն չըջանք, մինչեւ Վանայ վերջին դաղթը: Գարձեալ կը չուեն Սարմատ և ամիսներ անվերջ կոտորով՝ կ'իյնան Ուրմիայ մրայէն Համատանի ճամբան, ուրկէ հուսկ ուրեմն Պարսպա և Նահր-էլ-Օմար: Մինչեւ Ընդհ. Պատերազմի վախճանը՝ Կանաչեան Վրդ. կը մնայ հող, հովուելով վայրափառին Հայութեան բեկորներէն կազմուած իր հօտը: 21 Սեպտ. 1920ին կը մեկնի հոնկէ՝ ներդաղթի միջոցներ ձեռք բերելու համար: Յետոյ Պոլիս, Գուլլէլիէ Ազդ. Կեդր. Որբանոցի իրբեւ հոգեւոր հովիւ: Իրեն կը սրարտինք Վանայ նահանգի և Ուրմիա-Սարմատ չըջանի յաճախակի ընդհարմանց և դաղթերու ընթացքին նահատակուող, վախճանող և վերապրող եկեղեցականներու մօտին մեր տեղեկութեանց չափը:

Այս վարդապետը սնծամբ կը ճանչնամ: 1920ին Միջազգեպէն Հայաստան երթալու համար անցաւ Եդիպտոսէ, դնաց Երեւան, և յետոյ իմացանք որ հոն կարդալիս եղած է և ամուսնացած:

15. ՆՈՐՏՈՒԶ. — Իր 11 հայարնակ գիւղերը հուրի և քուրի մատնւած: Յիշենք այս չըջանէն ալ նահատակ երէց մը Վահագն Քահանայ, վանահայր «Ս. Հոգոց» մենաստանին:

16. ԿԱՐԿԱՍ. — 19 հայարնակ գիւղերով և 3000 բնակչութեամբ գաւառակ՝ որ նոյնպէս թատր հանդիսացած է ծրագրուած հայաջինջ Եղեռնին: Հուլիսըմու և Ձկոր գիւղերը նախ ինքնապաշտպանութիւն, ապա հրդեհ և աւեր: Յղէգիս՝ սպանդ և սպառնդ: Յարքեմից՝ նոյնպէս: 10 գիւղեր ևս նոյն ճակատադէրը կ'ունենան իրենց ժողովուրդով և քահանայներով:

17. ԽԻԶԱՆ. — Այս գաւառին աշխարհադրական և թեմական զանազանութեանցը մօտին խօսած ըլլալով, կը ներկայացնենք միայն իր եկեղեցական դոհերէն հետեւեալները.

Պետրոս Վրդ. Գրիգորեան. — Ծն. 1865ին և ձեռնադր. 1888ին, առաջն. փոխանորդ Սիդանու և վանահայր «Ս. Խաչ» մենաստանին: Անյուր շարչարանքներով սղաննուած անդուհական ամիսներու ընթացքին:

Վեռնիկ Վրդ. Յովհաննէսեան. — Ծն. 1874ին և ձեռնադր. 1900ին, վանահայր Սիդանու «Եօթն Խորան» և «Ս. Գամաղիէլ» մենաստաններուն Բախտակից Պետրոս Վարդապետի:

Վերոյիշեալ վանուց առաջինը Փալաճուր գիւղի հարաւակողմէն է, իսկ միւսն՝ Էլու գիւղի արեւմտակողմը: Նոյն չըջանին կը սրատկանին Շէնահօրու «Ս. Խաչ» և «Ս. Հրէշտակապետ» մենաստանք:

Իսկ Սիդանու երկցներէն միւսը՝ 2 և 2 գաւառակով, 2 սղեղով, 2 մէջ Գէորգ Քահանայ երկար դաղթելէ ետք՝ ստորադրութեան իր վերջին հանգրուանը՝ Պաղտատ վախճանած է:

Սպարկերտի քահանայից գասէն ունինք Սեդակ Քահանայ, իր խաչակրութեան ճանապարհը յանդեցուցած Հայ մրանաքաղաքը՝ Պարսպա՝ ուր կը դաժնուի ներկայիս:

18. ԼԻՍ ԱՆԱՊԱՍ. — Վանայ Ծովու կղզիներէն մեծագոյնը՝ հիւսիս արեւելք, ղէպ Արճէշ տարածուած ծովախորշին մէջ: Այս կղզիին անապա-

տական կենաց սկզբնաւորութիւնը (1622) կ'ընծայուի Մովսէս Ներսէս Վրդ-ի որ 5 տարի վերջ ժախճանած է հոն։ Իրմէ վերջը Միաբանութիւնը զնաց Կառւոյ՝ ուր շինեց եղբայրանոց ևւ անապատ։ Լիմի արեւելեան ծայրը կառուցուած է «Ս. Գէորգ» հայկապ տաճարը։ Լիմ անապատի շինարար ժանաճայրերը եղած են Գէորգ Վրդ. և Յակոբ Եպոկ. Թօփուպեան։

Այդ երկու կղզիներուն վարդապետները 1915ի կոտորածէն զերծ մնացած էին՝ իրենց անմատոյց զիջքերուն շնորհիւ։ Վերջին նահանջէն (22 Մարտ 1918) Լիմի վանաճայր

Յովհաննէս Վրդ. շիւսեան ազատուած է ևւ զաղթականական ծանօթ հասանքներուն խառնուելէ ետք՝ այժմ հաստատուած տարադրութեան իր վերջին կայանը՝ Պարուպա։

Նոյն Միաբանութեանէն՝

Յակոբ Վրդ. Յակոբեան (Ծն. 1849, ձեռնադր. 1881) նահատակ։ Իսկ՝

Աւետիս Վրդ. Սեդրաքեան (Ծն. 1857, ձեռնադր. 1895) մեծ զաղթին Ուրմիա ժախճանած, շտակալով ճանապարհի տաժաններու։

19. ԿՏՈՒՅ ԱՆԱՊԱՍ. — Վանայ նահանգի 18 դատաւոց վիճակաւորական տախտակին մէջ երկրորդն էինք զրած ԹԻՄԱՐԸ՝ չրճակայ 40 հայաբնակ զիւղերէն զլիաւորներուն հետ։ Ասանցմէ 9 հատը (Վերին Թիմար) կը պատկանին Կառւոյ Անապատի վիճակին, զոր անջատակի կը ցուցակաւորենք ստորեւ իրենց 19 նահատակ ևւ 4 վերապրող եկեղեցականներով, աղբիւր ունենալով մեզ, բացի Կանաչեան Վրդ-էն՝ եղեբարախա եղիպար Վրդ. Գաւրիաբարան յղած 21 Օգոստ. 1912 թուակիր պաշտօնադիրն ու 1914 տարւոյ Մարտ-Ապրիլ տմիսներուն Կառւոյն զրկուած ինքնազիւր կենսադրութիւններ։

(Շար. 4)

ՀԱՅԱՑԻ ՀՆԱԽՍՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԵԹԱՆՈՍՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ

ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

Դ. Դրունի կամ կապանի:

Բնութիւնէ՛, ուստի եւ երկրարանական ձեւաւորութիւններէ յառաջ եկած տեղիք էին ասոնք, որոնք քարածայոններով պատեալ կիրճեր կամ անցք, եւ կամ թէ՛ անցք եւ թէ՛ երկայնածիլ ճահճներ էին: Մարդիկ բազմութեամբ՝ եւ մանաւանդ զօրաց դունդեր այնպիսի դժուարին տեղերէն հնչտիւ չէին կրնար անցնիլ. մանաւանդ որ արուեստն ու ճարտարութիւնն բնական դժուարութիւնները ալ աւելի սաստկացուցած էին: Դրունք կ'ըսուէին այն կիրճերը կամ անցքը զրաւող որմածքն, որոնց մէջ արդեամբք երկաթէ ամուր դռներ կային, եւ կապանք՝ այն որմունք, որոնք նոյն կիրճերուն կամ անցից երկու դէմ ընդ դէմ եղերքը իրարու հետ կը կապէին: Սակայն՝ նոյնիսկ իրենց բնական վիճակին մէջ՝ դժուարադնացութեան պատճառաւ եւս՝ դրունք կ'ըսուէին: Դրունք եւ կապանք՝ օտար ազգաց եւ մանաւանդ անոնց զօրաց արշաւանքը արդելելու համար՝ դիտմամբ պատշաճ տեղեր կը շինէին: Մեր մատենագրաց քով տեսնուած Զորայ կամ Զորայ անուններն՝ նախ ձոր եւ յետոյ կապան կը նշանակեն, առանց մին միշտ միւսէն բաժնուելու:

1. Դուռն Հայոց: Մեր մատենագիրք՝ բուն հայացի հոգոյն վրայ եւ յականէ ու մանաւորապէս Թաղաւորի մը ժամանակ Դուռն մը կամ կապան մը շինուած ըլլալը չեն յիշեր: Ստրաբոնի (Բ, ա, 26) համեմատ՝ «(երատոսթենէս)» (80) կը խոստովանի թէ Թաղաւորնէն (81) դէպի հիւսիս մինչեւ ցԴուռն Հայոց եղած մասն չափուեցաւ: Աղեքսանդրիոյ Դպրոցին փիլիսոփոսին մեղի տուած այս ուղղութիւնն՝ զմեզ Աղձնեաց նահանգին հարաւայտ երկամտակողմանքը մատնանիլ կ'ընէ, անդ՝ ուր Մասիոն լեռը անձուկ մ'ունի: Ասուրնածիրարպոյ Տաբեգրութեանց մէջ (Բ, 87-88) կը կարդանք որ այս Թաղաւորն «Բումմուխէն» (82) ելալ, ի կիրճն Խտարատի երկրին միւսեցայ՝ կ'ըսէ: Բումմուխ յարեւելից եփրատ գետը սահման ունենալով, վերս-յիշեալ կիրճն Աղձնեաց արեւմտակողման ծայրն ըլլալու էր: Զէ ինչ տնհաւանական թէ երատոսթենէսայ յիշած Հայոց Դուռն՝ նոյնիսկ Խտարատի երկրին կիրճն եղած ըլլայ, որ ճշգիւ յարեւմտից՝ Բումմուխայ սահմանակից էր: Պլինիոսի (Ե, իէ, 27) եւ Պոմպ. Մելայ (Ա, ԺԵ, տողք 13-14) եւս յիշած «Դրունք Հայաստանի» հաւանականօրէն Խտարատեայ կրճին ամբողջութիւններն էին:

(80) Ք. ա. 276-196:

(81) Ասորաց մէջ՝ արդի Հալէպ քաղաքին արեւելից-հարաւայտով, եփրատայ աջոյ եզերաց վրայ շինուած քաղաք մը:

(82) Հոռվմայեցոց Կոմագիմէ գաւառն, Ասորաց վերնագոյն մասն, կից Մելիտինէ վիմակին:

2. Որոշումն պատմագիրն (Ա, Բ, 40) «Հայկական Դուռն» մը յիշելով միանգամայն Տիգրիսի արեւմտեան ճիւղոյն աղբերականց կողմերը մեղի կ'աւանդէ :

3. Զորայ Դուռն: Մեր ազգային պատմագրաց մէջէն Փ. Բիւզանդացին (Դ, Ժ) կը պատմէ որ Արշակայ Գ. ի (Ք. Ե. 350-369) ղէմ ապստամբեցան Հնայն Աղձնեաց բղետչին եւ Նորշիրական բղետչին ... եւ Աղձնեաց առհմին տունն ու զորքն ... եւ Զորայ կոչուած Հայաստանի կողմը պարսկաց կը շինէին, դռներ կը դնէին եւ իրենց երկիրը Հայաստանէն դատեցին» : Թէպէտ այս դռեր կամ դռները ժամանակաւոր նպատակի մը համար շինած էին այն ապստամբակ նախարարներն, սակայն «Զորայ» անունն եւ անոր մէջ պարսկաց ու դռներ շինուելու հնարաւորութիւնն կը ցուցնեն՝ թէ այն կողմն դռուն մը կամ կապան մը կար յառաջագոյն : Որովհետեւ յիշեալ կապանը շինողներն Աղձնեաց բղետչին եւ Կորդուացի Նորշիրական կամ Որսիական նախարարն էին, այս Զորայ կապանն Տիգրիսի արեւելեան ճիւղոյն մօտ տեղ մ'ըլլալու էր :

4. Փաւստոս Բիւզանդացի (Դ, իդ, ի վերջն) առթիւ պատերազմաց ընդ Պարսկիս՝ Հայոց «սահմաններուն երկու դուռերը» կը յիշէ : Ապա յայտ է թէ այս դռներն Հայաստանի հարաւայ-արեւելակողմանքը պէտք է որ դառնուէին : Եւ եթէ Թովմաս Արծրունի (Ե, 8) «Իրումն Ասորեստանի ամրոց մի յիշխանատանն Աղձնեաց» կը յիշէ, հնար է որ վերոյիշեալ դռներէն մին ըլլար այս ամրոցն իւր պաշտպանելի դռներովն : Յամենայն դէպս՝ այս վերջինները Աղձնեաց արեւելակողմանքը պէտք է որ որոնենք :

Վերոյիշեալ կապաններն հին ժամանակաց մէջ անտարակոյս օտար աղագաց արշաւանքները արդելելու համար կը գործածուէին : Քաջ զխտենք թէ Կովկասային վայրաց մէջ կապաններ կային, որոնք՝ թէպէտ դրացի աղագաց ձեռքն էին, Հայաստանի ապահովութեան համար կրտսեր ժամանակաց մէջ մեծապէս օգտակար եղած են ստէպ անդամներ : Ազգային մատենագիրք այս հիւսիսային կապաններուն անուանց մեծագոյն մասը զխտեն. սակայն տնոնց ճիւղ տեղեաց եւ հանդամանաց վրայօք կարծես անդէտ կը հանդիտանան : Ասոր հակառակը կը տեսնենք արտաքին մատենագրաց ոմանց քով : Որոշներ ապա ասան՝ ըստ հնարաւորութեան՝ անոնց թէ՛ անունները եւ թէ տեղերն ու հանդամանքը :

5. Զորայ Դուռն կամ Կապան : Այս դռաւ՝ զոր Մ. Խորենացի (Բ. կե. Գ, Ժ) Զորայ կապան եւս կը կոչէ, Կողքիսի մէջ էր, եւ անոր ծովեղբայր վրայ կը տիրէր : Ասոր վրայ Ստրարուն (ԺԱ, Գ, 4, 5) կը զրէ ստալէս. «Իրերիս մտնալու համար շորս անցք կան. առաջինն այն է՝ որուն վրայ բարձրէն Կողքիսի Սարապանք ամրոցն կը տիրէ : ... Ինչպէս յայտնի է, այս անցք Կողքիսի կը սկսի, եւ ամէն կողմ քարաժայռերով, բերդերով եւ սեւ ու բարձր ափունքներու մէջէն վաղող զետեւրով փակուած է» : Պրոկոպիոս (Գոթական Պատերազմումն, Դ, 3) Զորայ Դուռը Մար կ'անուանէ : Բնականապէս՝ այս կապանն Կողքիսացոց ձեռքն ըլլալու էր :

6. Ալանաց Դուռն : Այս կապանին անունէն իսկ յայտնի է՝ որ Ալանաց արշաւանաց ղէմ դնելու համար շինուած էր : Վասնզի այս աղդն Կովկասու միջին կողմանց հիւսիսային ստորոտը կը բնակէր, կապանն եւս բերան միջին կողմանքը դառնուելու էր : Ուստի արդի Տարիալ կիրճն՝ որ Կովկասու մէջ տեղն է, մեր մատենագրաց Ալանաց Դուռը, եւ արտաքին մատենագրաց Սարմատական Դուռն միայն կրնայ համարուիլ : Այս պէտք է որ ըլլար Սարարունէն յիշուած չորս կապաններէն երկրորդն, որուն վրայօք կը զրէ

(ԺԱ, դ, 5) - «Երբ մէկը հիւսիսէն՝ այսինքն Աստանդականայ»⁽⁸³⁾ Երկրէն կու գայ, կը սկսի երեք օր սեպ զառիվեր մ'ելլել, որուն ետեւէն կու գայ նեղ կիրճ մը, որ կարծես Արադոս գետոյն վերեւը ի կախ կեցած է: Ասոր համար՝ չորս օրէ պակաս ժամանակի մէջ մարդ չի կրնար անկէ անցնիլ: Մարդիկ միայն մէկիկ մէկիկ այն տեղէն կարող են անցնիլ: Ասկէ զատ՝ այս անցն իր ծայրը անտօրիկ պատով կամ հողարկով մը փակած է»: Այս կապանն Վրաց ձեռքը միայն կրնայ եղած ըլլալ հին ժամանակաց մէջ:

7. Կասպից Դուռն: Մեր մատենագիրներէն Մ. Խորենացի (Բ, ձգ) կը յիշէ այս դուռը երբ կ'ըսէ թէ «... երանելի Նունէ ... քարոզեաց ի Կարաջուց սկսեալ առ դամբը Ալանայ եւ Կասրից՝ մինչեւ ի սահմանս Մասքթաց»: Մեր պատմահօր ցոյց տուած Կասպից Դուռը կը պարտինք ուրեմն Կովկասու ա-րեւելակողմը որոնել, տեղ մը՝ որ Ալանայ Դունէն բաւական հեռու եւ Մասքթաց սահմաններուն մօտ եղած ըլլայ: Գիտենք թէ մեծի հիւսիսային լեռնաշղթայի արեւելակողմէնք Կասպից Ժողովուրդն կը բնակէր: Հոն եւս Կասպից ծովուն եզրաց վրայ կը տեսնենք քաղաք մը Տէրպէնտ անուն, որ պարսից լեզուու «Կասպան» կը նշանակէ, եւ տեղին Մասքթաց երկրին մօտ էր: Մեծի հասանութեան է ապա որ Մ. Խորենացու յիշած Կասպից Դուռն նոյն իսկ Տէրպէնտ քաղաքին մօտերը կը գտնուէր, եւ թէ Մասքթաց պատե-րազմակէր ազգին արշաւանաց մտանդէն յապահօյի ըլլալու համար Կասպից Ժողովուրդն այն կապանը շինած էր, եւ զայն ինքն կը պահէր⁽⁸⁴⁾: Մեր տե-սութիւնը կը հաստատեն Տակիտոսի (Տաբեգր., 2, լզ) վիպաութիւնքն թէ Վիրք Ք. է. 35րդ տարին Պարթեւաց ղէմ զործելով՝ «ամէն կիրճերը բռնած էին եւ ծովուն քով ու Աղուանից լեռանց ծայրը դնուածը միայն ազատ թո-ղած էին», եւ թէ «Կասպական համրով Սարմատները Հայաստանի վրայ թափեցին»: Այս Դուռը կ'ակնարկէ Յովսէպոսի (Հրէից նախն. Պատմ., ԺԶ, դ, 4) խօսքն, ըստ որու Վիրք եւ Աղուանք «իրենց երկիրներէն անցնելու իշխանութիւն տալով Սկիւթացուց, Կասպից Դուները բացին, եւ զանոնք Ար-տաւանայ վրայ խաւրեցին»: Պլինիոս (2, 4, 11. Ժա, 12) Աղուանից հիւ-սիսակողմերը քանի մ'աղկեր յիշելով կ'ըսէ. «Ասոնց մէջ են Կովկասեան Դրո-նէրն, որոնք մեծաւ սխալմամբ Կասպից Դունք կոչուեցան»: Սակայն կար-ծենք թէ մեր բացատրութեամբն սխալն կը մեկնուի եւ կ'ուղղուի՝ ի՞նչ դոյ սխալ:

8. Աղուանից Դուռն: Ըստ Սարգսոնի (ԺԱ, դ, 5) «Երբորդ անցն Աղ-ւանից երկրէն Իրերիա կը հանէ: Սկսած տեղէն քարածալուի մը մէջ ճեղ-քրած բացուած ըլլալով, նոյն անցն՝ Արադոնիոս գետոյն Կովկասէն հոսմանէ ձեւացած ճահճներու մէջէն կը ձգի կ'երկայնի»: Սոյն այս կապանին վրա-յօք նոյն աշխարհագիրն ուրիշ տեղ մը (ԺԱ, դ, 5) կը գրէ. «Իրերիայի Աղ-ւանից երկիրը տանող կիրճն կը կտրէ կ'անցնի ամբողջ Կամրիւսենէն՝ որ ղերբուկ եւ չոր երկիր մըն է, եւ իւր ծայրն Արադոնիոս գետոյն վրայ կ'ել-լայ»: Այս անցը կամ կիրճը Աղուանից Դուռ պէտք է համարել, փասելի անոր սկզբնաւորութիւնն Աղուանից երկրին մէջ էր: Կամրիւսենէ Հայաստանի դա-

— Կասպից դուռը Կասպից ծովի մօտեւ ձեռնարկէր: Մ. Խորենացի (Բ, ձգ) խօսքն ըստ որում —

(83) Սարմատական ազգէ ցեղ մը, որ Միովտեան ծովակիցն՝ այս է՝ արդի Ազաթու ծովուն մօտերը կը յաճէր:

(84) Օտարազգի մատենագիրք Կասպից Դուռն կ'անուանէին՝ քնուրեմէ՝ այն ամբողջ եւս կիրճն, որ Կասպից ծովուն հարաւային եզրաց մօտ ըլլալով՝ համընթակ Կասպից ծո-ղովորեան մէկ մասը իւր թափումիւր ունէր: Այս կիրճն իրականէն վրկանից երկիրը Մարտա-տանի եետ հաղորդակցութեան մէջ կը դնէր:

ւան մըն էր⁽⁸⁵⁾, որ քստ վերոյիշեալ աշխարհագրի (ՓԱ., դ., 1) «...ճշգրիտ Հայաստանի, Իրերիոյ և Աղուանից երկիրներուն միաւորութեան տեղը կը գտնուի»:

9. Վրաց Գուռն: Ստորոն վերոյիշեալ երեք անցքը նկարագրելէն ետքը՝ անմիջապէս կը յաւելու շարտրդը (ՓԱ., դ., 5) «Հասկ ուրեմն՝ Կուր և Արաքսս գետաց կրկին կիրճերէն Հայաստանէ Իրերիա կրնայ անցուիլ: Ծանօթ է որ այս երկու գետերն իրերաց հետ խառնուելէ առաջ՝ իւրաքանչիւրն մէկ մէկ բերդաքաղաքի ստորոտէն կ'անցնին: Այս բերդաքաղաքներն իրարմէ իրր տասնութեց տասրաքէջ հեռու քարածայրերու վրայ շինուած են: Կուր գետն Հարժողիկէ և Արաքսս գետն Սևասմարա բերդաքաղաքներու ստորոտէն կ'անցնին: Այս վերջին անցէն է որ Պոմպէոս անցաւ Հայաստանէ Իրերիա մտնելու համար: Անկէ ետքը Կանիդիոս ևս անցաւ արշաւանքի մ'առնիլ, որ ժամանակաւ յետոյ է»:

Ե. Կլիմայ:

Հայաստան իւր բարձրաբերձ դիրքովն ծայրայեղ եղանակներու ենթակայ է. Կլիմայն «յանկարծական փոփոխութիւններ»⁽⁸⁶⁾ ունի. տմարան և ձմեռան միջնորդ եղանակներն սակաւատեւ են: Ամարան մէջ լեռնային ոռոտիկ ջերմութիւնն ստեղ անպամ ծանր է և յաճախ երաշտութիւն կը պատճառէ: Իսկ ձմեռն իւր խիստ ու բարկ ցրտովն երկար է, և շատ տեղեր չէ իսկ առողջարար: Ովրտախոս Վալդիսին ձօնած տաղին մէջ (Տաղ Թ, տողք 1-6) կը ասուէ սապէս. «...Անձրեւներն ամպերէն իջնելով՝ անմշակ դաշտերուն մէջ միշտ շէն հոսիր. կամ թէ մշտատեւ փոթորիկներ Կասպից ծովը անդադար չեն խոռվիր. և ոչ իսկ, սիրելի Վալդիս, սառոյցն Հայաց երկիրներուն մէջ բովանդակ տարւոյ ամիսներն կը կենայ...»: Ըստ Ստրաբոնի (ՓԱ., մդ., 4), «Հայաստանի ամենէն հիւսիսային եղող Սորդէն»⁽⁸⁷⁾ և Կամրիւսենէ գաւառներուն մէջ առատ ձիւն կը տեղայ: «...Ինչպէս կը հաւատտեն, շատ անպամ կը պատահի որ ամբողջ կարաւաններ լերանց անձուկներու կամ կիրճերու մէջ ձեան հիւսերու յանկարծ կը բռնուին և անոնց տակ կը թաղուին: Սակայն կ'ըսուի թէ ամէն ճամբորդներն այս վտանգին յառաջատես ըլլալով՝ հետերնին երկայն գաւաղաններ կ'առնուն, որպէօք եթէ այնպիսի ճախորդութեան հանդիպին, զանոնք ձեան մինչև վերին երեքը բարձրացնեն՝ թէ չնչելու համար օդ առնելու և թէ իրենցմէ ետքը անցնողներուն իմաց տալու նպատակաւ, որոնք անշուշտ իրենց օդնութեան կը հաւանին, և զիրենք ձիւնակուտին տակէն հանելով՝ կեանքերնին կ'ազատեն»:

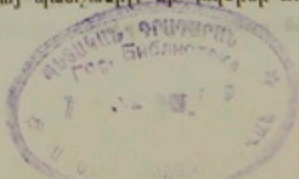
Զ. Կենդանիք:

Վաղեմի ժամանակաց մէջ կենդանեաց տեսակներն և թիւն արդարեւ մեծ էր ի Հայաստան: Ծունն՝ մարդուն այս ցմիշտ հաւատարիմ ընկերն, հոն նախաւոր ժամանակներէն կը գտնուէր: Աղղային և ստորեւտանեայ սեպատգիր արձանագրութիւններէն կ'իմանանք թէ ի հնումն կային՝ ձի, ջորի, ուղտ միաստանաւ և երկասպատ, եղն, վայրի եղն, ոչխար, խոզ: Արիւտաքոռայ

(85) Ստրաբոն, ՓԱ., մդ., 4:

(86) Լ. Փլաքս, «Վասն Գործոց Հոռոմայեցոց», Դ, 6:

(87) Այս անունը կարգէ գտնաին միայն կրնայ պատշաճիլ, որ Կոլքիսի հայկական մասին մէջ էր:



Միլիտացւոյ (առ Հերոդոտեայ, Ե, 49) ծանօթ էր թէ Հայք «պահարօք ճոխ» էին: Սագժանաւորայ Բ. Ի բանակին սպարապետն միայն Մանասայ թագաւորութենէն «անհամար արջաւ, օղիք եւ այծիք» աւար տարաւ յԱսորեացեան: Ստրարոն (ԺԱ, ԺԳ, 9) կը գրէր. «Հայաստան ձիարուծութեան խիստ նպաստաւոր է. եւ այս նկատմամբ իւր արօտներն Մարաստանի արօտներուն կը հաստատրին: Այնպէս որ ծանօթ բան մըն է թէ միմիայն Պարսից թագաւորաց սպասուն որոշեալ նժոյրներուն մէկ մասն անկէ կու գար, եւ թէ նոյն նահանգը կառավարող սատրապին պարտքն էր՝ որ ամէն տարի մեծի արքային քան հազար մորուկ խաւրէր՝ Միհրական տօնախմբութեանց առեն ի հանդէս գալու համար»: Եղեկիէլ (ԻԷ, 14) Տիւրոսի փարթամութեան վրայօք խօսելով կ'ըսէ. «Թորգոմայ տան մարդիկն քու տօնախմբաւորուող մէջ ձիերու, ... եւ ջորիներու առուաւոր կ'ընէին»: Ստրարոն իւր ժամանակին համար (Քր. 10-18) Արցախի վրայօք կը գրէ (ԺԱ, ԺԳ, 4) թէ «անկէց ամենէնէն շատ սպասեալագի ձիեր կ'ելլեն»: Նոյն աշխարհագիրն (ԺԱ, Գ, 2) կուրդեան ստորին կողմանց «ճոխ դաշտաղետները կենդանօք լի» գիտէ:

Եւր Յունաց Բիւրքն Ք. ա. 401ին Հայաստանէն կ'անցնէր, հոն կը դառնաւ ի միջի այլոց նաեւ այժ եւ հաւեղէն: Աշխատաւէր, հեղ, միանգամայն եւ յամառ անասունն՝ էջն եւս ունէր հոն իւր զոյւթիւնը: Որոնց համար երէնց թիւն կարի մեծ էր. ցիտ, այծեամն, կաքաւ, այլովքն հանդերձ՝ առատօրէն կը դառնաւ: Ասորենաձիրարադայ Որսայ արձանագրութեան մէջ (Ա, 18-19) կը կարդանք որ այս թագաւորն Նաիրեայ երկիրներուն լեռանց վրայ ցանցերով որսորդութիւն կ'ընէր: Հայ Արշակունեաց առեն՝ որոն թագաւորաց եւ սպատորերոյ համար սովորական գրազում մըն էր: Տիրուլոս լատին բանաստեղծն իր երգոց մէջ (Գիրք Գ, Եղեբեղութիւն Զ, տողք 11-12) Բակքոսը կ'անուանէ, որուն առթիւն կը գրէ. «Հայաստանի վազրերը եւ մատակ առիւծները եւս յաղթահարեց, եւ ամենէն զազաններուն կակուղ սրտեր տուաւ»: Վիրգիլիոս (Անդէորդակամֆ, Հովսեփոսիւն Ե, տողք 29-30) կը գրէ. «Դափնիս(88) է որ մեզի Հայաստանի վազրերը Բակքոսի կառքին լծել սովորեցուց»: Ըսենք աստէն անցողակի որ հաւանականօրէն այս վայրի երէններն Հայաստանի հարաւակողմանքը կը դառնաւ: Ըստ Ստրարոնի (ԺԶ, ա, 24), իւր ժամանակն Տիգրիսի հովտին՝ այն է Աղձնեաց եւ Կորդուաց արեւմտակողման մէջ առիւծներ կը դառնաւ: Ըստ Փ. Բիւզանդացւոյ (Ե, իգ) Ք. ե. չորրորդ դարուն մէջ Կորդուաց դաւառն առիւծներ, եւ (Ե, իէ) Մեծ Ծոփք՝ արջեր եւ ինձեր ունէին:

Է. Տունկիֆ, Բոյսֆ եւ Բեքֆ:

Ասոնք հին ժամանակներն Հայաստանի մէջ աննշան չէին: Իւրաքանչիւր կլիմային համեմատ՝ այլեւայլ էին թէ տունկերն ու բոյսերն, եւ թէ բերքն:

Պայտաներու շինուածոց համար փայտեր կը կտրուէին, որոնք մանաւանդ Երասխայ քով, Սիւնեաց եւ Գուգարաց մէջ եւ ուրիշ շատ տեղեր կը դառնաւ: Այս փայտերուն տեսակներն էին՝ սօսի, մուրտ, գերերի, տաւսախ, մայր, մամիսի ու հացի: Բնական անտառներ ունենալէ զատ՝ որոնք ըստ մեր պատմագրաց հին ժամանակներն բազմաթիւ ըլլալու էին, որայու համար երէնց որջեր սպտորաստելու նպատակաւ կաղնիէ եւ ուրիշ ծառերէ

(88) Դափնիս՝ Սիկիլիացի հովիւ մը՝ էք, որ ըստ առասպելիմ՝ հայր եղած էր հովիւն թանաքեղծութեան:

եւս աբուլեւսումի անտառներ տնկելու սովորութիւն կար(89)։ Ուրարտուի թագաւորն Ռուշաս Բ. (Ք. ա. իրր 685-675) իւր Պատմական Արձանագրութեան մէջ (մեր թիւ 38 ԱԱ, 11-12) կ'ըսէ. «Վեց փայտաշէն զիւղ, ծառ եւ այն զիւղից անտառը կանդնեցի»։ Թուի թէ ասոնք էջմիածնի մօտերն էին։ Սարարոն (ԺԶ, ա, 24) կ'ըսէ թէ «Տիգրիսի հովտին մէջ ... անոյշ խունկեր, նաեւ համեմի թուիներ կը բուսնին։ ... Նոյն երկրին մէջ կը գտնուին նաեւ առիւծներ, նաթեր եւ զանգեփան կոչուած քարն՝ որ օձերը կը փախցնէ»։ Այս հովտին Աղձնեաց եւ մասամբ Կորդուաց նահանգներն էին։ Տիրուլլոս լատին բանաստեղծն (Ա. Գիրք, Երգաց, Դ. Եղերերգութիւն, աղբ 13-14) «խնկօք անուշիւք ճոխ Հայոց կողմանքը» կը յիշէ։

Հայաստանի բերրոց դալով՝ կը տեսնենք որ հիւսիսոյ արեւմտից կողմերէն հանքային աղ, բիրենդ ու ջերմկաջուրներ կ'ելլէին։ Ըստ Սարարոնի (ԺԱ, ԺԳ, 9), Սպեր նահանգին մէջ «ոսկւոյ հանքեր» կային։ Ռշտունիք, Աղձնիք եւ Տուրուբերան՝ նաթի, պղնձոյ, երկաթոյ եւ կապարի հանքեր ու զգլթոր ունէին։ Արցախ նահանգին Կողթ գաւառին մէջ քարախունկ, Փայտակարանի կողմանքը՝ բամպակ ու դարի, Տուրուբերանի մէջ՝ գաղպէն եւ մեղրը, ի Գողթան՝ զինի, Տայոց մէջ՝ թուղ, նուռ, սերկեւիլ, նուշ եւ աղտոր կը գտնուէին։ Ըստ Սարարոնի (ԺԱ, ԺԳ, 4) Շակաշէնի դաշտին մէջ՝ որ Քր-Ա. դարու սկիզբը Ուտի նահանգին մէկ մասն էր՝ ձիթէնի, յԱյրարատ նահանգի՝ ներկ որդան կարմիր կ'ելլէին(90)։ Պղուաբքոս (Անտոնիոս, ԽԹ) Հայաստանը, «բարեբեր երկիր» կ'անուանէ։ Սարարոն (Բ, ա, 14) Շակաշէն եւ Երասխամոր գաւառներուն մէջ այգեստաններու, թզենեաց, ցորենոյ եւ մեղրի առատութիւնը կը զօղէ։ «Բուսարանական աշխարհագրութեան նիւթերու մէջ ամենամեծ գիտնականք այնպէս կը համարին թէ այգեստանն իրր իւր նախաւոր հայրենիքը ունեցած է Կովկասու սահմանները, զՀայաստան՝ ուր անոր գեղեցկութիւնն Յունաց Բիւրն զարմացուց, ... Կորդուաց աշխարհը եւ Կասպից ծովուն հարաւակողմը եղած երկիրները»(91)։ Շիրակ գաւառին բարեբերութիւնը կը յայտնէ Ժողովրդական այն ասացումն՝ զոր Մ. Խորենացին (Ա, ԺԲ) մեզի կ'աւանդէ. «Թէ քո Շարալի որկորն է, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»։

(89) Հ. Բ. Գաբրիւնեանց. «Տիգր. Պատմ.», Վիեննա, 1849, հոդ. Ա. էջ 88-89։

(90) Վազար Փարսեցի. էջ 30։ Սարարոն, ԺԱ, ԺԳ, 9։

(91) Fr. Lenormant. Les origines de l'histoire. Բ. տպգր., հոդ. Բ, Լիսսի Ա. էջ 248։

Տես դարձեալ Սարարոն, ԺԱ, ԺԳ, 4. ԺԵ, ա, 58։ Քսենոփոն, Արշաւան, Դ, Գ, 9։ Ritter, Erdkunde, Asien, հոդ. Ժ. էջ 319, 434, 485, 520, 554։ De Candolle, Géographie botanique, էջ 872, Hehn, Kulturpflanzen und Hausthier, էջ 26։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Ազգագրական սահմանք, Ա. Կասպի: - Բ. Կասկիք կամ Կասկալի: -

Գ. Կասիք արեւմտից հարաւոյ վերնակողման: - Գ. Կասիք ստորին կողման արեւմտից հարաւոյ: - Ե. Քաղտիք: - Քաղաքական-ազգագրական սահմանք:

«Պատմութիւն որեւէ ազգի սկզբնաւորութիւնները չ'զրտեր: Իւր տե-
սութեան հորիզոնին մէջ երկրիս ժողովուրդներն այն տառն կը մտնէն, երբ
արդէն իրենց սեփական ձեւաւորութիւն մ'են ստացած, եւ զգացած են թէ ի-
րենք՝ զբացի ազգաց նկատմամբ ընդգիծապատկեր մ'ըն են: Սակայն մինչեւ
որ անոնք այս աստիճանին հասած ըլլային, դարեւ անցած են՝ որոնց չարքը
ոչ ոք կրնայ թուել: Լեզուադիտութիւն նեւս զայդ ընել կարող չէ, սակայն
մեզի աղբիւր մը կը բանայ, որ պատմութեան սկզբնաւորութեան կը հասնի:
Երբ պատմութիւնն կը սկսի, լեզուն արդէն իւր կերպական կազմութեան
նկատմամբ որոշ ձեւ մ'առած է: Լեզուն մէջ նա ի ժողովրդեան նկարագիրն
ստաւորեալ է: Ժողովրդոյ սեփական յատկութեան առաջին վկայն՝ եւ անոր
նախապատմական ժամանակաց մէջ անցուցած կենաց շրջանին ամենահին եւ
միակ վկայագիրն լեզուն է» (92):

Ճշգրի այս պայմաններով է որ հնագոյն ժամանակաց հայազգի ժողո-
վրդոց բնակատեղեաց սահմանները՝ նախ լոկ ազգագրական եւ յետոյ քա-
ղաքական-ազգագրական տեսութեամբ կրնանք որոշել: Լոկ ազգագրական
յօրինուածութեան հիմն կ'ընծայէ մեզի Կաս բառն, որ «լոյս» նշանակու-
թեամբ՝ նախաւոր ժամանակաց մէջ Հայ ցեղերուն գերադուր՝ աստուածոյն
անունն էր: Ժողովուրդ մը իւր բարոյական եւ նիւթական ժառանգութեան
եւ ստացուածոց մէջ առաջին տեղին իւր պաշտած աստուծոյ կ'ընծայէ. ար-
դարեւ իրեն սեփական ի՞նչ բան կայ առաւել եւ յաւադոյն քան զդիւս. եւ երբ
ասանց մէկը իւր գերադոյն գիւք կը խոստովանի, ո՞չ ապաքէն նա բովանդակ
աղբին եւս տէրն կը ճանչցուի (93): Հետեւաբար՝ ժողովրդեան ազգայնու-
թիւնն եւս՝ նոյն գերադոյն գիւք անուամբն պէտք է որ ճանչցուի ներքնոց մէջ
եւ ներկայացուի արտաքինոց առջեւ: Այսու եղանակաւ է որ լոյս գերադոյն
գիւք անունէն նախկին Հայք կոչուած են Կաս-գիւք, Կաս-պք, Կաս-կիք եւ
Կաս-իք: Յայտ է ապա թէ Կաս անունը այլեւայլ ցեղեր լոկ եւ յեղականու-
թեամբ, եւ կամ բաղադրութեամբ եւ յեղականութեամբ զործածած են իւր
ցեղերուն ընդհանուր անունն: Այս անունն է որ անոնց բնակավայրաց աշ-
խարհագրական գիւքքը եւ անոնց ազգագրական նկարագիրը մեզի ճանչցնելու
կը նպաստէ:

Ա. Եւ նախ Հայաստանի հիւսիսոյ արեւելակողմը գրաւող Կասպից ժո-
ղովուրդը կը նկատենք, որուն անունն էր Կասպի, որ «Լոյս-ընդդ-աստուա-
ծոյն-երկրպագուք» կը նշանակէ: Կասպից ժողովուրդն՝ Կովկասու հիւսիսոյ
արեւելից կողմերէն գէպի հարաւ՝ իւր անուանակիր ծովուն արեւմտեան ե-
զերաց վրայ բաւական ընդարձակութեամբ երկիրներ կը գրաւէր: Ըստ Երա-
տոսթեանայ (սու Ստրաբ. ԺԱ, Բ, 15), «երկրացիք Կովկաս լեռան միմիայն

(92) Ernst Curtius, Griechische Geschichte, 2. տպգր., հոմ. Ա, էջ 15-16:

(93) Ernst Curtius, անդ. էջ 42:

Աղիւրէի մասն եղած ըլլալու էր(98) : Ստոյլ է որ միջին ժամանակաց մէջ Քաղիւրաց մաս մը՝ անջատեալ յարեւելեան Քաղիւրաց, Թերմոտոն գետոյն աջակողմը կը տեսնուէր : Սակայն պատմական վկայութիւններէ զիտեմք թէ «Թերմոտոն գետոյն մօտը նախ Քաղիւրաց ազգն բնակեցաւ»(99) . այնպէս որ այս ժողովրդեան զէսլ յարեւմուտս ձգեալ այն մասն՝ նախաւոր ժամանակներէն հոն հաստատուած էր, և միւս մասերն առանց ընդհատութեան և խառնման մինչև Կողքիս պէտք էր որ երկայնէին : Անշուշտ այն անջատման պատճառն Բ. ա. է. դարուն առաջին կիսոյն մէջ Կիմմերացւոց արշաւանն եղած էր, որով Մոսինեկք՝ նախկին Մոսոքայ բնակչաց մէկ մասն, Կապադովկիոյ հիւսիսի արեւելակողմը, և Տիրարենացիք՝ նախկին Թորէլայ բնակիչքն, Կապադովկիոյ հարաւոյ կողմանքը թողլով՝ Թերմոտոնի և Ճորոխի Քաղիւրաց մէջտեղը հաստատուած էին(100) : Քաղիւրք Փոքր Ասիոյ մէջ զաղթականութիւն մ'եւս ունէին(101) :

Այժմ առանձինն Պոնտոսի Քաղէացւոց և Քաղէաց վրայ խօսինք : Ստեփանոս Բիւզանդացի Դիկէարքոս պատմիչ (Բ. ա. չորրորդ դար) խօսքը յտուճ բերելով կը գրէ . «...Կողքիսի մօտ եղած ժողովուրդն ևս Քաղէացիք կը կոչուի : Սոփոկլէս ի Թմիլիսիարսն կ'ըսէ . 'Կողքիսացին և Քաղէացիք և Ասորւոց ազգն'»(102) : Դիկէարքոսէն յիշուած այն Քաղէացիքն՝ նոյն իսկ Քսենոփոնէն յիշուած Տայոց սահմանակից Քաղիւրներն և Տրապիզոնի վիճակին Կողքիսացիքն, և մեր մատենագրաց խաղտիքն պէտք էր որ ըլլային : Դարձեալ ըստ նոյն մատենագրի, «Քաղէիս Հայաստանի մէկ երկիրն է : Մենիպպոս երկուց Պոնտոսից մէջ շուրջանակի նաւարկութեան զործոյն մէջ գրելով կ'ըսէ . «...Պոնտոսի Թագաւորութիւնն մինչև այս բարբարոսաց երկրր կը հասնի», և 'Տիրարենէ և Քաղէիէ և Սաննիկէ'(103) : Այս երկրին մէջ բնակողներն Քաղէիք կը կոչուին, վասնզի տիրող սովորութիւնն այսպիսի ինչ է» : Պլինիոս (2, դ. 4) այս Քաղէիքը «Արմենոքաղիւրք» զիտէ . «ասոնք՝ առանց իրիք երկմտութեան՝ Ճորոխ գետոյն ձախակողմը և աջակողմը կը բնակէին և արեւմտեան մատենագրաց շատերէն Քաղիւրք կը կոչուին .

(98) Տես Ստրաբոն, ԺԲ, գ. 20-22, որ Ալիգոնացիները Քաղիւրաց հետ նոյն կը դնէ : Վիքրիլիոս, Մշակակաւք, Ա, 58: Տես և Eustathii Commentarii, մեկն. սողին 767, որպէս աստէն ի վեր : Ամմիան. Մարկելոս, ԻԲ, ր. 21: Տես և Deimling, Die Leleger, Leipzig, 1862, էջ 41-43: Եւր Ապոլոդորոս (սա Ստրաբ. ԺԲ, գ. 24) կը գրէր Եւ Հոմերոս Հալիս գետէն անդին եղած ժողովուրդներէն և ոչ մին կը նանչնար, իւր նոխարիւնն անմոլարութեամբ նոխացեալ չէր :

(99) Տես Anonymi periplus Ponti Euxenii, յօդ. 31, ի Geogr. Gr. Min., հտր. Ա, էջ 409: Տես և Eustathii Commentarii, մեկն. սողին 767:

(100) Ըստ Պոմպոնեայ Մելայ (Ա. Ժր., սող 69) և այլոց. «Տիրարենացիք Քաղիւրաց սահմանակից են»:

(101) Տես Հերոդոտոս, Ա, 28:

(102) Ասորւոց ազգաւ՝ աստէն Կապադովկիոյ Սախաակ-Ասորիքն կ'իմացուին: Սոփոկլ. Բ. ա. 495-405:

(103) Տես Մենիպպոսի հոկար. 2, առ Մարկիանոս Հերակլիացոյ, ի Geogr. Gr. Min., հտր. Ա, էջ 572: Տես և Eustathii Commentarii, մեկն. սողին 767, ի Geogr. Gr. Min., հտր. Բ, էջ 350, և Ստրաբոն, ԺԲ, գ. 29, և Դիոդ. Սիկիլ., ԺԲ, 28 և հետեւ. և Սկիւլաքս Կարիւսանացի Ծաւրէ. Նաւարկ., հոկար. 88, ի Geogr. Gr. Min., հտր. Ա, էջ 65, և Ալեքսն Հոդդ. Արդոնաւ., Բ, 1000 և հետեւ. Որփիոս, Արդոնաւ., սող 739, Ալիէն., Descriptio orbis, սող 956, Ritter, Բ, 727:

գործնք Պրոտարքոս (Լուկուլլոս, ԺԴ, ԺԹ)՝ Քաղզկացիք կը ճանչնայ եւ մերայնեայ մատենագիրք Սաղտիք կ'անուանեն։ Կոստանդիանոս Միրանածին (Յաղագս Նահանգաց, զիրք Ա․) կը գրէ․ «Ութերորդ նահանգ՝ որ կոչի Քաղզկա։ Քաղզկա կոչուած նահանգն եւ Տրապիզոն կոչուած գլխաւոր քաղաքն՝ յունաց պաղթականութիւնք են, զոր օրինակ Քսենոփոն իւր Արշաւան Կիւրոսի գրքին մէջ կ'ուանոյէ։ Յայնկոյս եւ ցամաքամիջի կողմանքն՝ Փոքր Հայք սկզբնաւորութիւնք են, նոյն իսկ անուններն զայս կը հաստատեն․ այսպիսիքն Կեղտոյինէ, Սեւապերացիք⁽¹⁰⁴⁾ եւ Գեղանոն․․․»։ Աստէն Քաղզկա Տրապիզոնէն մինչեւ Փոքր Հայք երկայնած կը տեսնենք, որ նախաւոր գրութեան կարի համաձայն է։ Արդարեւ Ստրաբոն (ԺԲ, գ, 28) կ'ըսէ․ «Փառնակիոյ եւ Տրապիզոնի դաւաներուն վերեւ Տիրարենացիք եւ Քաղզկացիք կը բնակին, որոնք մինչեւ Փոքր Հայք կը ձգին»։ Վնտական եւ Ստրաբոնի խօսքերը (ԺԲ, գ, 19, 20)․ «Որք զարդիս Քաղզկացիք կը կոչուին՝ ի հնումն Քաղիւրք կը կոչուէին»։ Պատճառն յայտնի է․ վասնզի՝ բնական եւ կամ ժամանակադրական կարգաւ տողելով, Կասկիք կամ Կասկայք, Քաղիւրք, Քաղզիք=Սաղտիք եւ Քաղզկացիք անուններն միեւնոյն ժողովրդեան անուններն էին․ ըստ աշխատողի ցեղից միեւնոյն ժողովրդոյ՝ անուանց մէջ քանի մը տարբերաց հինչեւնքն կը տարբերէին եւ մասամբ անուններն եւս։ Այս տարբերութեան գործակից եղած են նաեւ ժամանակաց յեղաշրջութիւնք եւ մատենագիրք եւս։ Այս վերջիններէն տմանք թէ Պոնտոսի մէջ եղած ժողովրդոց եւ թէ Կորդուաց մէջ գործածուած Քաղիւր անունը՝ իրենց աւելի ծանօթ Բարելոնի ժողովրդեան Քաղիւէի (=Քաղզկացիք) անունն հետ նոյն սեպելով, ըստ այնմ եւս գրած են⁽¹⁰⁵⁾։ Այս նկատմամբ ծանրակշիւ են բանք Եւստաթեայ՝ որ կ'ըսէ․ «Քաղզկա մինչեւ Պոնտոսի թագաւորութիւնն Հայաստանի մէկ երկիրն է։ Տիրած սոփոսութիւն մըն է՝ որ հոն եզոյ ժողովուրդներն երկու մանկով Քաղիւի (=Քաղզիք) կը կոչուին, ոչ թէ Քաղիւէի (=Քաղզկացիք)»։ Դիկկարքստէն եւ Մենիպպոսէն յիշուած Քաղիւր անունն Քսենոփոնէն եւ յայտոց գործածուած Քաղիւէի անուանածեւր կ'ուղղէ։ Իսկ Քաղիւր=Քաղզիք ձեւն՝ մեր ազգային սեպագիր արձանագրութեանց մէջ տեսնուած նախընթաց-Ուրարտուի ժողովրդոց սեփական ազգադրական անունն էր, որ կրօնականէն յառաջ կու գար։ Կասկիք եւ Կաղքիացիք էին արդարեւ ժամանակաց հայացի ցեղք, որոնք ղէպի հիւսիս արեւմտից եւ կամ ղէպի հիւսիս արեւելից տարածեալ սփռեալ էին։ Ուրարտուայ թագաւորներն եւ նոյնիսկ Արտաշէսեան եւ Արշակունեաց հարստութիւնք այս Քաղիւրք իրենց արքունական դաւադանին տակ ազգային միութեան բերելու պատեհ առիթ եւ ժամանակ չեն ունեցած։ Այլ եւ յրեմացս զարուց անոնց լեզուն, բարքն ու կրօնական սովորութիւնքն մեծապէս փոխուելով՝ իրենց բուն ազգին գլխաւոր մարմնէն զբրեթէ օտարացած են։ Սակայն ինչորոշ գլխաւոր կէտն միշտ յապահովի է, թէ Կաղքիացոց, Կասկեաց, Քաղիւրաց, Պոնտոսի Քաղզկացոց եւ Քաղզկեաց=Սաղտեաց ժողովուրդներն կամ ցեղերն Լուսոյ զից պաշտօն կը մատուցանէին, զանի իրենց զերադոյն զիբը կը ճանչնային, եւ ասոր անուամբն իրենց ցեղադրական յորջորջումը յորինած էին աշխարհի ձեւերով, հանդոյս Կասպից, Կասեաց եւ Կասդեաց (=Քաղզկեաց) ժողովրդոց։

Գ․ Կասկեաց երկիրներէն՝ հնագոյն Հայաստանի արեւմտից հարաւայ փե-

(104) Իմա, Սպիր ցաւառ։

(105) A.-H. Sayce, *Records of the Past*, n. s. հար. II, էջ 166, ծանօթ. 1։

Հանդամանաց եւ կամ քրմական դասուց վարդապետութեանց համաձայն՝ մի եւ միակ կառ «Լոյս» իւր դէմքը անփոփոխ պահէր, եւ շատ մը ցեղերու մէջ ալ վերադիրներով զարդարէր՝ էր։ Որովհետեւ բխանո նստող թաղաւորներն ի սկզբան Ուրարտու փոքր վիճակի մէջ կը բնակէին, յայտ է թէ իրենց պէն տան վիճակի բնակիչներն եւս Քաղդէս (=Կադիս, Սալդիս) դիքը իրենց գերադոյն աստուածը կը դաւանէին։ Իսկ Ուրարտու վիճակն Կարնոյ դաւան էր՝ հաւանականօրէն քիչ մ'աւելի բնդարձակութեամբ։ Այսու օրինակով՝ եթէ Հայաստանի ներքին կողմանքն մեղի բխանո եւ Ուրարտու վիճակաց բրնակիչները Քաղդիսապաշտ կը ցուցնեն, ուրիշ բաղմամբի վիճակներ եւս մեր առջեւ կ'ենլին իբր նալդի «Քաղդիք=Լուսատու-աստուածոյն-Երկրպագուք»։ Իրացր նուիրեն ճշդիւ իմանալ հարկ ըլլալով, կը պարտիք աստէն հանդէս ընել այն ամէն տեղաց, որոնց բնակիչներն Քաղդիք կ'անուանին՝ նախ Արդիստիս Ա. (Ք. ա. իրր 780-730) եւ յետոյ իւր որդին Շարիդուրիս Բ. (Ք. ա. իրր 755-730) թաղաւորներէն։ Առաջնոյն Շէեղ Արձանագրութեան մէջ (մեր թիւ 19, Ա, 6-12, 16) կը կարդանք որ Արդիստիս Ա. Դիս'ուոց-որդւոյն վիճակը (Տարոն) եւ Բզնունեաց ծովուն արեւմտակողմը Բիստու (Բզնունիք) վիճակը, դարձեալ՝ Հայաստանի հիւսիսոյ արեւելակողմանքը Զարախե'ւ-տեայց (Զաւախք), Բարանիս (Արցախու՝ Միւս Հարանդ) երկիրները եւ ասոնց չըջակայքը եղող ուրիշ տեղուանքը, եւ յետոյ Կարնոյ դաւանին մէջ Արուսացւոց վիճակը նուաճած ըլլալով, ասոնց ամենուն բնակչաց համար կ'ըսէ. «Այդ Քաղդեաց քաղաքաց-վիճակները, աւանաց եւ գիւղից վիճակները մէկ տարուան մէջ ստացայ»։ Ապա ուրեմն ստուգիւ այդքան վիճակաց բնակիչներն Լուսատու-աստուածոյն-Երկրպագուքն էին եւ Քաղդիք կը կոչէին։ Նոյն թաղաւորն կ'ուանէր եւս (Անդ, մեր թիւ 19, Ա, 17-23, Բ, 3) թէ ինքն Գեղամայ ծովուն հիւսիսոյ արեւմտակողմը՝ Արիլիանեայ-որդւոյն (Գարեղեանք), Քուտուրդանիս (Արաղածոն), Ետի'ունիս (Գեղամայ ծովուն արեւմտակողմը) վիճակները եւ ասոնց չըջակայքը, դարձեալ Հուլուկու (Զուղայ Գողթան) եւ Ուրացւոց (Արեւիք) վիճակները եւ ասոնց բոլորտիքը նուաճած էր։ Ասոնց ամենուն բնակիչները վերոյիշեալ ձեւով Քաղդիք կ'անուանէ։ Նոյնպէս՝ նոյն թաղաւորն (Անդ, մեր թիւ 19, Գ, 5-13, 34-40, 44-45) Մանաս երկրին թաղաւորութիւնը (Մասեաց արեւմտակողմէն դէպի հարաւ արեւելից), Կուլասիս (Կուլդանովիտ ի Վասպուրական), Բարանիս (Պասպարունիք ի Վասպուրական), Բուստու (Բուժունիք ի Վասպուրական), Արխա'ուն (Արքասովիտ ի Մոկս) վիճակները, Բարուտացւոց երկիրը (Զարեհաւան, Կապուտան ծովուն յարեւմուտս հիւսիսոյ արեւմտից) եւ Բարսուացւոց վիճակը (նոյն ծովուն հարաւոյ արեւելակողմը) նուաճած ըլլալով, ասոնց բնակիչները ամբողջովին Քաղդիք անուամբ կը յորջորջէ։ Այս անունը կու տայ (մեր թիւ 19, Գ, 47-58, Դ, 10, 18, 36, 40) Իյանիս (Աղաւիս ի Վասպուրական), Իրկի'ունիս (Երնջակ ի Սիւնիս) եւ Այլանիս (հաւանականօրէն Առուենից-Զոր ի Մոկս) վիճակներուն ժողովրդոց եւս։ Միւսնոյն Քաղդիք անուամբն է որ կը կոչուին անդէն (թիւ 19, Դ, 55-56, 65, Ե, 5, 10) Հուգիստիս (Գուկան ի Վասպուրական), Ուսինիս (Ուշի քաղաք յարեւմուտս հարաւոյ արեւմտից Կապուտան ծովուն), եւ Ուրմիս (Որմի յարեւմուտս ծովուն այնորիկ) վիճակաց բնակիչներն։ Վերջապէս՝ Քաղդիք կը կոչուին (ի թիւ 19, Է, 2-13, 31) Տուարացւոց վիճակին (Տուարածատափ ի Տուրուրեան) եւ Գուրբու երկրին (հաւանականօրէն Տիգրիսի արեւմտեան ճիւղոյն ձախակողմէն դէպ յարեւելս եւ ի հիւսիս) բնակիչներն, թողլով միւս մանր տեղերն ու քաղաքները։

Կը տեսնենք որ Քսենոփոն (Կիւրոսի խրատ, Գ, ա-դ) Կորդուաց գոնէ

Հիւսիսային սահմաններուն մէջ բնակող ժողովուրդը «Քաղղէացիք» կ'ան-
ւանէ: Դարձեալ Քսենոփոն (Արշաւան, Դ, 4, 3-4) Կորդուաց Հիւսիսայ սահ-
մաններէն անդին ձիաւոր եւ լճեանակ զինուորներ տեսած էր, որոնց համար
կ'ըսէ թէ «Առա ... ազգօք՝ Արմենք, Մարդոնք եւ Քաղղէացիք էին: Կ'ըս-
էր թէ Քաղղէացիք ազատ էին եւ քաջ պատերազմողք»⁽¹¹⁰⁾: Այս վերջինքս
անտարակոյս Կորդուաց ժողովուրդէն պէտք էր որ ըլլային: Արեւմեանց պե-
տութեան ժամանակ՝ յորում եղաւ Քսենոփոնեայ պատմած արշաւանն (Ք.
ա. 401), Կորդուացիք Հայաստանի հարաւակողման մէջ իրենց ազատու-
թիւնը պահած էին: Տարակոյս չկայ որ Քսենոփոն այն Կորդուացիները Քաղ-
ղէք կոչելու տեղ, Բարեկաստանի Քաղղէացւոց անուան ձեւը կու տայ անոնց.
Այս ստույգ կ'երեւի՝ թէ Քսենոփոն Կորճէից մէջ միեւնոյն նահանգին
այլեւայլ մասը ցեղերէն մերթ զմերթ Կարդուքք եւ մերթ «Քաղղէացիք»
(իմա՝ Քաղղիք) կոչել լսած էր, թէպէտ այս մասը ցեղերն՝ ատանց իրիք բա-
ցառութեան «Քաղղիսապաշտ» ուստի եւ Քաղղիք էին: «Կորդուացիք» անունն
անտարակոյս անորեւտանեայ «քուրադու» պատերազմող, զիւցազն բառէն
յառաջ եկած է. ուստի պարզապէս վերադիր մը պէտք էր ըլլար՝ Կորդուաց
աշխարհին բնակչաց յատուկ. վերադիր մը, որուն ծագումն Ասորեստան-
եայց պետութեան սկիզբները երեւան եկած պէտք է որ ըլլայ: Իսկ Քաղղիք
Քաղղէացիք) յորջորջումն խոր հնութեան մէջ ծագած ըլլալով, ցեղապրա-
կան որպիսութիւն միայն կրնայ ցոյց տալ, որ զերագոյն դիք Քաղղիքը պաշ-
տելէն կու դար. պաշտօն եւ որպիսութիւն, որոնք Նաիրի-Ուրարտու աշ-
խարհին ամէն ժողովրդոց՝ ուստի եւ Քուրադուաց՝ հաւասար էին:

ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

(Շար. 3)

(110) Զատնէ՝ Քսենոփոնեայ (Արշաւան, Ե, Ե, 17 եւ Է, Բ, 25) յիշած «իմեֆորէն
«Քաղղէացւոց» եւս նոյն պէտք է համարել:

ԹԱՆՁԻՄԱԹՆ ՈՒ ՉՆՔՈՒՇՑԻՆԵՐԸ

Եղիպտոսի Իպրահիմ Փաշային դէմ մղած իր պատերազմին մէջ պարտուելէ ետք, Թուրքիան, Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի թելադրութեամբ 1838ին ձեռնարկեց բարենորոգումներ մտցնելու երկրին մէջ եւ, վերջ տալով ենիշերիական խաժամուժ եւ անկանոն զինուորական դրութեան, կազմելու կանոնաւոր բանակ մը՝ եւրոպական իմաստով, թումր կանդնեցնելու համար հիւսիսէն սպասուած ռուսական յառաջխաղացքին դէմ:

Ենիշերիները Կ. Պոլսոյ մէջ ունէին իրենց յատուկ զօրանոցներն եւ այնքան յանդուպն դարձած էին, որ ըստ քմահաճոյս դաճնկէց կ'ընէին ու կը սպաննէին սուլթանն անգամ, Էթէ ան իրենց կամայականութեանց առաջին առնել ջանար:

ԺԹ. դարու երկրորդ քառորդի Թուրքիոյ բարենորոգչական շարժման ոգին էր Րաշիտ փաշան: Անոր ցուցմունքներով կ'առաջնորդուէր օրուան վեհապետը՝ Սուլթան Մահմուտ (1808-1839), որ մէկ օրուան մէջ դաւադրութեամբ մը ոչնչացուց Կ. Պոլսոյ մէջ որջացած ենիշերիները: Ռուսիոյ դէմ արշաւանք մը պատրուակելով, Սուլթանը պարզեց Սանճաքը շերիֆը (կրօնական պատերազմի դրօշ) եւ բոլոր ենիշերիներուն հրամայեց հաւաքուիլ իրենց զօրանոցներուն մէջ՝ որոշեալ օրը գործելու արշաւանքը: Սակայն ինք դադարեցին, սուլթանական հաւատարիմ զօրքերով եւ խոշոր թրնդանօթներով պաշարեց անոնց զօրանոցները, թակարդեց բոլոր ենիշերիները իրենց սրջերուն մէջ, որոնք նոյնհետեւին հրդեհի դրուեցան եւ անպարտելի կարծուած այդ անկանոն ու անզուսպ բանակները մէկ օրուան մէջ քնաջինջ ըրաւ՝ մէկ կողմէն հրդեհի բոցերով, միւս կողմէն թնդանօթի արկերով, իսկ այս երկու կրակներէն կերպով մը փախչիլ յաջողածներն ալ սրախողխող կամ ծովամոյն ընելով...:

Բարենորոգումներու մեծագոյն խոչըն-

դատը՝ ենիշերիութիւնը չեղաքացուած ըլլալով, Րաշիտ փաշան պատրաստեց եւ Սուլթան Մահմուտի ստորագրել տուաւ բարենորոգմանց ծրագիրը մը, որ կոչուեցաւ Խաթըր Շերիֆ: Սակայն, Խաթըր Շերիֆ տակաւին չհռչակած, Սուլթան Մահմուտ մեռաւ 1839 Յունիս 19ին: Իրեն յաջորդեց Սուլթան Մեհմետ:

Րաշիտ փաշայի թելադրութեամբ, երկտասարդ Սուլթան Մեհմետ եւ, 1839 Նոյեմբեր 3ին ստորագրեց բարենորոգմանց ծրագիրը որ Կիւլիսանէի մէջ 1839 Նոյ. 9ին հրատարակուեցաւ, ի ներկայութեան եւրոպական դեսպաններու եւ Թուրք, Հայ, Յոյն եւ Հրեայ ժողովուրդներու հոգեւոր պետերուն: Հռչակուած բարենորոգմանց ծրագիրը վերակոչուեցաւ Թանգիմաթ (բարեփոխումներ):

Մեր տրամադրութեան ներքեւ ունինք Թանգիմաթի ընդարձակ բնագիրը, սակայն կը դաժանանք այստեղ ներկայացնելով միայն անոր զլխաւոր կէտերը, որոնք են.

1. Սուլթանի բոլոր հպատակներուն, անխտիր ցեղի եւ կրօնի, կեանքի ու ստացւածքի ապահովութիւն:

2. Պետական տուրքերու արդար տնօրէնութիւն եւ հաւասար բաշխում:

3. Գաւառներու մէջ կազմութիւն Գաւառական հորիւրդներու, որոնք պէտք է բաղկանան առանց խտրութեան մահմետական եւ քրիստոնեայ անդամներէ:

4. Քրիստոնեաներ իրաւունք պիտի ունենան տեղական կառավարութեան մէջ պաշտօններ ստանձնելու:

Թուելէ յետոյ բոլոր նոր օրէնքները, Թանգիմաթը կ'եղբարեակուր հետեւեալ բնութիւնով.

«Վերելի տրամադրութիւններն ըլլալով համաձայն իմն աւանդութիւններու, այս կայսերական հրովարտակը պէտք է հրատարակուի Ստանպուլի եւ մեր կայսերական բոլոր վայրերուն մէջ եւ պէտք է պաշ-

սոմապէս հաղորդուի մեր բոլոր բարեկամ պետութեանց Ստամպուլի դեսպաններուն, որպէսզի անոնք ըլլան վկաներն այս օրէնքները դրուելուն, զոր կը հանեցնէ զԱստուած ու պիտի տեսէ յաւիտեան: Թող Ամենաբարձրեալն Աստուած պաշտպանէ մեզ: Այս օրէնքներուն հակառակ գործողները թող ենթարկուին Աստուծոյ ցասման ու զրկուին յաւիտեան ամեն տեսակ երջանկութենէ»:

Ո՛ր միայն զաւտաներու, այլ նոյնիսկ Կ. Պոլսոյ մէջ Թանգիմարքի գործադրութեան ընդլիմացողները զանաւորով, Սուլթան Մէհմետ Երկրորդ անգամ հրատարակեց զայն 1845-ին:

Թանգիմարքը զարձեայ մնաց անգործադրելի մանաւանդ Անատոլիոյ զաւտաններուն մէջ: Սակայն այդ զաւտաններու Հայերը, որոնք մօտէն կը հետեւէին մայրաքաղաքի քաղաքական անցուղարձեւումն՝ սկսան խլրտիլ և բողոք բարձրացնել՝ իրենց տեղերուն մէջ Թանգիմարքը չգործադրողներուն դէմ: Մեր ձեռքի տակ գրտնըւած փաստերը կ'ապացուցանեն, թէ Թանգիմարքը չգործադրուելուն դէմ եղած բողոքներուն մէջ ամենէն հուսկուն և յանդուգնը եղած է Չնքուչցիներու բողոքը, որ գրաւոր է և կը կրէ հարիւրի մօտ ստորագրութիւններ: Մեզի ծանօթ են նաեւ երկու բողոքներ Վանէն, 1845ին: Սակայն անոնք հետազոտողներ են, այն ալ ոչ թէ հաւաքական, այլ անհատէ մը, որ ո՛չ թէ ուղղակի Վանէն, այլ մինչև Կարին գնալով հետադարձ է Հայոց Պատրիարքին:

Չնքուչցիները բողոքած են Թանգիմարքի ինքայ չըլլալուն դէմ 1840ին, այսինքն առաջին հրատարակութենէն անմիջապէս ետք, հանրադրութիւնով մը՝ որուն ներքեւ, ինչպէս րաինք վերեւ, ստորագրած և կնքած են հարիւրի մօտ ծանօթ գերդաստանի հայերը: Հանրադրութիւն-բողոքն ուղղուած է Բակոբոս Պատրիարքին (երկիցս բազմած Պատրիարքական գահին վրայ. 1839 Մարտ 13-էն 1840 Սեպտ. 15 և 1848 Նոյեմբեր 1էն 1858 Հոկտեմբեր 1):

Քաղաքի մը տալու համար այդ յստահանական փաստաթղթի մասին, ստորեւ կ'արտայայտենք անոր հետեւեալ հատուածը.

«... Ծառայիմք սրբութեանդ, մեր Զրեկուշա երկիրը Քուրտստան ըլլալուն՝ տրեալ

Թանգիմարքը ինքայ չէ եղեր: Ֆուխարան(1) տրեալ ոտաց տակ եմք, մեզմէ վեց հազար ինք հարիւր դուրոշ Քէշիկ(2) կ'ուզէին, Եօխուլեան Մահմետի հաշերն մեր քարափէն գնաց ետքը: Սրբութեանդ սայալովը վրաներնու տափ երաց...: Քուրտստան ըլլալուն՝ հիմա բռնաւորը(3) իրան դատախագ եղեր է...: Ծառայ եմք Սրբութեանդ, հրամանացդ քարափէն՝ ինչպէս եագրշմիշ կըլլանք՝ այնպէս քափսիա մը փաշա ափանտուն(4) խրկես որ բռնաւորը իրան բան չի կրնայ ըսեր: Եօխուլեան Մահմետի հաշերն փուխարին քարափէն վափիլ ենք էրեր: Կ'երքայ բռնաւորաց դէմ կը գրուցէ տէի՝ իրան դատախագ են եղեր: Ծառայ եմք Սրբութեանդ՝ չըլլալ Հայոց ազգը ոտաց տակ չերքայ, ի վերն Աստուած, ի վարն Սրբութեանդ ապաւինել եմք, Աստուծոյ սիրոյն խաբերը համար տիրութիւն անես եւ ողջ լեր, ամեն»:

Բացի Թանգիմարքի ինքայ չըլլալուն դէմ գորաւոր բողոք մ'ըլլալէ, վերեւի նշանակալից հատուածը երկու երեւոյթներ եւս կը պարզէ: Մին՝ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքին վրայ Չնքուչի Հայոց ունեցած մեծ համարումը և «Հայոց ազգը ոտաց տակ չերքայու» անոնց մեծականութիւնը, միւր՝ ԺԹ. դարու Չնքուչի գիւցարներն՝ Եօխուլեայի (Եօխուլեան Մահմետի հաշեր) ընդթաղիրը՝ ազգին վափիլ և համարակալիս պաշտպան ազգային իրաւանց՝ պետական բարձրագոյն պաշտօնատանց մօտ: Բողոք-համարագրութեան ետեւ ստորագրող և կնքող Ատիչցիները(5)

(1) Ֆուխարա (կամ Քախիբ-Փուխարա): Զեմբուշի զաւառքաբաւին մէջ կը նշանակէ ժողովուրդ կամ հասարակութիւն:

(2) Քէշիկ, անիրաւ տուրք:

(3) Սա Զեմբուշի Մահմետական Պէշէ էր: 1840ին տակաւին Քախիբութիւն (կամ կեդրոնէն նշանակուած Թուրք կառավարչութիւն) հաստատուած չէր Զեմբուշի մէջ:

(4) Խարբերդի կուսակալին կ'ակնարկէ: ԺԹ. դարուն, մինչև 1884 բուսականը, Զեմբուշ Խարբերդի կուսակալութեան ենթակայ էր: Այդ բուսականէն յետոյ վերստին միացուեցա Տիգրանակերտի, ինչպէս որ եղած էր ինչ դարերուն:

(5) Ատիչը Զեմբուշէն 2-5 մղոն հեռաւորութեամբ

կ'ամբողջացնեն ժի՛. գարու Չնքուշի գիւ-
ցազնին այդ բնութագրերը՝ գրելով Պատ-
րիարք Ս. Հօր. «Եւ տրուայ ծառայիցդ է-
դիշու եղեալքս վկայեմք Մահեդեսի խաչերի
ազգասիրութեան որ վասն փոխարայից
օգտի եւ ազատութիւն միշտ ջանացող է եւ
շատ երախտաւոր է: Ի վասն ազգիս ազա-
նեմք սորին ազգասիրութեան լիցիս ցույ
եւ գաւազան...»:

ԹԱՆՁԻՄԱԹԻ ԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՎՐԱՅ

Թանգիմաքի երկրորդ (1845ի) Հրատա-
րակութիւնն ալ անցաւ ապարդիւն: Մա-
լեանդ Թուրքերն ու Քուրդերը մէկ օրէն
միւսը բարեփոխել անկարելի էր: Սուլթան
Մէհմետ ստիպուեցաւ 1853-ին երրորդ Հրո-
վարտակով մը շեշտել ազգային փոքրա-
մասնութեանց իրաւունքներու պաշտպա-
նութիւնն ու առ այդ տեղեկագրել քրիս-
տոնեայ փոքրամասնութեանց կրօնական
պետերուն:

Հետեւեալը պատճէնն է Կ. Պոլսոյ Հա-
յոց Պատրիարքին ղրկուած իրատէին (Հրո-
վարտակ), որ կը կրէ 1853 Մայիս 25 թուա-
կանը.

«Դուն որ Պատրիարք կարգուած եւ Հա-
յոց ազգին վրայ (երկարատեւ ըլլայ աստի-
ճանդ) եւ ընտրուած ու պատուած եւ քր-
իստոնեայ ազգերէ, երբ ձեռքդ հասնի
սոյն կայսերական հրամանս՝ գիտցիր որ
կայսերական կառավարութիւնս յօժարու-
թիւն ցոյց տուաւ որ տէրութեանս ամէն
կարգի հպատակները կատարեալ պաշտպա-
նութիւն վայելն իրենց կրօնական պաշտա-
մունքներուն եւ հագեւոր գործերուն մէջ:
Իմ փափաքս է վերցնել ի սպառ ամենավեր-
ջին ապօրինութիւններն անգամ, որոնք հե-
տըգիտէ ծագում առին անհոգութեանց եւ
օրինազանցութեանց երեսէն: Մէկ խօսքով,
օգոստոսական նախնիներէս կայսրութեանս
հպատակ Հայ եկեղեցականներուն տրուած

եօղսուլ խաչոյի այս համառփիւս համադ-
րային դորձի բնութագրերը անձանթ էր վե-
րադրող Չնքուշիներուն, որոնք՝ բերա-
նացի մեզ բոլորած աւանդութիւններէ (6)
դայն կը ճանչնային միայն որպէս անվեհեր
քաջ մը, բարերար մը եւ մանաւանդ Թուրք
կառավարութեան շահադանդող Քուրդ ա-
շիրաթապետներու բարեկամ:

բոլոր ազատութիւններն ու շնորհներն եւ
ալ հաստատելով կը հրամայեմ որ յաւ-
գրւին ամբողջութեամբ: Այսպէս ուրեմն, դուն
որ Պատրիարք ես յիշեալ ազգին, վերա-
հասու եղիր հրամանագրիս իմաստին եւ
ըստ այնմ վարուէ միշտ եւ զգուշացիր հա-
կառակ գործելէ, իսկ եթէ պատահի քր-
(բան մը) հակառակ ըլլայ այս հրամա-
նագրին՝ փութա Բարձրագոյն Դրամս իմա-
ցընել անմիջապէս»:

Այս Հրովարտակէն գրեթէ երկու տարի
ետք, Բարիզի Գօնկրէի բացման նախօրէին,
վերստին Հրատարակուեցաւ Թանգիմաքը՝
1855 Փետր. 18ին, դարձեալ ճշման ներքոյ
Յրանաայի եւ Անգլիոյ, որոնք օղնած էին
Թուրքիոյ՝ Ռուսիոյ դէմ մղած պատերազմ-
մին մէջ: Անգլիաֆրանս խաղ մ'էր նաեւ
այս(7), որպէսզի կարենան Թուրքիան որ-

(6) Այդ ամադուրիւնները պիտի հրատարակե-
ին Չնքուշապատումի մէջ:

(7) Եւրոպական պետութեանց այս խաղը հրա-
շալիօրէի պատկերացուցած է, 50 տարի առաջ, Յով-
հաննէս Թումանեան, իր «Հայկական Հարցն ու իր
լուծումը» մեկնադրութեան մէջ գրելով. «Ո՛ր, Տաճ-
հաստանի ամբողջութիւնը պիտի մնայ անձեռնմխելի,
եւ ամէն մի բարեհոգութիւն իր երկրի մէջ Նորին Մե-
ծութեան Սուլթանի փառիշտութեան ներքին գործն
է, եւ նա արդէն ազնիւ արքայական խօսք է տալիս,
եւ ահա Հրատարակուած է էսինչ կամ էնինչ Թուրքի»,
վնդեր են ամէն անգամ եւրոպական մեծ պետու-
թիւններն ու փակել իրենց վեհաժողովները: Ահա
բէ որտեղ է, ինչպէս Տաճկաստանի հետ կապուած
ուրիշ հարցերի, էնպէս էլ Հայկական Հարցի դժ-

հայագիւղ մըն էր, զոր Քուրդերը հրդեհեցին, եւ
հիմնադրուել կործանեցին 1895-ի համիտեան ե-
ղեռնին:

պէս յառաջագէժ երկիր ներկայացնել Բարիկ մէջ գումարուած հաշուաւթեան ժողովին, ուր, 1856 Մարտ 30ին կնքուած հաշուաւթիւնը կոչուեցաւ Փարիզի Դաշինք:

Պէտք է նշել, սակայն, որ Թուրքիոյ համար անդործադրելի մնացած Թանգրմաքի մօտ քսան տարուան այս իրադարձութիւնները Կ. Պոլսոյ մէջ իրենց կարեւոր ազդեցութիւնն ունեցան Արեւմտահայոց ազգային ներքին կեանքին վրայ:

Կ. Պոլսոյ ազատամիտ Հայ մտաւորականութիւնն ու ազատասէր արհեստարուեստիւնը (Էսմաֆ), առաջնորդութեամբ Տօթթ, Սերիլէնի (Սերուլըէ Վիլէնեան), Գրիգոր Օտեանի(8), Գրիգոր Աղաթօնի եւ ուրիշներու, 1840էն սկսեալ դաստիարակչական եւ կազմակերպական մեծ շարժում մը ծաւալեցին ու Հայ ներքին կեանքին մէջ կամայականօրէն իշխող ամիրաներուն դէմ անհաճանջ պայքարով մը յաջողեցան Հա-

յոց համար իրականացնել բարենորոգչական ծրարիր մը, որուն փառապատիւ հանդիսացաւ Հայ Ազգային Սահմանադրութեան հռչակումը 1860 Մայիս 24ին:

Ո՛չ նման երեք անգամ հռչակուած ու չգործադրուած Թանգրմաքին, ինչպէս նաեւ անոր շարունակութիւնն եղող Իքթիհատական կեղծուպատիր «Սահմանադրութեան», քաղաքակիրթ Հայ ժողովուրդը ո՛չ միայն ամբողջ 55 տարի (1860-1915) Թուրքիոյ ամբողջ տարածքին, և Արեւմտահայերէ կազմուած արտասահմանեան դադութներու մէջ, անչեղ կերպով գործադրեց Հայ Ազգային Սահմանադրութիւնը, այլ, Արեւմտահայ ցեղապանութենէն աւելի քան կէս դար ետքն ալ, Իսթանպուլի 75,000 Հայութեան եւ ի սիրիւս աշխարհի տարածւած մօտաւորապէս մէկ միլիոն Հայերու ազգային-եկեղեցական կեանքը մեծ մասամբ կ'առաջնորդուէր անով:

ԳԱՌՆԻԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

բախտութեան պատճառը, եւ անա քէ ինչու եւ ինչպէս է ապրել Թուրքիան:

(8) Այս երկուքին կը վերագրուի նոյնիսկ Թանգրմաքին ներշնչելը Բաշիտ փաշային:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԺԵ. ԴԱՐԻ ՄԻ ՁԵՌԱԳԻՐ ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Իրանի Չարմահալ դաւառի Մամուռան գիւղից քառորդ փարսախ հեռու, զէպի հաւա, մի ընդարձակ, կանաչադարձ դաշտի վրայ ընկած է մի գիւղ: Դա նախկին հայտնակ Լիւսանան է, որ եղել է դաւառինը շանաւոր, հարուստ եւ ամենահին գիւղերից մէկը: Հիմնուել է Շահ Արքայի ժամանակ, 1670 թուին:

Գիւղի ճիշդ մէջտեղում կանգնած եկեղեցում 1946 թուին խմբովին Հայաստան դադրած Հայ գիւղացիները գուրգուրանքով պահում էին երեք ձեռագիր Աւետարան, որոնք կոչւում էին «Ս. Յովհաննու» (Մկրտչի), «Ս. Գէորգ» եւ «Ձբէֆոր» (Ս. Առաքել): Սրանցից ամենահինը «Ս. Յովհաննու» Աւետարանն է, որի պատկերն է.

Թուղք՝ 264 (528 էջ), մեծութիւն՝ 18×14 սմ., գրութիւն՝ երկսիւն, նիւթ՝ բամբակեայ թուղթ, կազմ՝ փայտեայ կաշեպատ չաղանակապէս, մագաղաթէ պահպանակ՝ սկիզբը երկու թերթ, հանգամանք՝ լաւ. ընկած են 189-192 էջերը, գիր՝ բոլորգիր, առաջին մասը մինչեւ 133 էջը զեղեցիկ սև բոլորգիր է, ապա տառերը մեծանում են եւ կորցնում իրենց զեղարուեստական ներդաշնակութիւնը, նիւթ՝ չորս աւետարանիչների, կիսախորաններ, նուրբ զեղարդեր եւ լուսանցքներում մանրանկար դարդեր: Կան լուսանցքադարձեր եւ ծաղկադրեր եւ թռչնադրեր: Փամանակ՝ հայոց ՋԻԵ (925 և 551=1476), գրիչ՝ եզեկիէլ, թէ Ստեփանոս, տեղը՝ Ալլրիվանք, ե վանքա Աւրնջուց: 1606 թուին, Շահ Արքայի բռնի գաղթի ժամանակ, Հայ գիւղացիները ձեռագիրը Հայաստանից իրենց հետ բերել են Լիւսանան գիւղը:

Աւետարանի զեղեցիկութիւնը կազմում են մանրանկարները, որոնց վրձինն է նկարիչ Ստեփանոս Եպսկ. Առնջեցի, մէկը

ԺԵ. դարի այն վաստակաւոր մանրանկարիչներից, որ 1476-1477 թուականներին Աւրնջուց վանքում (Կոտայքում) ծաղկել է երկու Աւետարան, Շարակնոց եւ Մաշտոց: Ահա յիշատակարանի վկայութիւնները:

Էջ 112ր — «Մաղկեցաւ սուրբ աւետարանս ձեռամբ Ստեփաննոս Եպսկիպոսի, ի վանքս Աւրնջուց ի դառն եւ ի նեղ ժամանակիս, զի զնաց Հասան Բէկն եւ զերեաց զմիսս (զ'Լրաց) տուն թվ. ՋԻԶ (926+551=1477)»:

Էջ 259 — «... Արդ ես անարժան եւ յոգնամեղ եւ փծուն եւ անարհեստ գրիչս Ստեփաննոս սկսաւ զծագրել ի վանս հրաշալի Ալլրիվանք»:

— «... Արդ ես յոգնամեղ եւ անիմաստս ի մանկունս եկեղեցոյ անարհեստ զծագրող սուրբ աւետարանին անարժան ի քահանայս Ստեփաննոս հանդերձ ծնաւդաւք խմովք յիշման արժանի առնել»:

Երեք յիշատակարաններն էլ ընդդժում են Աւետարանը նկարող արուեստագէտի անունը, իսկ առաջին յիշատակարանն իր բովանդակութեամբ բաց է անում նաեւ Հայոց պատմութեան մի մասը էջը: Դա 1477 թուականն է, Հասան Բէկի խանութեան եւ զերիշխանութեան դառն եւ «վշտաշարժ» ժամանակաշրջանը, երբ ինքնակալը գերում է Հայ մարտիրոսին, իսկ «անօրէնները» անիրաւ սրահանջներ են կատարում եւ քայքայում մարտիրոսի տնտեսութիւնը: Այս շրջանում էլ Աւետարանը գերի է բնկնում եւ օգտատուում միայն 1680 թուին:

Աւետարանում ուրոյն տեղ են զբաւում մանրանկարները: Չարդարուած է չորս աւետարանիչների սկիզբ, զունազեղ պատկերներով, չորս խորաններով, նուրբ զեղարդերով եւ լուսանցքներում մանրանկար

դարձրելով: Ժե. դարի մանրանկարչական արուեստի թանկագին մնացորդներ են զբարանք եւ ցալտուն զաղափար են տալիս նոյն դարաշրջանի տաղանդաւոր նկարչի արուեստի եւ ոճի հիմնական դժերի մասին: Այդ տեսակէտից էլ առանձին արժէք են ներկայացնում եւ արժանի են ուշադրութեան:

Սակայն, ընդդէմէնք, որ ձեռագրերի նրկարներէրց առանձնապէս ուշադրաւ են նուրբ դեղագրերը, գունազել եւ տարբեր ոճերով վրձինուած լուսանցազարդերը եւ զեղեցիկ թռչնապարդերը, որոնք զբաւիչ են իրենց ինքնատիպ արուեստով, զեղարուեստական դժողութեամբ եւ գոյների ընդհանուր ներդաշնակութեամբ. իսկ դիմանկարներէրց ուշադրաւ է 166-րդ էջում վրձինուած կինը: Դա մէկն է Ժե. դարի իդական սեռը պատկերող պայծառ գէմքերից: Նստել է նա ծնրադիր, առանձին քնքուութեամբ, եւ զբաւիչ դիրքով. մի ձեռքը պարզել է, իսկ միւսով բռնել է մի փոքրիկ զաւաղան: Պարզ, բայց զեղեցիկ ճաշակով սանրած սեւ վարսերն առանձին զբաւելութիւն են տալիս նրա պայծառ ու հանդարտ գէմքին: Հազել է կարմիր եւ դեղին երանդով պարզ բայց սիրուն մի զգեստ, որն իր ամբողջութեամբ ցալտուն զաղափար է տալիս Ժե. դարի Հայուհու տարազի եւ նրա ճաշակի մասին: Արդ տեսակէտից էլ նկարն ազգագրական ուրոյն արժէք է ներկայացնում. մի ստեղծագործութիւն, որը յիշեցնում է տաղանդաւոր Հայ մանրանկարի: Թորոս Տարոնեցու վրձինը, որ այնքան հմտութեամբ պատկերել է կանացի գէմքերն ու ձեւերը:

Մի հանդամանք պարզ է, որ գրչագրի մանրանկարները, մեծ մասամբ, դժուած են բաւական վարպետ վրձինով: Դա Ժե. դարի նկարչական այն ինքնատիպ արուեստն է, որից խորագէտ ազգուել. են Սպահանի արարձանի Նոր-Ջուղայի Ժե. դարի մանրանկարչական դպրոցի արուեստագէտները: Առհասարակ, Ժե. դարի Այրիւմէնի ու Առնշուոյ վանքի եւ Ժե. դարի Նոր-Ջուղայի նկարչական տարբեր դպրոցների ազդեցութեան եւ փոխյարաբերութեան կարեւոր հարցերը պարզելու տեսակէտից 1476 թուականին գծուած մանրանկարները թանկագին փաստաթղթեր են:

Ձեռագիրն ունի նաեւ մի քանի կարեւոր

յիշատակարաններ, որոնք շարադրուած են ՄՏ. 109ր, 111ր, 187ր, 259, 262-րդ էջերում եւ տարբեր ժամանակներում: Դրանցից պատմական ուրոյն արժէք է ներկայացնում 262-264 էջերի յիշատակարանը, որ իր բովանդակութեամբ նկարում է Ժե. դարի գաղթի եւ Հայ ժողովրդի տանջանքների մտայն պատկերը, միաժամանակ նկարագրում է 1606 թուին Շահ Աբրահիմ ձեռքով Թուրք քաղաքի զբաւումը, Տաճիկ զօրքերի պարտութիւնն ու կոտորածը եւ Նախիջևան ու Երեւան քաղաքների պաշարումը: Շահ Աբրահիմ Մեծի այդ արշաւանքներն էլ ընդգծում են նրա քաղաքական մեծ յաջողութիւնները: Մտնում է նա Հայաստան, աւերում էլն քաղաքները եւ բոնի գողթեցնում Հայ ժողովրդին: Ուշագրաւ այն է, որ գրչագիրը նկարագրում է իբրեւ գաղթին ու անցքերին մասնակից ու ակախատեա:

Ժե. դարի պատմական յիշատակարանը ձեռագրից այստեղ առաջ բերենք ամբողջութեամբ, որի սկզբի երկու տողը կարմիր, յետոյ սեւ թանաքով է գրուած, իսկ 12 տողին էլ կառուցուած է բանաստեղծութեամբ.

Էջ 262

«Քրիստոս գրած եւ ոգորմած,
Քրիստոնէից Տէր Աստուած,
Զոգորմութեան քո զգուռն քաց-
լո՛ւր տառապեալ քրիստոնէեաց,
Յամեն զիմաց եմք մեմք նեղած,
Եւ ամէն ազգաց կոխան եղած.
Նկեղեցիք բազում քաղած,
Բազում խաչեր է խորտակած.
Գիրք եւ աւետարան գերի տարած,
Կանայք եւ տղայք գերի վարած,
Գիշեր, ցերեկ կամք վարանած,
Է սա ամենն ի մեր մեղաց,
Որ բարկացար Հայոց ի քվականիս
Հայոց ՌՄԵ (1055+551=1606) ի ժամանակիս,

որում Շահապաս արքայն պարսից եկեալ
պաշարեաց զԹարվիզ եւ կոտորեաց զպարս
առձկաց, քանզի գնացեալ էին Ալի Փաշայն
եւ ամէն դարաւարքն Թարվիթոյ, Նեղշը-
ւանա եւ Երեւանա ի վերայ Դաղիրէկին ի
Սալմաստ եւ ի դառնայն նոցա զամենայն

գնոսա սրախողխող արարեալ եւ բազումք ի քրիստոնէից անդ կոտորեցան եւ առեալ զքաղաքս Թարվիզոյ եւ անցեալ զնացեալ էառ զնեղչըւան եւ անցեալ զնաց ի Յերեւան եւ պաշարեաց զնա ամիսս Թ (9) եւ ի հարկի կացուցեալ էառ զքաղաքն, բայց չէ փոյթ երկարել մեզ զպատմութիւն մարտի պատերազմիս այսորիկ: Այլ հկեսցուք ի Թարվիզ եւ ասացուք փոքր ի շատէ գնեղութիւն եւ զարջարանս քրիստոնէից ազդիս թէ զինչ եղեւ քնդ մեղ քան(դի) ել հրաման ի յարքայէն թէ ով ոք աւժարեսցի բրնակել աստի, կացցէք եւ ով ոք ո՛չ աւժարեսցի, երթիցեն իւրաքանչիւր տեղիս իւրեանց. յայնժամ բազումք ի հայոց եւ ի տաճկաց պուղի անկեալ ելեալ զնացին ճանապարհի դաւուրս Բ (2), իսկ անաւրէն պարոնայքն քուրթ ազդի զամենեւեան ըզնոսա զայրոն կոտորեալ եւ զկանայսն եւ զողայսն զերի արարին եւ զայն տեսեալ խեղճ եւ ողորմել(ի) քրիստոնէիցս ահի եւ երկրպի կայեայք ի տուէ եւ ի զիշերի: Եւ յայեայք հայրք եւ մայրք ի վերայ որդոց եւ զաւակաց մերոց միշտ եւ հանապաղ վտաց անկեալ կայեայք թէ լինելոց հմք. յայնժամ ողորմած եւ մարդասէրն Աստուած որ ո՛չ կամի զմահ մեղաւորին, այլ զղառն(ալ) նորա, արկեալ դուք ի սիրտ արքային տուեալ հրաման հայոց թէ հայք ազատք են, բայց երթալոյ ուրեք-ուրեք հրաման չկայ. կացցեն աստ մինչ ի դարուն, եւ յորժամ ի մարտ ամիսն մտանիցեն, ամենեւեան ելեալ զնացեն ի Շաւշ (Շօշ) քաղաքն, որ կոչի Ասպայան (Ապահան). յայնժամ տառապեալ ազգս հայոց զայն լուեալ, ուրախացաք, ուրախութիւն մեծ եւ փառս տուեալ Աստուծոյ աւրհնեցաք զարարիչն մեր: Եւ յորժամ եղեւ դարուն, ել հրաման արքայէն զի զազգս հայոց ի թիւս առցեն զայրոն եւ զկանայսն, մանաւանդ զողայսն եւ զազջկունս մինչեւ քստընդեա մանկունսն եւ բերին զազգս հայոց ի Սպահան, բայց ազգն պարսից ո՛չ սիրեն զազգս մեր այժմ

այսոյէս: Այժմ ասացուք թէ զինչ եղեւ առ այլ ամեն ազգս հայոց. եղեւ հրաման արքայէն զի երթիցեն, զերեսցեն զտունս հայոց զկառս, զՇիրակունիս, զԱրծկէ, զԱրճէշ, զԲերկերի, զԹնուս, զԵրեւան, զՆախաշըւան, զՋուղայ, զԱղբակ, զՍաղմաստ եւ զնացեալ զերեցին եւ զբազումս սրախոյխող արարին եւ զերեցին եւ զայս տեսեալ խաւարեալ աշաց մերոց ի խոր խոցոտի, զալարի եւ խարշատի աղիք մեր այս ամէն եկին ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց, բայց զճար չունիմք քան զԲրիստոս փառք Աստծոյ հաղար բերան: Արդ ի վերջին ժամանակիս նորողեցաւ սուրբ աւետարանս ի թվին հայոց ՌԾԵ (+ 551=1606)-ին, ի Թաղաւորութեան Շահ-ապագին, ի հայրապետութեան էջմիածնոյ Տեառն Դաւիթ կաթողիկոսին: Յիշեցէք եւ Աստուած ողորմի ասացէք բարեմիտ եւ հեղաշողի Տէր Միքայէլ քահանային եւ կողակցին, Նսնֆին եւ որդոցն Սարգսին եւ Փիրատլանին եւ զգաւերացն եւ զարեան մերձաւորսն իւր ամէն: Դարձեալ յիշեցէք զպարոն Յակոբճանն եւ զճնողսն իւր զհայրն ուստայ Մկրտիչն, զմայրն Դահար Սուլթանն եւ զկողակցն իւր զՍուլթան խանուսն, որ եւ նորողել զսուրբ աւետարանս... (պակասում է) ի տուր բարեաց մեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոց առհասարակ ողորմեցի Բրիստոս Աստուածն մեր ի միւս անգամ զալստեան իւրուս ամէն: Արդ (չորս տող անընթեռնլի):»

Այս կարեւոր յիշատակարանը չի արձանագրուած հայերէն ձեռագրերի հմուտ մտնադէտ, Հայաստանի Ակադեմիայի գիտական աշխատակից եւ տաղանդաւոր բանասէր՝ Լ. Ս. Խաչիկեանի «Փե. Դարի Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ» խորագրով արժէքաւոր Բ. գրքում, որ պատկերում է 1451-1480 թուականը: Այդ էական պակասը լրացնելու համար 1476 թուականին դրուած ձեռագիր Աւետարանի յիշատակարանը այստեղ նոյնութեամբ առաջ ենք բերում:

Փեհիւնի (Իրան)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Գ. ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

41

ԹՊՊԵՐԹՈՍ ՊԵՂԱՐՄԻՆՈՍ, ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ: Թրգմ. Բարսեղ Վրդ. Կոստանդնուպոլսեցի: Հոմմ, ապ. Հուստոյ Տարածման (Propaganda Fide), 1680, 445 + 8 չհ. = 453 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

Dichiarazione piu copiosa della DOTTRINA CHRISTIANA Composta dal Card. Bellarmino, E tradotta dalla Italiana nella lingua Armena dal D. Basilio Barsegh Sacerdote Armeno.

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ, Դերականցադունդի Կարտինալի Տեառն Ռուպերթոսի Պէլլարմինոսի, Թարգմանեցեալ ի Բարսէղ Վարդապէտէ Կոստանդնուպոլսեցւոյ: Ի լեզուէ Իտալականէ ի Հայկական բարբառ Յամի տեառն. 1680. ի ժեճն Հոմմ.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուներ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

238

1680

42

ՆԱԹ ԿՏԱԿԱՐԱՆ: Վենետիկ, ապ. Միքէլանճելօ Պաուպօնի, 1680, 16 չհ. + 532 = 548 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐՔ ՍՐԲՈՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ Տեառն ժերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ըստ Մատթէոսի ըստ Մարկոսի ըստ Լուկասու և ըստ Յոհաննու. Տպագրեցեալ Հրամանաւ տրթօֆիցին ի տպարանի Միքայէլի Պաուպօնի ի Վենետիկ քաղաքն. յամի տեառն 1680.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան Գրգոյս.

Փառք և շնորհքին և երկրպագութիւն կենսատուն ժերոյ յիսուսի, որ ետ զկա-

բողոքին նուստացելոց աշխատաւորաց հասանիլ ի վախճան սրբոյ աւետարանիս. Եւ շնորհակալութիւն ամենեւեցեցելոյ կուսին մարիամոս, որ իւրով մայրականաւ դթութեամբն պահեաց զմեզ առողջս եւ անփորձս ըն ընտուս մայմիկ գործածութեան. Ձոր աւարտեալ կատարեցաք յամի տեառն 1680. եւ ըստ Հայոց ՌՃԻԹ, յամսեանն օղոստոսի, ի վննէտիկ քաւաքեան, ի վեհապետութեան եկեղեցւոյն քրիստոսի իննօշնցիոսի տասներորդի, եւ ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ սրբազանի կաթուղիկոսին հայկազունեաց. Արդ որք վայեկէք զսա ընթեռնելով եւ կամ օրինակելով, յիշեցէք ի քրիստոս միով հայրմերիւ զհօւղայեցի կէրէզ զբիղորն հանդերձ ընտանեօքն. որ զոյիւք եւ արդեամբք իւրովք հաճեցաւ բազմապատկել զսոյն ի յօղուս եւ ի հաւաքութեան հայոց բարեւերաց. Եւ զօւք յիշեցեալք լիջիք ի քրիստոսէ ի միւս անգամ զալատեան նորին ամէն.

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

225.4

1680

43

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎՐԴ. ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԵՑԻ (ՀՈԼՈՎ). ՀԱՅԵԼԻ ԾՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ. ՎԵՆԵտիկ, տպ. Միքէլանճէլս Պատպօնի, 1680, 8 չ. + 200 էջ = 208 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Ա

SPECULUM VERITATIS Continens particularem quamdam instructionem fidei Catholicae Apostolicae ac Romanae, Compositum a D. Ioanne Agaup Missionario Apostolico.

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ Բ

ՀԱՅԵԼԻ ԾՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ. Պարունակող Մասնաւորի Ուրուք Ներկերթութեան Ուղղափառի Հատաոյ ի պէտս Հայոց Ճշմարտութեաց. Շարագրեցեալ ի Յռնանիսէ Վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցւոյ ի փառս մեծազոյնս աստուծոյ. Եւ տպագրեցեալ ի տպարանի Միքայէլի Պատպօնի յամի տեառն. 1680. ի վննէտիկ քաղաքի.

ՅՐՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

2ուրի:

ԻՐԱՆՈՒ. Հեղինակին «Տրակ առ քնիքըօղս. Հայկազմեսէն»

«... Ուրեմն եթէ ոք ի բարեւերաց ընթերցմամբ սորին զպատու ինչ վերաշնչիք, համարիք զայն ի փառս աստուծոյ, իսկ եթէ ոչ, աղերսեմ ներիցէ ինձ դարձեալ ի փառս աստուծոյ բանիկ եւ ամենեցուն եմ ծառայ անպիտան. Յռնանիս Հօլով».

Աղաչեմ յիշել ի քրիստոս միով հայր մերիւ զուշիմազունեզ պատանին զկէրէք աղան, զորդի Պարոն Գրեղորի Կէրէքեան Ճուղայեցւոյ ընտանեօք եւ աղղակցօքն հանդերձ, որ զիս իրրեւ եղբայր սիրելի յորգորեաց առ այս զորժ բարի, սակս տեղեկանալոյ մանկանցն հաւատոյ կաթուղիկէն եկեղեցւոյն քրիստոսի հոռմէականի, եւ նանաչելոյ զիսկութիւն նոցին, եւ զօւք յիշեցեալք լիջիք ի քրիստոսէ ի միւս անգամ զալատեան նորին:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

230. 2

1680

ՏԱՂԱՐԱՆ: Վեհեփիկ, ասյ. Միքէլանճելո Գառպոնի, 1681, 8 չէ. Լ 126 == 134 էջ (պակասաւոր):

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏԱՂԱՐԱՆ (պատուած) և գեղեցիկ ի զանազանից բանաստեղծից շարագրեցեալ ի խրատնաւայ չալոց բարեխարդից և ճշմարտասիրաց. Ժողովեցեալ և սրբազրեցեալ ի յոհաննիսէ վարդապետէ կոստանդնուպոլսեցւոյ ի փառս մեծագոյնս աստուծոյ և սրբազրեցեալ ի վեհեփիկ քաղաքի ի ասպարանի Անճէլո պառպոնի ի թվին. ոռնա. յամենան յուլիսի ի ասոն.

ԵՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի Թուին չալոց, ոռն. մայիսի ամսոյ ի. ի. աւարտեցաւ ասպարանս այս վայելուչ և գեղեցիկ ի վեհեփիկ քաղաքի. երկամբք և աշխատանք յոհաննիսի վարդապետիս կոստանդնուպոլսեցւոյ որ տեսանելով զդժ և զղիտաւորութիւնս մերոց չալագոյնեաց վաճառականաց, կամեցայ ի զանազանից բանաստեղծաց Ժողովել զոսին, և սրբազրեցեալ կամ բրնակելով յիշեցէք միով չալք մերիս զծնողս և զազգակիցս և զրնաւս եղբարս մերս ի քրիստոս. և մանաւանդ զճուղայեցի սահրատի որդի զպարոն զասպարն, զճուղայեցի կէրէքենց զբիգորի որդի զկէրէք աղաթ. զազուլեցի կուլնազարի որդի զպարոն նահապետն, ըզճուղայեցի յոհաննիսի որդի զպարոն եամբին. զճուղայեցի զբիգորի որդի զպարոն ալորճանն, զճուղայեցի ալամենց զպարոն աղածատուն, զճուղայեցի պապաճանի որդի զպարոն ոռնիլին. զճուղայեցի պետրոսի որդի զպարոն խաշիկն. զճուղայեցի ճիշանկիրենց զպարոն բաբաղաճն զճուղայեցի Նիկողայոսի որդի զպարոն աստուածատուն. զազուլեցի մարտիրոսի որդի զպարոն ոսկանն, զազուլեցի չալնազարի որդի զպարոն կարապետն. զվանետի դաւթի որդի զպարոն փանտոն, և զեղբարիս իւր զսաֆարն, զճուղայեցի զբիգորի որդի զպարոն առաքէլն. զճուղայեցի նանենց պարոն յուսէփե, զճուղայեցի վարդանի որդի զպարոն ամիրպէկն. և զայլս, և զուրէ յիշեցէք ի քրիստոս է այժմ և ի միւս անգամ զալստեան նորին ամէն.

Եւ եթէ չահիցիք ինչ ի ամանէ լիցի այն՝ ի փառս և ի զովորութիւն երանուհւոյ կուսին մարիամու, իսկ եթէ ոչ, ներեցէք ինձ վառն աստուծոյ. ողջ լերուք.

ԵԱՆՈՅ. Մեր օրինակը բերի է: Ինկած է էջ 126-էն սկսեալ մասը: Չենք գիտեր քէ ամբողջ գիրքը քանի՞ էջ եղած է. քանի որ «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակին մէջ չէ յիշուած ան, մեզի անձամբ պատեալով մը:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-4

1681

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՆԱԶԻԿ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ: Թրգմ. Յովնանէս Վարդապետ կոստանդնուպոլսեցի: Վեհեփիկ, ասյ. Միքէլանճելո Գառպոնի, 1685, 237 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՆԱԶԻԿ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ Թարգմանեցեալ ի Յովնանիսի վարդապետէ կոստանդնուպոլսեցւոյ ի փառս մեծագոյնս աստուծոյ. Եւ սրբազրեցեալ ի վեհեփիկ քաղաքի. յամեներմարմնութեան տեսան ողճմէ. և ըստ չալոց ոռնիլ. ի չալագոյնեաց տեսան Եղիազարու սրբազան կաթողիկոսի. արդեամբք և զայլուր ոսկանայ սրբազրեցեալ որդւոյ մարտիրոսի ի վայելումս և ի չրճաւան չալագոյնեաց բարեխարդից:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Աւարակցու գերգոս աստուածոց փրկսփայլեց ի թվի փրկչին ոռնէ, սեպտեմբերի ամսոյ. Է. ի վէնէտիկ քաղաքի, շնորհօք եւ նպաստութեամբ ամենագորին աստուծոյ. Արդ որք վայելէք զսո վարժելով եւ կրթելով զմիտս ձեր յիշատիք յաղօթն զմատակարարս սո-
րին, եւ զուք ողջք լերուք ի տէր:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

230:2

1685

46

ԸՈՒՐԱՍԱՆ ԱՂՕԹԻՑ: Թրգմ. Ստեփաննոս Վարդապետ Լէնայի: Վենետիկ, տպ. Միքէլան-
ճելօ Պաուպօնի, 1685. 47 + 1 չ. + 275 = 323 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԸՈՒՐԱՍԱՆ ԱՂՕԹԻՑ. յորում պարունակին ըստք մաղթանաց եւ խաւք ընդ աստուծոյ,
յոյժ պիտանիք յարմարեցեալք ըստ եօթանց աւուրցն շարաթու ի յօդուտ եւ ի շահաւէտու-
թիւն անձանց քրիստոնէից. Թարգմանեցեալ ի լաթինացեաց լեզուէ ի հայկական բարբառ աշ-
խատասիրութեամբ ուրումն աստեփաննոսի վարդապետի լինեցեոյ ի փառս մեծազոյնս աս-
տուծոյ: Եւ տպագրեցեալ ըստ խնդրոյ ճուղայեցի խօճայ սահրատի որդի պարոն զասպա-
րին ի յըրօսանս հայկազունեաց. յամի տեանս հազար վեցհարիւր ութսուն եւ հինկերորդի
ի վէնէտիկ քաղաքի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Երևանական Գրգոյս

Փառք եւ պատիւ եւ երկրպագութիւն ամենաբարոյ երրորդութեան հօր որդւոյ
եւ հոգւոյն սրբոյ միոյ աստուծոյ ճշմարտի կենդանւոյ եւ յաւիտենականի, որ ետ զկարո-
ղութիւն մեղուցեղոցս անձանց ժամանելոյ ի վախճան տպագրութեան բուրաստանի աղօ-
թից. միջնորդութեամբ եւ բարեխօսութեամբ անարատի հարսին իւրոյ եւ միշտ կոյսին
մարիամու, եւ աղօթիք ամենից սրբոց, քանզի մեծաւ աշխատութեամբ եւ հոգաբարձու-
թեամբ սրբադրեցաք զսոյն, եւ յարգարեալ բարեկարգեցաք ի պէտս եւ ի շահաւէտութիւն
հայկազնեաց բարեխրոյց, որպէսզի ամենեքեան կարիցեն դիւրապէս վայելել եւ ի կիր աը-
կանել զսոյն ի կեցութիւն հոգեաց իւրեանց, եւ զայս ըստ ըզմից եւ ըստ թախածանաց ճու-
ղայեցի խօճայ սահրատի որդի պարոն Դասպարի, առն ճշմարտասիրի եւ աղնւատուծի բա-
րեպաշտութեամբ եւ զարմիւ ճոխացելոյ ի ներկայում այսմիկ ժամանակի, որ ամենայնիւ
փութով հոգացեալ զթարգմանութիւն սորին սրգեամբք եւ զոյնիք իւրովք սեփականօք խո-
հեմապէս հաճեցաւ ի լոյս ածել զսոյն, ի յիշատակ անջրկի ինքեան եւ բնաւից ընտանեաց
եւ աղգականաց իւրոց, ի խնդութիւն եւ ի հրճուանս համայնից սիրելեաց եւ բարեկամոց
իւրոց ի քրիստոս, եւ ի սփոփանս հանուրց առաքինասիրաց ընթերցողաց. արդ որք հանդի-
պիք սմա ընթեռնելով կամ օրինակելով յիշատիք ի սրբազանս յաղօթն ձեր զպատճառս եւ
զմատակարարս սորին ընդ որս եւ զուք յիշեալք լիջիք ի քրիստոսէ յուսոյն մերմէ այսմ
եւ ի միւսանգամ զպատեանն նորին, ամէն:

էջ 274-275:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

248

1685

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ: Վենետիկ, ապ. Միքէլանճելո Պասպոնի, 1685, 18 չհ. + 43 + 2 չհ. = 450 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԳ ՍՐԲՈՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ Տեառն Մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի Տաղարեցեալ ի Թուին Հայոց ռճլդ. ի ժղ Օգոստոսի Ամսոյն. ի Հայրապետութեան Սրբոյ Աթոռոյն էջ-միածնի Տեառն Եղեազարու Սրբազան Կաթուղիկոսին Հանուրց Հայկադանեաց. Արդեամբք եւ Դոյնեք Առոււելի Մարտիրոսի Որդի Ոսկանին: ի Վէնէտիկ Քաղաքը:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Աւարտեցաւ տպագրութիւն վայելատիւ սրբոյ աւետարանիս, ի լուս եւ լընթիւ օրինակէ, յամի մարդեղութեան տեսուն, ոտձդ. եւ ի Թուարբրութեան հայոց. ռճլ. ի ժղ. մայիսի ամսոյն ի վէնէտիկ քաղաքի, բազում երկամբք եւ աշխատանօց, վասն ոչ դատնելոյ զհամաձայնութիւն համարարարոցն, ի պատճառս անհոգութեան զըջացն, առ որ ասիականալք զրազում աւուրս ստուգարեցաք, որոշելով զթիւս մանրագիրս համաձայնութեանց, զկիրակագիրս, զցանկս եւ զկանոնագիրս. ի պէտս ուսումնասիրաց. եւ ի սիոփանս ճշմարտասիրաց: Արդ որք հաղնիպիք սմա վայելելով եւ կամ օրինակելով, զթողութիւն շնորհեցէք խրթնութեան զըռոյս, զի հաղիւ կարացաք հնարել զտոյն. եւ Լթէ պատահմամբ զիւր ինչ սխալեցեալ իցէ ներեցէք, քանզի քանք եւ զիտաւարութիւն մեր էր ամենեւին անսխալապէս յառաջագրել զտոյն սերեկեաց եղբարցդ մերոց ի քրիստոս. եւ զի մինչեւ ցայժմ համարարառիւք աւետարան ոչ էր տպեցեալ երբէք վասն դժուարութեան զանագանից Թուոցն, մեք վասն պայծառութեան հայոց յանձն առաք զամենայն դժուարութիւն, որդէսդի սփռեալ տալանք ի ժիջի ձերում, ի փառս ամենաարոյն երրորդութեան եւ ի պատիւ երանանէոյ կուսին մարիամու. որ է բարեխօս առ որդին իւր միածնի վասն փրկութեան ամենայն քրիստոնէից եւ մանաւանդ վասն այնոցիկ որք յիշեն ի մաքրափայլ յաղօթս իւրեանց զաշխատաւորս եւ զմատակարարս սորին. ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

225-4

1685

ՏՕՄԱՐ: Վենետիկ, ապ. Միքէլանճելո Պասպոնի, 1685, 320 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԳ ՏՕՄԱՐԱՅ ՀԱՅՈՑ, Ազարիայի, եւ Հոռմայեացոց. ընդ որս եւ Պարզատօմար, լուսաւնայոյց, եւ Արեղակացոյց, ի ստոյղ եւ ի վայելուչ օրինակէ զաղափարեցեալ. եւ տպագրեցեալ ի Թուին Հայոց ռճլդ. ի Վէնէտիկ քաղաքի, ի յըթոսանս ուսումնասիրաց, ի հայրապետութեան տեսուն Եղեազարու սրբազանի կաթուղիկոսին եւ պատրիարքին Հայաստանեաց. զոր տէր աստուած անփութ եւ անսասն պահեցէ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուռի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-11

1685

ՇԱՐԱԿՆՈՑ: Ամոգերտամ, ապ. Մատթեոս Վանանդեցի, 1685, 780 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՇԱՐԱԿՆՈՑ: ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԳԵՑՄՈՒՆԲ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆԲ: Աստուածայնոց և երջանկաց սրբոց վարդապետաց հայոց թարգմանչաց: Ձկարդասրտութիւնս և կեղեցւոյ վառելչացոյցանդոց: Տպեցեալ Գամաղկրտամում թաղաքի: Գամի Տեառն, 1685: Սկստեմբերի. 21:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Գանուն սրբոյ Խաչի: և ամէնօրնեցելոյ սրբունւոյ կուսի՝ Մարիամու Աստուածածնին: Մատթեոս Գօշանեիսի. Գողթնական Վանանդեցի: Ետարարդոց աշտարիկ Գրդկի:

էջ 3

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Ենթո՛հօր տեսն մերոյ Գիտութի Գրիտութի և աղբթութեամբ նորին յանկ ելեալ աւարտեցաւ դիւրկս երաժշտական, որ է շարակնոց: Ի աղբթանի մատթեոսի վանանդեցւոյ. որ եթ անուամբ յանուն սրբոյ Խաչի և ամէնօրնեցելոյ կուսին Մարիամու Աստուածածնին: Ի հայրապետութեան տեսն Եղեղապետու ամենայն հայոց կաթողիկոսի և յաջորդ սրբոց առաքելոցն Թաղեոսի և Բարդուղիմէոսի և սրբոյն զբիզորի լուսաւորչին: Եւ նուառաւ յամենից մատթեոս զպիւրս և կի ծառայելով ընդ արեւանկից վարդապետին իմոյ յերկիրն յատարացոց և ի մայրաքաղաքն Հոսմ, և վեհն իմ զնաց յայլ ուրեք. և ես դարձայ յայկկոսնայ առ ոսո աշակերտի տեսն ոսկանայ արհիւպիսկոպոսի տեսն կարապետի վարդապետի, և ուսայ ի նմանէ զարհեստ շարաբարդութեան, և մնացի ընդ վեհն ոսկանայ արհիւպիսկոպոսի և քնտրելոյ նորա աղծմանի ամս շորեքտասան և վարձու ցկողմանէ ոչինչ ընկալայ: Բանդի և ալր Գալոր կաթողիկոսն զրեաց առ իս ի մարտիկայ թէ ընկալայ բզ՝ համբաւ ի բէն զբարսք ուսանելին զարհեստիդ. վասն որոյ և զպիւք նմանիս օրհնութեան տեսնեցի առ հոգեւոր սրղակոյ իմ մատթեոս զի բարսք ծառայիցես տեսն ոսկանայ արհիւպիսկոպոսի աշակերտի իմոյ, և զկնի վախճանի նորա մի ումեք կարասացին՝ այնպէս համարեա՛ թէ ինձ ևս արարեալ սրպէս առ Տէ՛րն: և ես զքս վարձն հասուցանելոց եմ, և եթ մահ հասարակաց հանդիպի՝ զհանամեաց նրառոյ սրբոյն ոթոսքն սպարին հասուցանել: սակս որոյ ժամանակս բազումս ծառայեցի. և զկնի վախճանին նորա առ աստուած, և իմ տեսեալ զշարակութիւն և զանախոյութիւն յամենայն կողմանց. վասն որոյ զիմեցի յերկիրն հօյանդիոյ՝ ի վայելուչ թաղաքն յամատելոգամ, և զաի գլաւ վարպետ իմն, որ տեսամբ նիկալայոսն առի. և ետու յորինել զպիւրս աշտարիկից բաղմօք աշխատանք, և զայլ տեսակս ևս զբոց նստրի և բոլորի:

Եւ ի աւարտումն զործոյս՝ ո՛չ ունելով բաւականապէս զգրածս վասն տպելոյ զպիւրս. և ընկերացայ ընդ տեսն յօշաննու երեւանեցւոյ սրբանուէր քահանայի և ընդ ֆօդայեցի պարսն պօղոսին սակս երկուց զբոց միայն շարակնոցի և ժամադրբի:

Արդ երես անկեալ աղալեմ զընթեքցողոյ յիւն զերեւանցի պարսն ուղուրլուի սրդի զալր յօշան սրբանուէր քահանայն, և զհանդուցեալ ծնողն զհայր իւր զպարսն ուղուրլուն և զմայր նորին զամուսմիւլայն, և զկողակիցն իւր և զկտարեթն՝ և զկղբարս նորին զպարսն աւետարեւ և զպարսն կարապետան՝ և զորք իւրեանց զխաթունն զրէկին զմարեթման և զկատարեթն, և զայլ արեւանստ մերձաւորսն. քանդի աշխատանց ի սրբադրութիւն շարակնոցին և զթուղթ շորացնելն և զայլ աշխատանս: Նսեւ զֆօդայեցի ընկերն մեր զուլիաթնից խոնայ ալեքսանի սրդի պարսն պօղոսն և զկղբարս նորին զպարսն պետրոսն, և զմայր նոցին զաիկին սփիւրայն և զքոյ բիւրեանց զաիկին Լիւթաթիմիայն և զգոսար բէն նորա մագալինէն՝ և զայլ արեւանստ մերձաւորս:

Հուսկ յետոյ և զմեղապարտ զպիւր մատթեոս շարաբարդոց և մատակարարոց և

օգնել սրբազրութեան. յիշեցիք զճնօղան իմ զօհաննէան եւ զմարտմն եւ զայլ արեւմտու մերձաւորսն: յիշելով զմիով հայր մեղայիս. վասն որոյ եւ զուր յիշեալք լիջիք ի Քրիստոսէ յուսոյ մերոյ: Ամէն:

Արդ զարձեալ աղաչեմ, որք հանգիսիք աստուածայնոյ երգարանիս այսմիկ՝ բնութեանով, կամ հարեւանցի գրանդով: Աստուած սղարմեցի միով յիշատակել մի խնայէք, զի կարի աշխատեցար ի սրբազրութեան զորաւ. թէ ի հոյսմս անուանց՝ եւ ի նախազրութիւնս նոցա. թէ ի ժամանակս բայից. եւ ի կերպաւորութիւնս նոցա, հետեւելով հետորին արեւատակսի: վասն որոյ եթէ ոք հմուտ է քերթութեան. եւ վարժ գրչութեան արեստակեաց, դացէ եւ ոչինչ պակասեալ ի գրելոց նորին: բացեր էզեր բայէն զոր եթէ ոք քննեցէ ըստ խանութեանց բայիցն, դացէ զհաւաստին: Նաեւ սակա աներեւութիցն այլակերպութեան խնդրեմ մի վրդովիլ. այլ խոհեմարար քննել. եւ ընդ բային իւրոց համեմատել եւ զկերպարութիւնս բային ներ ներկայումս սահմանականին խուզել. զի մի անհեթեթ լիցի եւ վարկ պարագի: եւ թէ այլ ինչ սխալութիւն դացի այն չէ ի կամաց մերոց այլ ի ժողովոցմանէ. եւ կամ այլ իմն կասկածանաց. վասն որոյ խնդրեմ ներել. զպակասն ըսուլ եւ դաւելորդն յապաւել. որք հմուտք էք արհեստի եւ մակացութեան. եւ զմեզ պահել ամեկողորդելի: Իսկ որք ոչ էք ներ հմտացեալ արհեստից գրչութեան եւ քերթողութեան. մի այլ ինչ բարբառէք յանգրդնորար. այլ ջանացարուք ուսանիլ զգրեալն. եւ տեղեկանալ ներ պարտեալ զիտութեան. եւ փաստ վերնմայել քրիստոսի աստուծոյ ընդ հօր եւ որդոյ հօգւոյն. այսմ եւ անդրաւ յուսեալսն: ամէն:

Իջ 777-780

Կիւղղնիկեան Մատենադարան

264-7

1685

50

ԿԱՐԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍՄԱՐԱԿԱՅ ԱՂՕԹԻՅ (Ժամագիրք): Ամսդերտամ, տպ. Մատթէոս Վանանդեցի, 1686, 670 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԲ

Ինկամ է:

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Ազգամար եւ աշոգմար ամենագոր եւ մարդասէր սուրբ հոգւոյն. ձեռնարկաք զնոր մտաւանս զայս տպագրել՝ առ ի օգտութիւն արամեանս զարմի, եւ ի յուսաւորութիւն մանկանց եկեղեցոյ. նաեւ ի պայծառութիւն նորոյս սիօնի:

Իսկ ի յուսումն ժամակարգութեան ի պատճառս աղօթից. ի գիտութիւն խորհրդոյ հաւատայ: ի զղջումն մեղուցելոց. ի սէր զղջացելոց. ի թողութիւն մեղաց. ի յոյս բարեաց. ի հետեւումն աստուածային պատուիրանաց եւ ի կրթութիւն զործոց ատաքինութեանց: որք կամաւ ողջունեն եւ հետեւին սիրով ջերմեռանդութեամբ. վասն որոյ տպեցինք զայս աստուածայի նմատեանս՝ զիրարգին եւ ձեռնհաս եւ ամենեցուն ատանալի, բայց ապաւինելով յամենակարգ զորութիւն հոգւոյն որոյ, զհիմն եղինք զործոյս. իսկ զկատարումն նմա ապաստան արարեալ. յուսամք զի ըստ իւրում աստա մարդասիրութեան, հասանիցի ի թիկունս տկարութեան մերոյ. եւ ասցէ յանդաւորեալ զառաջկայ զործաւորութիւնս՝ առանց ամօթոյ, անվթար եւ զիրարարար. աղօթիք սուրբ հօրն հաւու եւ հեղինակի. եւ համահաղոյն միարան եղբարցդ:

Ձոր տպեալ եղև ի թուոյ փրկչին 1686: Իսկ ըստ Հայոց, ունի: Մայիսի, 17: Ի հոյս տպեալութեան գերեթնակագուռեղի Տեառն եղէապարու նախորդի երիցս երանելոյ Կաթուղիկոսին՝ ամենայն հայոց, եւ մեծի Պատրիարքին. Քրիստոսակէ՛ եւ բթօրէնաւոր մար հրեշտակապար, եւ սրբէպագումար, յուսահեղոյս եւ երկնահանգէտ՝ զահոյն սրբոյ էջմիածնի: Յերկրին յօւնդիւոյ՝ ի վայելուչ բաղաբին յամսակոյսում:

Ի սպարանդի մատթէոսի վանանդեցոյ:
Յանուն սրբոյ Կաշի եւ ամէնաբնեցելոյ սրբուհոյ Կուսին Մարիամու Աստուածածնին:

Տէր Երեստ օգնեա՛ ինձ եւ հասո՛ զկոնեալս յուսարս՝ ի պատիւ ամէնաբնեցելոյ սրբուհոյ մօր քոյ եւ Կուսին աշխէ ամենայն բնարեկոյ քոց սրբոց:

Վասն միոյ բաժակի՝ անկուս կամարն խկիտէ:

Մատթէոս յօճաննիսի, զոգթնական վանանդեցի, շարարարդօղ այսորիկ զրզկի:

էջ 3-5

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Յիշատակարան ժամագրովանա:

Ողորմութեամբն աստուծոյ եւ սիրով հոգւոյն սրբոյ, եւ բարեխօսութեամբ ամէնաբնեցելոյ սրբուհոյ Կուսին մարիամու աստուածածնին: Աւարտեցաւ ժամակարգութեան զիրքս վայելուչս որ տասի եւ անտի հաւաքեալք են ի մի վայր՝ ի պէտս Եկեղեցեաց Հայաստանեայց: Յամի փրկչին՝ 1686 Սեպտեմբերի ամսոյ ի հինկն:

Ի սպարանդի մատթէոսի յամենավայելուչ քաղաքէն վանանդոյ:

Արդ որք հանդիպէր Աստուածայնոյ երգարանիս, յիշեմք զընկերն իմ զերեւանեցի զտէր յօճան սրբանուէր քահանայն՝ եւ զճուղայեցի պարոն պօղոսն, քանզի ո՛չ ունելով բուսկանապէս զգրամս ապելոյ զայս երկու զրեանս, վասն որոյ հարկաւորեցայ ընկերանալ ընդ տեսու յօճանու սրբանուէր քահանայի եւ ընդ ճուղայեցի պարոն պօղոսին, սակս երկուց զրեանց նախ շարակնոցի եւ ապա ժամապրքի: Վասն որոյ հայցեմ հարցդ բարեաց եւ Եղբարցդ հարազատաց ծնեալք շնորհօք սրբոյ աւաղանին. եթէ ընթեռնուցուի կամ եթէ զբօսնուի ինչ տեսանիցէք զայս զրեանս, արժանի վարկջիք յիշել զերեւանեցի պարոն ուղուրուի որդի զտէր յօճան սրբանուէր քահանայն, եւ զհանգուցեալ ծնօղան զհայրն իւր զպարոն ուղուրուն եւ զմայր նորին զմասնամիաշայն, եւ զկողակիցն իւր Եղիսարեթն՝ եւ զեղբարս նորին զպարոն աւետիքն եւ զպարոն կարապետն՝ եւ քորք իւրեանց զԲաթումն զընկերն զմարիամն եւ զկուսարեանն, եւ զայլ արեանատու մերձաւորսն. քանզի աշխատաց ի սրբազրութիւն ժամապրքին եւ զթուղթ չորացնելն եւ զայլս աշխատանս: Նաեւ զճուղայեցի ընկերն մեր զուլիաթէնց իօճայ ալեքսանի որդի պարոն պօղոսն եւ զեղբայր նորին զպարոն պետրոսն, եւ զմայր նոցին զտիկինն սօփիայն՝ եւ զքոյր իւրեանց զտիկինն Եփրատիմիայն եւ զղուստր քեռ նորա մաղալինէն՝ եւ զայլ արեանատու մերձաւորս: Հուսկ յետոյ եւ զմեղապարտ զպրկ մատթէոս շարարարդօղ եւ մատակարարօղ եւ օգնիչ սրբազրութեան. յիշեմք զծնօղան իմ զօճաննէնս եւ զմարիամն եւ զեղբայրն իմ զպետրոսն, եւ զայլ արեանատու մերձաւորսն: յիշելով զմիով հայր մեղալիս՝ վասն որոյ եւ դուք յիշեալք ի Քրիստոսէ յուստի մերոյ. Ամէն:

էջ 665-668

ԽԱՆԵՐԻՒՆ ԵՐԿՈՒ ԷՋ ԱՅԵՆԵՆ ԵՋ ԵՐԿՈՒ ԷՋ ԱՅ ՎԵՐՋԱՆՈՐՈՒՐԵՆՆԷՆ ԻՆԿԱՃ:

Կրկնական Մատենագարան

264-2

1686

51

ՃԱՇՈՑ: Վենետիկ, տպ. Զուգայեցի Գրատարի եւ Թապէս Քհնյ. Համադասականի: 1686, 996 + 204 = 1200 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՃԱՇՈՑ ԳԻՐԳ ԳԵՂԵՅԿԱՏԻՊ ԵՒ ՎԱՅԵԼՈՒՄ Դաղափարեցեալ ի մասանից Հնոց Թագաւորացն Հայոց

բարարողոցն այլախզուք եւ անկիրթ գոյով մերում յեզոյի, զայսքանս հաղի հնարել կարացի:

Ողջ չեւ ի պարծանս եւ ի խնդութիւն հանուրց հայտարարից քոյոց սիրելեաց:

Մեծի վեհապետութեանց ազգերատ Ժողով Թաթևոս էրէց Համագապեան Երեւանեցի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

204-6 ձա.

52

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ: Վենետիկ, այս. Զոյալեցի Խոնայ Սահրատեց Տանն Շահրիմանեան, 1686, 4 չհ. 1. 12 (36) == 40 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԱՐԱԴԻ Ըստ Արարողութեան Եկեղեցեացն Հայաստանեաց: Տպագրեցեալ ի Նորակերտ Տպարանի Ճուղայեցի Խոնայ Սահրատեց Տանն Շահրիմանեանի: Ի Հայրապետութեան Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Տեառն Եղիազարու: Սրբազան Կաթողիկոսին հանուրց Հայկազունեաց: Ի Թուականութեան Արամեան ունի: Յամանեան Երանգարի: Ժոյ ի Թուի Փրկչին: 1686. Ի վանատիկ Քաղաքի: Արդեամբք եւ գոյիք Պարոն Գասպարին:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի վախճանի աստուածային պատարագամատոյցի այսորիկ աղաչեմ զտիրաց իմ անմեղադիր լինիլ խրթնութեան նորատիպ տառիս եւ զեւաւն զործարանիս, որովհետեւ ամենայն իրաց սկիզբն դժուարութիւն է: Եւ զի զրակերտքն գրածոյքն եւ զրաւարքն անվարժք գոյով, հաղի զայսքանս հնարել կարացիք մեծի աշխատութեան մեղ առիթք լինելով: Բայց յաւամք թէ այսուհետեւ ամենայն ինչ անբողջապէս ընթանայցէ առանց Թերութեան Այժմ օգնութեամբ տեսան զսկիզբն արարաք ծառցին, որ թէպէտ զործ իմն տաժանելի է եւ դժուարին մեղ զործավարացս բայց յոյժ վայելուչ մեղ վայելողացդ թէ բոտ մեռնի եւ թէ բոտ ճոխութեան: Զոր եւ հայտատմ թէ հաճելի լինելոց իցէ ի փառս քրիստոսի եւ ի պարծանս ազգին մերոյ եւ ի զովեւս որբազան Հայրապետին Տեառն Եղիազարու: եւ ի յիշատակ անջնջելի տանն Սահրատեան: Արդ որք վայելէք զսա յիշեցէք յազօթս: Պարոն Գասպարն, եւ զնորարողորդ որդիս նորին Աղայ Ստեփանն, Սահրատն, եւ զԲարսեղն, ամէն:

ՄԱՆՈՒ. Գրքին տարտիմ՝ գրուած է հետեւեալ անունը, համաձայն իբր տպարանատէր. "Per Giacomo Moretti".

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-5

1686

53

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ. ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ: Վենետիկ, այս. Ճիւրթոս Մարկթի եւ Նահապետ Աղայեցի, 1686. նժՁ (410) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Ինկած է:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Փասք պատիւ և Երկրորդութիւն բնաւից զոյնց ստեղծողին և պաշտօնողին Աստուծոյ. Որ ևս զհարազատութիւն Հաստացելոցս Հաստնիլ ի վախճան զեղեցկայարմարի շաշարհութեան տեսան Ներսիսի Հայոց Հայրապետի. ի դուարձութիւն մանկանց եկեղեցւոյ, ի թաւականութեան մերում. ՌՃԼԵ. ի տասն նոյեմբերի. ի վննէտի կապաւի. ի Հայրապետութեան Հայաստանեայց տեսան Եղիազարտ սրբազան կաթողիկոսին. Ձոր բազում Երկամբ սրբադրեցաք, և վաղնջականց օրինակացն Հաճեալեացաք. Արդ որք վաշխէք զսա ի փառս տեսան, յիշեցէք յազօթս մեր զյովհաննէս վարդապետն որ Եղեւ մատակարար սորին. Եւ զազուլեցի խօճայ դուշնագարի օրդի զխօճայ նաշապետն որ տրդամբք և զոյնիք իւրովք ևս տապաքել զսա ի յիշատակ անջնջելի ինքեան, և ծնողաց իւրոց, իրբեւ զառնաւաշեան նորակելոյ տապարանի իւրոյ. Ձոր կազմեաց ծախիւք բազմօք սա ի լոյս ածել զմեկնութիւն սողմասացն դաթի մարդաբէին ի պաշտօնութիւն տանն Հայոց. Ընդ որս և զուր յիշեալք իջիւք ի բրիտանէ յուսոյն մերոյ առէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ՏՒՆ. 21 Շն.

54

ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՆՈՒԱԳ ՍԱՂՄՈՍԱՅՆ ԴԱԻԹԻ ՄԱՐԳԱՐԻՒՆ: Թրդմ. և կազմող Յովհաննէս Վրդ. Կոստանդնուպոլսեցի (Հոլով): Վենետիկ, տպ. Նաշապետ Աղուլեցի, 1687, 840 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՆՈՒԱԳ ՍԱՂՄՈՍԱՅՆ ԴԱԻԹԻ ՄԱՐԳԱՐԻՒՆ: Ժողովեցեալ ի զանազանից Մատենից Վարդապետաց Եկեղեցւոյ, և Թարգմանեցեալ ի Հայրապետութեան Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի Տեսան Եղիազարտ Սրբազան Կաթողիկոսին ի նուառս Յաշանիսէ Վարդապետէ Կոստանդնուպոլսեցւոյ ի փառս Մեծադոյնս Աստուծոյ:

Եւ տապաքեցեալ Արդեամբք Եւ Գոյնիք Աղուլեցի Խօճայ Գաշնագարի Որդի Խօճայ Նաշապետին ի սեփականի Տան Իւրում:

Ի թաւականութեան Մերում ոճիւ. ի Վննէտիկ Քաղաքի:

In Venetia, Per Nambiet de Gulnasar. 1687.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Ի թաւին Հաղար Հարիւրեկի. երից տասանց և չնկեկի. ի ծածառակն Հայրապետի. Էջմիածնայ սուրբ աթոռի:

Եղիազար կաթողիկոսի. բնաւի և բաջ տաշնորդի. յաստարշին փոխանորդի. Հայաստանեայց Հովապետի:

Յորդորանօք բարեխիբի. յովսեփայ մեր վարդապետի. զմիւսնոյ զաշին առաջնորդի. Համարտութեան բարոզողի:

Եւ Նաշապետ նուառս Հողի. որ ևս որդի դուշնագարի. զեղջիւ բրնիկ տալիւցի. զոտանաւորս շարադրեցի:

Ի նախերգանս մեկնի. բուն սաղմոսին մեծի դաւթի. զուր փափաքմամբ յոյժ խնդրեցի և օղնութեամբ տեսողն զտի:

Տեսանելով ի յալ լեզուի. յածաբեցայ յասմ բանի. ի փառս փրկչին մեր յիսուսի. և ի յօղոս Հայոց ազգի:

յիշատակ անբակեցի:

և ի սփոփանա ընթերցողի:

դի գոհման և սա անպատմելի:

ուղիղ սրտի: սաղմոսողի:

Անխատանօք յոհաննիսի:

ստամպոցի վարդապետի:

զոր ժաղթանօք աղաչեցի:

ձեռն արկանել այսմ գործի:

Աննարկելով օրինակի:

Հրէից ազգացըն թարգմանչի:

այլ և յունաց զաղափարի:

և լաթինաց շարադրողի:

Որ հաւանեալ իմում բանի:

արար զսկիզբն աշխիւ տառի:

և աշխատամբ իւրոյ ջանի:

Հասոյց ի վերջ գիշան իմ բարի:

Որով քաղցեալն կերակրի:

և փարաւին արուցանի:

Մեղաւորաց յոյս պատրաստի:

արամեցելոց սիրտն բերկրի:

Քանզի պարզ է և հեշտալի:

և զիւրադէս հասկանալի:

իւրաքանչիւր ցանկացողի:

լուծէ զկապ տարակուսի:

Ձի այս էր իղձ իմոյ քրտի:

և կատարումն իմոյ ուխտի:

բարեխիտաց մերոյ ազգի:

Թողու զսա յիշման տեղի:

Բազում զրամբ վասնեցի:

ի նեղութեան ժամանակի:

մինչև ըզսա ասպարեցի:

և ի վախճան իւր հասուցի:

Շնորհօք հոգոյն պարզեւողի:

և աղօթիւք աստուածածնի:

անարժանիս նպաստողի:

և արկարիս ձեռն տուողի:

Չուարթ քրտի: Հանդէս մոտի:

ըզժանրութիւն ի յանձն արի:

վասն յուսոյն պարզեւողի:

զվարձս յերկնային առաքաստի:

Արդ եթէ ոք սովաւ զմայլի:

և հոգեպէս միթարի:

յիշման առցէ զիս արժանի:

ի ժամու սուրբ պատարադի:

Եւ թէ զսոցի սխալ լեզուի:

շարադրութեան առարհեստի:

խնդրեմ ներել վասն յիսուսի:

անվարժութեան ձեր ծառայի:

էջ 3-4

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Առաջարկութիւն Գրողոյս:

Ի վաղուց հեռէ ցանկանալով ազույցի խօնայ զուրադարի որդի խօնայ Կառապետին մեկնութեանց սաղմոսացն դաւթի մարգարէին, խնդրեալ էր բաղմիցս զնոյն ի կոստանդնուպօլիս ի փարատումն տխրութեանց իւրոց: Եւ ի սփոփանա հոգւոյ իւրոյ: Եւ ի շկարեղն գոտանել զպարգախօս ոմն հեղինակ, կամ զխակատար իմն, ուխտեալ էր յանձին իւրում տալ շարադրել զնա երբեմն ի դիպակում ժամու ի լրումն ըզձի և դիտաւորութեան իւրոյ: Ուստի ի դատմոյն իւր վերադարձն առաջնութեամբ շնորհօք տեսնել ի քաղաքս այս վէճէտիկ: Թախանձանօք խնդրեաց ի հիւրոյս պարգաբանել զնոյն: Ոչ վասն մարմնաւոր օգտի և շահասիրութեան իւրոյ, այլ վասն հոգեկան միութեամբեան ազգին հայկազունեանց: Եւ ի յիշատակ անշնչելի խնդրան և ծնողաց իւրոց հանգուցելոց ի քրիստոս: Բայց ոչ իրթին շարադրութեամբ, այլ աշխարհական լեզուաւ: Բոտ որում աւանալ էր առ իտալացիս: զի ամենեւեան միահաղոյն զիւրադէս հասկանալով, վաշխիցեն զնոյն:

Արդ քնկարտութք զսա ամենայն զուարթութեամբ և ոչճմտութեամբ, և ի կիրարկէ ի փառս յիսուսի քրիստոսի, և ի յօդուտ անձանց ձերոց: Ելելով զպատճառս և զմատակարարս սարին ի մարտավայ յաղօթա ձեր միով հայր մերի: Ինչ որս և զուր յիշալք լինի ի քրիստոսէ յուսոյն մերոյ ի միս անգամ զայստեան նորին: Եւ ի յիշատակ անշնչելի բառն որ տակ, եկայք օրհնեալք հօր իմոյ ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ զարքայութիւն ի սկզբանէ աշխարհի: Ոչճ լեռութ:

էջ 5-7

Եւ Նահապետ զայս ասացեալ:
 Եւ որ զայս տպագրեալ:
 Որպէս եւ է նախ դուշակեալ:
 բուն բնկորումն շարագրեալ:
 Բազում պիտոյ զայս համարեալ:
 ետեւ բովերջին դոհացեալ:
 Փոփաք արտիս սովաւ անցեալ:
 աստուածարան բանք հաստատեալ:
 Տարակուսանք բանն բարձեալ:
 եւ յիմարաց աչքն բացեալ:
 Դաւթի սողմունքն թարգմանեալ:
 մարգարականք հետ ընթացեալ:
 Յաստուածակոյս կողմէ եղեալ:
 ոչ ի մտաց զայս արարեալ:
 եւ ոչ արժանի զիս համարեալ:
 անարժանիս արժան սուեալ:
 Բազում զբոց զայս ժողովեալ:
 թարգմանութիւն սովաւ լցեալ:
 Աշխատանք տպագրեալ:
 զինչ պիտոյ էր ոչ խնայեալ:

Պայծառութիւն ազգի եղեալ:
 մեկնիչ զսա մեք անուանեալ:
 Ուրախութեամբ զրուոն արեալ:
 միեւն ի վերջն հասուցեալ:
 Բանիցս տնդամ դառնադունեալ:
 բան դժուարին ի ամա գտեալ:
 Կիսակատար ըզսա թողեալ:
 զաշխատանքս արձակեալ:
 Չափով զիրգս յոյժ ձեզացեալ:
 զի աւելի ծաղիկ չինեալ:
 Մինչեւ ի վերջն կատարեալ:
 ի ժամանակ դառն գտեալ:
 ի յոյնութիւն տեսնէ խնդրեալ:
 ի շորտ լեզուացս թարգմանեալ:
 Յունաց հրէից համաձայնեալ:
 եւ յաթիւնաց շարագրեալ:
 Հայոց լեզուաւ տպագրեալ:
 աշխարհարար զայս ծանուցեալ:
 Ըզյիշատակ բարի թողեալ:
 բնթերջողացն աղաչեալ:

Որք հանգիպէր եւ զիս յիշեալ:
 յազօթըս մեր սուրբ եւ մարեալ:
 Յունանէս վարդապետէ խնդրեալ
 եւ զկամս իմոյ ի տեղ կատարեալ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Դ

Օրհնութիւն աստուծոյ հօր ամենակարողի, զոհութիւն որդւոյ նորա միածնի, եւ փառարանութիւն հոգւոյն արքայ փառակցի պառփու եւ շնորհակալութիւն հանդերձ երկրպագութեամբ եռանձնեայ տէրութեան, եւ միոյ աստուածութեան այժմ եւ անդրաւ յաշխանիս ամէն: Որ բարեխոսութեամբ եւ ազօթիք արքունի աստուածածնին եւ միշտ կուսին մարթամաւ, եւ մաղթանօք եւ միջնորդութեամբ ամենայն արքոց, եւ զկարողութիւն նուաստացելոց պաշտօնէիցս ի բարձմովիս եւ ի յոգնափութեան ժամանակիս հասուցանել ի կատար եւ ի վախճան զբազմաբանաւ եւ զհոգեյորդոր պարգարանութիւն սաղմոսացն զաւթի մարգարէին ի փառս ամենամեծի անուան իւրոյ, եւ ի պարծանս արքոյ եկեղեցւոյ, ի թուականութեան մերում. ոճից. սեպտեմբերի ամսոյ. Ժ. ի վնէտիկ բաղաբի: Արդ որք վայելէր զսա ասողութեամբ ի շնորհ տեսան, յիշեցէր ի արքան ազօթս մեք զաղուլեցի խօնայ դունադարի որդի զիսօնայ նահապետ, ընդ ընտից ծնողաց եւ ազգականաց նորին հանդուցեաց ի բրիւստս, որ ազգեցութեամբ հոգւոյն արքոյ. եւ յորդորմամբ բարեկալտից ամսոց մերոցնաց կեմութ ի դովելի զործառնութիւնս այս, եւ մեծաւ հոգարարութեամբ յառաջացոյց զթարգմանութիւն եւ զտպագրութիւն սորին, վատնելով զզայս եւ զինչս բազումս ի ձուլումն զեղեցիկ տառիս, ի ինտում նորակերտ տպարանիս, ի զառմս պատուական թղթոյս, եւ ի յօրինումն ամենայն իրաց պիտանաւորաց, յայտնիկ նուազեցելում ամի, յորում համայնք առեւարտութիւնք գոն խանդարեցեալք, առ ի թողով զյիշատակ իմն անշնչելի զինի ինքեան ի խրախճան հանուրց հայկազունեաց ուսումնաբարդի եւ նշմարասիրաց, եւ ի ցնծութիւն տաճնայն սիրելեաց եւ բարեկամաց իւրոց: Յիշեցէր եւս միով հարց մերի զաղուլեցի մզտսի աստուածատրի որդի զպպատաւորն իմ զթմայն, որ ամենայն ջանի անձամբիւ աշխատեցաւ ի տպագրատանն եւ աղեակց արքայութեան սորին, եւ ձեռնառու եղաւ միշտ յոհաննէս վարդապետին, յիշեցէր եւս եւ զայս փոքրաւորս որք աշխատեցան ի պիտոյս տպագրատանն, ընդ որս եւ զուրք յիշեալք ի ըրիտտոսէ յուսոյն մերմէ եւ միւս անգամ զալտեան նորին ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

223-2

1687

Կազմեց՝ Ա. Գ.

(Շար. 5)

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ի Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Սոյն այս եկեղեցի՝ դարձեալ հրդեհեալ կիզաւ ընդ փայտակերտ շինուածոցն ի թուականին ոմի, փետրուարի եօթն: Եւ այնպէս մնաց մինչեւ ի թիւն ոմիս սեպտեմբերի թիւ: Եւ յետոյ յաջողութեամբն Աստուծոյ կրկին անդամ փայլեալէս շինեցաւ զկնի ամաց քանակութից, եւ ամաց վեցից՝ եւ աւուրց երկոտասանից:

Գանդի յամի Տեառն 1799, եւ ի թուականին Հայոց ոմիս, սեպտեմբերի թիւ յաւուր Կիւրակէի Տօնի Վարադայ Խաչին հրաման եղեալ յարքունուստ Արիֆ Միմար աղայէն, որ էր թոն Գարա Միմարին, եւ նա եկեալ քէշֆ արար:

Եւ ապա՝ ի վաղիւ անդր, որ էր օր երկուշարթի, սկիզբն արարին շինելոյ զնոյն ի թուականի հիւնդիթին 1214 յառաջնում աւուր ամսեանն ճէմադիր չիվէրի, որ էր սեպտեմբերի թիւ:

Եւ ի յամսեանն նոյեմբերի թիւ, եւ ի ճէմադիր ամիսի 27 յաւուր Կիւրակէի աւարտեալ շինուածքն՝ օծաւ ձեռամբ Պատրիարքի քաղաքիս Տեառն Դանիէլի արհիեպիսկոպոսի:

Գերեզմանատուն ժողովրդեան այսր եկեղեցոյ՝ է ի Պէկ Օղլուն, որ է վայր զբարձալի եւ ծովահայեաց, որոյ ի ստորոտին է Տօթա Պաշէն յարեւելից կուտէ առ եզեր ծովու պարտեզ քաղաքական:

Ուր զնն գերեզմանք երեւիլի արանց բազմաց: Եւ մանաւանդ Յակոբայ Կաթողիկոսին Ջուղայեցոյ, որ զկնի գալոյ նորա ի Կոստանդնուպօլիս, եւ մնալոյ ամիսս եօթն ի նմա՝ փախճանեցաւ ի թուականին ոմիթ, յամի Տեառն 1680: Յօգոստոսի երկու, զօլով ամաց ութսունեակից:

Նաեւ շիրիմ Յակոբայ Պատրիարքին Ըստանպօլու Ջիմատացոյ նալ Օղլի կոչեց-

լոյ, որ փախճանեցաւ ի թուականին ոմիթ յուլիսի թիւ, յամի Տեառն 1764: Յեկեղեցւոյ Սուրբ Աստուածածնին, որ ի Գում Գափուն, զօլով ամաց փախճանեակից:

Եւ ի Պէկ Օղլուի աստ է քարեայ շինւած իմն Թագսիմ կոչեցեալ, ուր ջուրն եկեալ ստորերկրեայ անցիւք ի հեռուոր տեղեաց ժողովի աստանօր: Եւ ի ամա բաժանեալ ի բազում ծորակս, եւ հոսեալ յայլ եւ այլ կոյս՝ ընթանայ յաղբիւրս Պէկ Օղլուն, Գասրմ Փաշային, Ղալաղային, Դօփիսանէին, մինչեւ ի Պէշիք Դաշ: Զջուրս զայս երեւ մեծադործ թաղաւորն Մահմուտ ի թուականի հիւնդիթին 1145:

Եւ ապա ի բազմանալ բնակչաց այնր կողման, եւ ի չբաւելն ջրոյն ի պէտս նոցա, հրամայեաց Մահմուտ արքայ մերձ ի յակն վերայիչեալ ջրոյն, լեռնէ ի լեռնն որմ արհանել, եւ արդել եւ ջրակապ տանել, եւ որպէս ծովակ ինչ չափարան ջրոյ նորակերտել, եւ այսպէս արարեալ շինեցոյ զնուազութիւն ջուրցն, եւ մեծապէս արախ արար զբնակիչս կողմանցն այնոցիկ, եւ այս պատահեաց ի թուականի հիւնդիթին 1163:

Ի ջուր Թագսիմիս այսորիկ այլ ջուր ինչ բարեկամ խառնեալ յաւել եւ առատացոյց մայրն Սուլթան Սէլիմին Միհրիշահ Սուլթան, եւ բերել տալով զնոյն ի տարակայ տեղեաց ստորերկրեայ անցիւք, ուրպիս արար զբնակիչս կողմանցն այնոցիկ: Եւ այս պատահեաց ի թուականին 1212:

Հուլի ի Թագսիմս յայս ունին Փառնիքն հիւանդանոց մի, եւ հանդէպ նմին զոյ հիւանդանոց մի եւս ապրին Հայոց, զոր նորոյ շինեալ հաստատեցին աստ ի մաճանակս թաղաւորութեան Սուլթան Ալիմին երբոր զի ի թուականին Հայոց ոմիթ:

Եւ մերձ ի սահման Պէկ Օղլուն է վայ-

բըն այն որ կոչի Գերասիմորա, և թարգմանի Կեոսապիւղ:

Եւ հանդէպ նմին դիւզն Դադաւա, որոյ բնակիչք են բոլոր ի յունաց աղէն, դառնին եւս քանի մի տունք Փռանկաց ոմանց:

Եւ եկեղեցի գեղջո աշտրիկ Այի Տիւմիզբի անուն, որ նորոգ շինեցաւ չքեղաւորն և մեծ քան զառաջինն, յամի Տեառն 1798: Եւ ի թուականի հիմքէթին 1213: Գիւղս այս անկամի ի վերնակողմանն ձորոյն Գաւառ փաշայի, եւ ընդ այն երբեւեկեմն քնակիչք ի Ըստանպոլ:

Իննեւորոգ է զուսն այն, որ առի Քիրէճ Գափուսի: Ուր կան զործարանք կաշկարծ խողախորդաց, աշտինքն տէպղաղաց: Եւ քեարթանէք աղի զործողաց, աշտինքն է քիրիչ: Եւ աստ է փոքր մահճէմէն, որ է զառարան ընդ իշխանութեամբ Մօլլային Ղալաղալի:

Եւ յետ սորա է իւքէլէն Դօփխանէի, աննրման ընդարձակութեամբ և լիութեամբ բարեաց քան զայլ իւքէլէսն քաղաքին Ղալաղալի:

Ուր կայ ի հրապարակի նորին չորեքկողման ուկէղօժ քարաչէն գեղեցիկ աղբիւր, շինեալ ի Սուլթան Մահմուտէն ի թրւականի հիմքէթին 1145:

Գոյ և մղկիթ մի անդ, շինեալ ի Գըլըճ Ալի կոչեցեալ զափուտան փաշայէ երկրորդ Սուլթան Սէլիմին հանդերձ մէտրէսէիւ, և բաղանաւ, որ առի Փաշա Համամի ի թրւականի հիմքէթին 988: Եւ յամի Տեառն 1580:

Առաջի Դօփխանէին, որպէս և ի վեր կոչս ի Սալի Պաղարին, և այլ ի վեր մինչև ի Մալրոմօլոս, զոն ուրեք ուրեք զալճեանք որսարանք ձկանց յերկոսին կողմունն նեղուցին, առ եղբոր մօտ ի ցամաքն ի մէջ ծովուն:

Եւ է զալեանն աշտպիսի ինչ, զի զչորս բոլորածեւ սինն ի նոճի փայտէ հարկանեն ի յատակ ծովու, և զիւրին կողմն նոցին խոտորանկի առ իրեարս բերեալ կապեն պարանաւ, և ի վերնակողման նորին ի մէջ չորեցունց ծալրիցն սեանց ի վեր կուտէ կապին՝ խղիկ ինչ առնեմ փոքրիկ, ծածք ունելով ի վերայ. և ի խղի անդ զցայլ և բոցերեկ նստեալ զխողն պահնակէ անքուն տկամք, ունելով առաջի իւր լարեալ ցանց

ուսկանի ի ծովու, որոյ չորեքին ծայրքն կապեալ են, երկուքն հաստատուն սակաւ ինչ ի վեր ի ծովէն ի ցիցս պնդեալ. և երկուքն հաստար ծովու ի ջուր ընկղմեալ, և պարանք ծալրիցն երկոցունց՝ ձողաւանօք առ ընթեր զխողին ի խղի անդ առձեռն եղեալ: Եւ այսպէս ապա՝ զխողն ի խղի անտի ի տեսանելու իւրում զխմբովին անցս ձկանց առ երեսօք ուսկանին, իսկոյն բարչեալ զերկոսին պարանան, որք կապեալ են ի ցանց ուսկանին, և յայնժամ ծայրքն ուսկանին, որք ծածկեալ են ջրով՝ ի վեր ելանեն, և ձկունքն մնան ի մէջ ուսկանին, և ապա զմիափայտ երկայն նաւակն իւրեանց ի ցանց ուսկանին հպեցուցեալ, և զձկունն ի ցանցէ անտի ի նաւակն թափեալ, և զնոսա ի միմեանց ըստ խոշորութեան, և ըստ մանրութեան զատեալ՝ որոշեալ, լնուն ի կողովս և վաճառեն:

Դարձեալ զարձցուք մեք ի կարդ բանի պատմութեան մերոյ:

Եւ աստ է Չափուչ Պաշի իւքէլէսին, առ որում է օտայարն դօփուց, և զմընթեալ բարուկիր շինուած՝ ուր ծուլեն զդօփս յորում տեղուջ նստի և դօփճի պաշին:

Եւ յետ այնորիկ նորաչէն օտայարն բընակութեան պէս պէս զասուց զինուորաց, և տեղի կրթարանի նոցա ի նոր կարգադրողէ նոցին յերոսպացի վարժողէ հնարեալ, նոր զվեստուր և նոր շարժուածովք:

Եւ անդ գոյ գեղեցիկ աղբիւր մի սոկէղօժ նորոգեալ, առ ընթեր մղկիթին Մէհմէմէտ Աղալի:

Եւ յետ սորա է Սալի Պաղարին մերձ ի նոյն ճամին:

Եւ տեղիս այս կոչի Սալի Պաղարի, զի յերաքանչիւր երեքշաբթի աւուր բաղմութիւն մարդկան աստի և անտի եկեալ, լինի անդ տուրեւառութիւն վաճառի պէս պէս և զանազան զնելեաց:

Ուստի լինի երանել ի զաղաթ բլրոյն ի զառիվեր կոյս ընդ երկու հորիւր քառասուն ոտս առաքնանեալ սանդղածեւ մայթից, ի ձիհանկիր ճամբին, որ շինեալ է ի Սուլթան Սիւլէյմանայ յանուն որդւոյ իւրոյ ձիհանկիր կոչեցելոյ, որ յերթայն իւրում յուղեւորութիւն պատեւալմին նախճէվանու, ընդ Սուլթան Սիւլէյմանայ չորս

իւրոյ, մեռաւ ի Հալէպ քաղաքի ի թուականի հիմնադրին 960:

Եւ զիսկն նորա բերեալ ի Բաղնապոլ թաղեցաւ ի ծածի Շէհգառէին: Եւ կոչի գառնիւք տեղիս այս ձիհանկիր Եօղաշի:

Ուր հայեցուածք տանցն զիսկն ընդ հարաւարդմն զէպի ծովն Պրոպանտիսի:

Եւ յետ սորա է ձանՖէտա Իսքէլէսին, և այս ի նոյն պատճառ, զի ի սմա է ձանՖէտա Թէքէսին, և ի թէքէի տառ թաղեալ է Իպրահիմ փաշա անուանի վէզիրն Սուլթան Սիւլէյմանին, զոր սպան արքայ ի թուականի հիմնադրին 942:

Եւ անտի ի վեր է տեղին այն՝ որ կոչի Ֆրնտղլը: Յորում է մեծ ճամին առ ծովեղբր, նորադեալ ի Սուլթան Ապտիւլ Համիտէն: Նաեւ աղբիւրն և բաղանի նորին:

Այս տեղի յանարէն կոչեցաւ Արկիրօրօյիս յԱտաթիսէ Պատրիարքէն Կոստանդինուպոլսոյ յաշակերտէ Ոսկերեանին, որպէս առ Սոկրատէս զիւրք է եկեղեցական պատմութեանց, զլուս իւն. «Տեսանելով Ատաթիկոս զուարճալի գտեղին որ ի հանդիպոյ՞, պարտ է ասաց զսո անուանել Արկիրօրօյիս, այսինքն Արծաթաքաղաք, և ընդ ասել բանին՝ իսկոյն ընկարաւ տեղին զմականուսութիւն զայն»:

Առ որում է Գապա Դաշն ի ծովու, մերձ ի յամն նորին, և է առ հաստած ինչ շինւածոյ եկեղեցւոյ, որ կոչիւր Կիւնկեօրմէզ Բէլիսատի:

Զորմէ առի զպատմութիւնս օսմանականաց, թէ ի թուականի հիմնադրին 895, ի 22երորդում աւուրն շապանի, և ի 24երորդում աւուրն թէմուզի, որ է յուլիս: Յանկարծակի յայտ եղեւ ամպ մի թխտղոյն, յորոյ թանձրամած մթութենէն անյայտ եղեւ մեծագոյն նստում քաղաքին Կոստանդինուպոլսոյ. և ապա անձրեւ տեղեալ հեղեղեալ, և յաղիսից անձրեւաց՝ դրունք անցից ճանապարհաց դեղեալ լցան, և ի յաճախութենէ հեղհեղեւ կաշմականց, բազում տեղիք շինուածոց տչեցան և ճեղքեալ պատտեցան, և ի սարսափելի տեսնէն անտի առ հասարակ ամենայն մարդիկ դարհուրեալ զղոցանի հարան, յորում մին ի կաշմականց անտի էջ ի վերայ եկեղեցւոյ իրիք, որ կոչիւր Կիւնկեօրմէզ Բէլիսատի, որ էր մերձ ի յԱթ Մէլլատանին:

Եւ բանդի՝ եկեղեցին այն՝ վասն զորոյ նորին կարի իմն հաստակաւորոյց, մթերանոց վառողոյ արարեալ էր, զգմբէթ եկեղեցւոյն, և զորոյր քարինս որմոց նորին յական թօթափել յօգս հանեալ այնպէս ցրուեաց զշինուածն զայն, մինչ զի՝ ոչ մնաց անտանօր հետ և նշան շինուածոցն, որ ի քարանց անտի յերկինս եղիւոց և զարձեալ ի վայր անկելոց, նաեւ ի շարժմանէ ուժղեակի թեղմանն այնորիկ աւերեալ կործանեցան շինուածք չորից մեծամեծ թաղից բնակութեանց չորջ գնովաւ եղելոց, և հողոյ հաւասարեցան, և ոմանք ի քարանց անտի, անցեալ ընդ ծովածոցն Բոսանապոլս անկան ի Ղալապա, և ոմանք յիւսթիւտար: Իսկ բոլորածիր զմբէթն եկեղեցւոյն անկաւ ի ծով մերձ ի Գրգրլ Առա, և մնաս մեծ եղեալ՝ բաղում մարդիկ մեռան զրեթէ թուով իրր հինդ հաղար, և այս մատախապատ մթութիւն ծխոյ այնպէս պատեալ պաշարեաց զէննս Կոստանդինուպոլսի, մինչ զի ի միջօրէէ մինչև ցիւնկերորդ ժամն տունջեան, զրեթէ տիւն՝ զիշեր համարեալ եղեւ:

Ուր միւս պատմիչն Գարաշէյլայի Զատէ տէ, թէ՛ այն հաստած շինուածոցն զորմէ առ թէ՛ անկաւ ի Ղալապա, այժմ կայ և մնայ մերձ ի Դօփիսանէն և ի Ֆրնտղլը յեղր ծովուն բառ մասին ջուր և բառ մասին արտաքայ ջրոյն մնացեալ ի տեղւոջ անդ՝ որ կոչի Զիգմէճիլէր Թէքէսի:

Եւ մասնաւոր անուամբ Գապա Դաշ:

Եւ ի շինել մերձ ի նա զծովեղբեալ աւան իւր ի թուականի հիմնադրին 1213: Բեօսէ Բեահեւոյն՝ Զէյլայի էֆէնտի կոչեցեալ, բաով ծեփել տուեալ զխորտուրտ խնդրունս նորա, դուրեաց և կոկեաց զԳապա Դաշն զայն: Եւ մերձ ի նա հոռեցոյց աղբիւր բարեհամ ջրոյ:

Ուր ի Գապա Դաշի ի ծովեղբր անդ դոն ևս երկու աղբիւրք նորալէն: Որոց զմին շինեալ է Սէլէհտար Առնափուս Եահայէ՝ Փէնտին յոթ դեղեղիկ յամի տեառն 1783:

Եւ զմիւսն որ կայ մերձ ի նա ի վերնաւորման նոյն տեղւոյն, շինեալ էր յառաջագոյն Հէթիմ Պաշի Օղլի փաշայն յառաջին վէջիրութեան իւրում ի թուականի հիմնադրին 1145:

Ի մամանակի անդ յորում Սուլթան

Մահմադ ջուր բերեալ, շինեաց Քաղսիմ ի Պէկ Օղլին, ի ջրոյ անտէ յայնժամ եւ Ալի փաշայն, որ էր վէզիրի աղէմ, բերեալ շինեաց զաղբիւրս զայս: Առ ընթեր սորին է Չիզմէնիէր թէքէսին:

Եւ տառի յառաջ երթեալ հասանիմք ի տեղին յայն՝ որ կոչի Այաս Փաշա, յորում գոյին ի հնումն յարկի Էպուսիւուտ է-Փէնուոյն, որ էր միւլթի Սուլթան Սիւլէյմանին: Եւ Քեօփրիւլի Օղլի մեծի վէզիրին:

Յորոյ ծովեղերն է մեծ արքունի պարտէզ, Տօրմա Պաղէէ կոչեցեալ, փանդի տեղիս այս յառաջագոյն ծով էր, եւ յետոյ լցմամբ հողոյ ցամաք եղեալ՝ յօրինեցաւ պարտէզ արքունի:

Աստանօր գոյ աղբիւր մի բարեհամ որ կոչի Կիւմիշ սուլի:

Եւ այլ յառաջ երթեալ գոյ իսքէլէ մի փոքր, որ կոչի Արէսլ իսքէլէսի:

Եւ մօտ ի նա է Խայրատին, յորում գոյ մէտրէսէ եւ թիւրպէ Խայրատին փաշային՝ առ ծովեղերն, եւ երկու փափ տառք տաճկական խոշոր զրոյ գծեալ ի արտաքոյ ճակատ որմոյն:

Սա նախ կոչիւր Խրաքը, եւ էր բնակիչ Միտիլի կղզւոյն, եւ ապա՝ նաւ մի կաղմեալ ութսուտասն նոսրաւոր, եւ ի ծովամարտութիւն, եւ յետ բազում երեւելի գործն ցոյցանելոյ նորա ժամանակս ինչ տակալ զնաւն իւր ի Միտիլի կղզւոյն չողաւ նաւամարտութեամբ ի կողմանս Ճէզմէնի, եւ անդ յոյժ արդիւնս գործոց երեւցուցեալ պետացաւ, եւ ընդ ազգին Փռանկաց բազում անգամ մարտ եղեալ յաղթական դառաւ եւ եղև անուանի, զոր նոքա կոչեն պաուպաուսա, այսինքն կարմրամօրութ: Եւ անսի ապա՝ եկն հրամանաւ Սիւլէյման արքայի ի Ըստանպոլ ի թուականութեան հիւրէթին 940: Յամի տետն 1533: Ուրանօր պատիւ մեծարանաց դաեալ յարքայէ՝ եղև Գափուտան փաշա, եւ յայնմ պաշտօնի եւս բազում պիտանի գործս գործեալ, ապա մեռաւ ի թուականութեան հիւրէթին 953: Եւ յամի Տետն 1546:

Եւ թաղեցաւ ի մէջ վերսյիշեալ թիւրպէին իւրոյ, կեցեալ տմս 80 եւ այլ աւելի:

Եւ առ ընթեր նորին է Պէշիքաշ պաղէսին, յորում գոն հովանոցք թաղաւորական,

եւ պաշտաւ գեղեցիկ եւ վայելուչ, եւ ի նմին բան զամենեան զարմանալէն եւ ազնիւ է, ծովեղերեայ կապարածածք շինուածն եւ թընդթիւթեայ, Չինիլի Քեօշք կոչեցեալ, որ աղբիւրք առ իւրաքանչիւր պատուհան ճանապարհ արարեալ հոսին ընդ ծորակս, եւ անդրէն զարձեալ զարձ արարեալ ընդ ցնցուզս թափին յաւաղանս շատրվանաց:

Զպալատս զայս (քանզի յոյժ սիրէր սուլթան Մէհմէմէտն Զորոյղ) ընդարձակագոյն եւս շինեալ մեծացոյց, ընդ նմին կառոյց եւ զՉինիլի Քեօշքն ի թուականութեան հիւրէթին 1090:

Եւ ի վեր կուսէ սորին կայ կայացեալ զիւրաքաղաքն Պէշիքաշ, որ առի յունարէն Տիրիօղլիօնիօն, այսինքն կրկնակառին:

Եւ է սա տեղի շէն եւ բազմամարդ եւ շարուտ պաղար ի նմա, ունելոյ բնակիչս ի տաճկաց՝ ի յունաց՝ ի հայոց եւ ի հրէից: Գոն ի սմա բաղանիք եւ մզկիթք, յորս երեւելի է մզկիթն եւ մէտրէսէն Գափուտան Սինան փաշային, որ էր եղբայր Րիւսթէմ փաշային, որ մեռաւ ի թուականի հիւրէթին 961: Եւ թաղեցաւ յիւսթիւտար:

Գոն ի սմա եւ երկու եկեղեցիք յունաց յանուն Սուրբ Աստուածածնին:

Գոյր եւս աստանօր եւ ժամատուն մի հայոց փոքրիկ՝ յանուն Սուրբ Աստուածածնին, բայց քակեցաւ պատճառաւ շնչին ինչ կուս, ի թուականի հիւրէթին 1172: Յամի տետն 1759: Ի ժամանակս սուլթան Մուսաֆային Երրորդի:

Կայ ի զիւրաքաղաքի աստ եւ սակաւ ինչ բնակութիւն հրէից:

Ի սահմանի Պէշիքաշին գոն բազում պարտէզ՝ տեղիք զրօսանաց: Եւ ի սորա շարին է ծովեղերեայ տեղին՝ որ կոչի Գըլը Ալի:

Եւ յետ այնորիկ Մէվլէվանէն, որոյ առաջակողմն կոչի Մէվլէվանէ Էօնի, եւ է ի նմա յարկ ինչ, որ է մէվլէվի տէրփիշաց տեղի պտուտման ըստ ծիսի իւրեանց յիւրաքանչիւր եօթնեկէ յաւուր չորեքշաբաթի:

Եւ այլ յառաջ ի դնան զէպի վեր ի քաղաքաղիւզն Օրթաքեօյ, ի լանջակողման լիւրին ի բարձրագոյն տեղում երեւի գմբեթաւոր թիւրպէ մի կղմնորածածք, եւ է սա չիլիմ տուն միւմ երեւելոյ ի գիտականացն դասէ, կոչեցեալ Էմահայ էֆէնտի, որ էր

կաթնակերպ և համալիրակ ռուլլան Սիւլէյ-մանայ ի տղայական տիս նորին ի Տրապիզոն քաղաքի, և յետոյ ի թաղաւորին ռուլլան Սիւլէյմանայ ի Ըստանպուլ եկեալ, և յարքայէն իրր կաթնեղբայր՝ պատիւ մեծաբանաց դետալ, եղև անուանի յոյժ, և ապա մեռաւ ի թուականի հիւնթիին 978: Ձորոյ թիւրպէն յետոյ շինեաց Երրորդ ռուլլան Միւրատ, թոռն ռուլլան Սիւլէյմանին:

Այս Եահեայ էֆէնտի շինեալ է մղկիթ մի ի բերդին Եօրուսի ի պողպտի անդ սեաւ ծոփուն:

Եւ ի սմի վայրի են առնք միւֆթի էֆէնտեայ առ ծովեղբորն, և յետ կուսէ նոցին պարտէզք և պուսթանք:

Եւ զինի սորա է Սուլլան Եալլան, որ յառաջ Զիրազան Եալլան կոչիւր:

Զի ի ժամանակս ծաղկելոյ կակաչաց ախնքն լալէից, լուցմամբ ճրագաց և մոմեղինաց ի գիշերի՝ զարդարէին զպարտէզն ի բերկրութիւն սրտի, և ի հրճուանս ուրախութեան մեծանուն Իպրահիմ փաշային, որ էր վէզիրի տղէմ ռուլլան Ահմէտին Երրորդի:

Եւ այլ յառաջ երթեալ հասանիմք ի յՈրթադիւղ ի ճամի Պուռնին: Եւ գիտելի է, զի զճամիս դայս շինեալ էր ի վաղուց թէպէտար ոմն Մէհմէմէտ անուն: Եւ վասն զոյոյն հնացեալ, ապա Մէհմէմէտ Քէթիւստա նորոգեաց ի թուականի հիւնթիին 1134, որ էր քեահեա՝ հռչակաւոր վէզիրին վերայի:

✱

Առաջին պուստն Ռումէլեան կողման Պօղադ Իշիին, է Տէֆթէրտար Պուռնին: Եւ է առ նախկին տեղի պինիշի զրօսանաց արքայի:

Եւ քանզի յառաջ էր ի ծայրի տաք պուստն էթմէքճի Օղլի Տէֆթէրտար Ահմէտ փաշային առ ռուլլան Ահմէտիւ Առաջնայ, յայն անուն կոչեցաւ առ Տէֆթէրտար Պուռնի:

Այն Տէֆթէրտար Ահմէտ փաշա մեռաւ ի թուականի հիւնթիին 1028: Ի ժամանակս թաղաւորութեան ռուլլան Օսմանին Երկրորդի, և թաղեցաւ ի շիրմի ի մղկիթ ռուլլան Պայէզիտին Երկրորդի ի Ըստանպուլ:

Եւ Իպրահիմ փաշային՝ և վեհայ նորին, և այս պուստնեաց ի ժամանակս թաղաւորութեան ռուլլան Ահմէտին Երրորդի:

Յայտ զիւղ բնակին տաճիկք, հայք, յոյնք և հրէայք: Բայց բազում են աստ հրէայք քան զհայս՝ քան զյոյնս, և քան զտաճիկս: Ուր դոյ և եկեղեցի մի հայոց յանուն Մուրր Աստուածածնին՝ խնդրակաւ տար կոչեցեալ, տարակալ ի ծովէն, շինեալ և բնդարձակեալ ի ժամանակս Յոհաննու Պատրիարքին Բաղիշեցոյ:

Գոյ և եկեղեցի մի յանաց մերձ ի ծով յանուն Փոկասու Հայրապետին, զոր յոյնք կոչեն Այի Ֆոյա:

Գոն և այգմամբ երկու, մին Այիա Բարադէի՝ Ուրբաթ Այգմասի կոչեցեալ:

Իսկ միւսն Այի Եօսկի, ուր բազմութիւն ժողովի ի խորէլսին, ի 23 ամսեանն ապրիլի:

Էր յայգմամբ աստ՝ և մատուռ մի խորխուր, և զայն ևս կործանեցին ի ժամանակս թաղաւորութեան ռուլլան Ահմէտին Երրորդի:

Ի գիւղի տառ նախագոյն անկեալ զարմանեցաւ և յայտ ածաւ ի հրէից բոյսն էնկինտը՝ բերեալ ի Ֆրէնկիստանէ, յարմէհեա էինչև ցայժմ են ամք իրր հարիւր յիսուն:

Եւ յետ սորա է տեղին այն, ի շարի ծովեղբեայ տանցն քրիստոնէից հայոց և յանաց, որ կոչի Գօյուն իսթէլէսի:

քաղաքի:

Այսմն այս պալատ յետոյ քանդեալ ի հիմանց՝ շինեցաւ նոր պալատ մեծաշուք և զեղեցիկ՝ ի բնակութիւն զատեր ռուլլան Ապտուլ Համիտին, յամի տեառն 1793:

Այս սար և բազուկ ծածկէ զտեսիլ նեղուցին բնակչացն Ըստանպուլու:

Եւ աստ առ եղեր ծովուն դոյ մղկիթ մի զմրեթեայ և կապարածածք:

Եւ յետոյ ի շարի առ ընթեր սորին է էթմէքճի Օղլի Տէրէսին, յանուն վերոյիշեալ Տէֆթէրտար Ահմէտ փաշային:

Եւ յետ սորա է գիւղն այն, որ կոչի Գուրու Ձէմէ, որոյ լեռանցն գիրք առա-

պարք են՝ և անկուր ստից մարդկան։ Յուրում դոյ աշագմա Սրբոյն Տիմիդրիտի ի բարձրագիտակ տեղում։ Կերտուած Թաղաւորաշէն և հաստատուն։

Ուր ընդ երկրաւ ընթացեալ զամպարօք ժամանեն մինչ ի յակն նորին, և է սա աշագմա հրաշագործ, և ունի ջուր բարեհամ։

Դոյ ի գիւղի աստ և ևկեղեցի մի հայոց՝ յանուն Երեւման Սաշի, որ ի հիմանէ քակեալ շինեցաւ ՌՄՈՒ Թուականին հայոց։ Եւ յամի տեառն 1798, փետրվարի Իէ։ Եւ օծեալ ձեռամբ Յոհաննու արհիեպիսկոպոսին, կոչեցաւ Սուրբ Սաշ, ըստ առաջին անուանակոչութեան իւրոյ։

Շինեցաւ ի հիմանէ նոյնդունակ և ևկեղեցին յանաց՝ որ անդ Այի Տիմիդրի անուն ի նմին ամի ըստ ևկեղեցւոյն մերում քարուկիր շինուածով։ Բայց վառն աճապարելոյ ճարտարապետին, և զկաղապարն՝ որ ընդ դմբեթան՝ ի բաց առնելոյ, դմբեթն իջեալ փլաւ, և զրապումս ի զործաւորաց վնասեաց մահուամբ։ Բայց խեղոյն հրամանաւ բարերարոյ առն Մէհէմէտ փաշայի վէդիրի աղէմի սուլդան Սէլիմին երբորդի դարձեալ փերստին յոյնք սկսան շինել, առնելով դառաստաղ նորին փայտեայ որպէս զմերն, և այս պատահեաց ի Թուականի հիճրէթին 1212 ի ռէմէդանի 22։

Յայտմ գիւղի սակաւ են տաճիկք և Լալք, իսկ յոյնք և հրէայք բազում։ Եւ տունք առ ծովեզերն արանց երեւերեաց իւրաքանչիւր ազգաց։

Ի մէջ աշկատանեալցն գոյ ևս աշագմա մի Անայիփաի կոչեցեալ, այսինքն Լամբարձման։

Եւ մօտ ի նա այլ աշագմա Այ Նիգօյային։

Եւ աստ է զեղեցիկ պարտէզն Էմա սուլդանին, զատեր սուլդան Ահմէտին երբորդի։

Եւ մօտ ի սա է ծովեզերեայ պալատն Դրնադճի Լասան փաշային, զոր այժմ սուլդան Ապուլլ Լամիտն նորոյ շինեաց զեղեցիկ փայլ բնակութեան, վասն զստերն իւրոյ, և չքնաղ պարտէզ սակաւ նորին սուլդանին։

Եւ հանդէպ փերոյիչեալ պալատիս ի մէջ ծովուն գոյ ժայռ ինչ նման փոքր կղզւոյ ծանծաղ ջրով ծածկեալ։ Եւ այլ կղզեակ ևս ի վեր կոյս նորին։

Եւ առ առօք ի ծովու գոյանան պատ-

ւական ստրէք, որք ունին մորթա խեցեղէն, և ճաշակ համեղ տան՝ որոց զայնս ուտեն։

Եւ գիտելի է, զի վերադրեալ Դրնադճի Լասան փաշայս է այն, զոր յաւուր միում ի յարձակիլ երախանի արքունի Տիմանին, և յելանելն արտաքս յԱրզ վէդիրի աղէմ Եէմիշճի Լասան փաշային, զճեցուցեալ առաջի աշիւր զրան սրալատին, որ կոչի Պապի Սա'ատէ, նշանացի ակնարկութեամբ սպան՝ հատմամբ զլիսոյ նորա, յորժամ նա ի դուրս ելանէր ի համբուրելոյ զձեռս արքայի։ Եւ ոչ եղև յայտ թէ՛ զի'նչ իցէ յանցանք նորա. բայց այսչափ ինչ միայն, զի Դրնադճի Լասան փաշային՝ տուեալ էր կուսակալութիւն Պաղտատու, և նա չէր կամեցեալ զնալ։ Եւ այս պատահեաց ի Թուականի հիճրէթին 1011։

Եւ յետ սորին է Սարբաֆ Պուռնին, ուր է տաճար հին՝ Այի Եանիրին, այսինքն Սրբոյն Յոհաննու։

Եւ զկնի նորա է Այի Փաշա Էօկին, վասն լինելոյ սորա զառաջեաւ ծովեզերեայ պալատին Այի փաշայի։ Յորում են պարտէզք և սուլթանք։

Եւ ապա՝ Առնափուտ Քեօյին, ուր են տունք պարոնացն Վլաշաց և Պուղտանաց, և նոցին պաշտօնէից և զործակալաց։ Եւ տունք բնակութեան նաև այլոց յունաց բազում յոյժ, յետ կոյս երկայնեալ ի լեռնամէջ անդր։

Եւ ունի սա ևկեղեցի մի յանուն Արխանկէյօսին՝ այսինքն Հրեշտակապետին Միքաէլի, յոյր սակա զիւղս այս կոչի յունարէն Աստմաղոս, այսինքն Անմարմին։

Եւ գիտելի է զի յամի Տեառն 1798, և ի մայիսի ԺԵ, այրեցաւ բոլոր զիւղս այս ևկեղեցեաւն հանդերձ, որ զեռ նորոյ էր շինեալ։

Բայց վէդիր ժամանակին Մէհէմէտ փաշա՝ կրկին շինել ետ զնոյն։ Եւ ի միջոցի սակաւ ժամանակի չէն ևս ապառ եղեալ զիւղս այս, ևս քան զեւս լցաւ շինուածով։

Ասեն ոմանք թէ՛ վասն բնակելոյ աստ նախագոյն ոմանց յառնափուտ ազգէն, կոչեցեալ է ի տաճկաց Առնափուտ Քեօյի։

Բայց յետոյ յոյնք անդր յաճախեալ և բնակութիւն ի նմա կայեալ՝ զիւղաքաղաք լմն եղեալ է։

Աստանօր դոն աշագմայք չորք. այսինքն

Այի Եղիա ի մէջ երկուց չերանց, որ ունի ջուր բարեհամ: Այիա Գերբաղի: Այիա Բաբադեա: Եւ Այիա Օնոֆրիոս, որ է ի Փաշա Մահալէսին:

Բնակիչք սորին են յայնք եւ հրէայք սահա: Ուր եւ նորոգ շինեցաւ պինդ եկրի ի մերում ժամանակի ի ծայրի անդ՝ որ հայի ի վերայ Մէղարէամային, ի նոյն վերայիւնալ Մէհէմէտ փաշայէն:

✱

Երկրորդ Պուստնն է Ազրնաք Պուստին, յունարէն Մէղարէամ կոչեցեալ՝ որ Թարգմանի մեծ հասանք. զի ի մէջ այլոց հասանացն Պոպաղիչին մեծ է հասանքն սորա, որ այնքան բնութիւն ունի, մինչ զի խաշփառք, եւ այլ սոցին նման ոտանաւոր կայտատար չկարելոյ ի մէջ ջրոյն ի վեր գնալ առ աստիկ բնութեան յարձանացն ի ծովեզրն ի դուրս ելեալ գնային, մինչեւ անցանել նոցա ընդ այս սահման, եւ ապա՝ դարձեալ ի ծով լըմնէին, եւ այնպէս սովորութիւն կալեալ՝ հետք եւ դիժք գնացել նոցա երեւէին ի սայալատակ ծովափն, բազում երթեկութիւնք նոցին մաշեալ զծեալ ուրեք ուրեք զվիման: Զորմէ կայ գրեալ ի գիրս պատմողաց:

Ուստի՝ եւ մեծածեծ նաւքն, եւ փոքր նաւակքն եւս որք ի վեր գնան՝ աստանաւ պարանաւ տրտաքուտ տան զինքեանս քարչի՝ մինչեւ անցանել նոցա ընդ բնութիւն ջրոցն հասանաց:

Ընդ մէջ գեղջս ախորիկ, եւ ընդ մէջ Պէպէքին, ի դառ ի վայրի բարձրաւանդակին երեւին հիմունք ինչ հին շինուածոյ մենառանի իրիք:

Ի չարի սորա են պարտէզք, եւ ծովեզրեայ պոյատք տանկաց, եւ տուն հասան Խալիֆէին, որ եկնիւէրի Աղասի էր՝ եւ սպանաւ ի թուականի հիճրէթին 1041: Ի ձեռաց զօրպոյից՝ ի ժամանակս սուլթան Մուրատին Զորբորդի:

Որում կից է Պէպէքն, ուր գոյ պարտէզ տրտնի Պէպէք Պաղչէսի կոչեցեալ: Եւ պատճառ կոչման սորա Պէպէք Պաղչէսի այն է, զի՝ մի ամն ի նախնի արքայորդոց, զոյով փոքր մանկիկ, տեսեալ է օձ ի ջրջինի իւրում մի պարտիդի տատ, եւ հարցեալ թէ՝

զի՞նչ է այդ, եւ վերականգնեւ պատասխանեալ թէ՝ պէպէք տիբ սուլթանիւմ:

Եւ քանզի յետ այնր ի կամեն նորին զնայաւոր տէր վերականգնին, թէ՝ երթիցուք ի պէպէք պաղչէսին: Վասն որոյ անուն տեղւոյն եղաւ Պէպէք Պաղչէսի: Եւ էր այսպիսի խմն պարտէզ արքունի՝ զեղեցիկ հովիտն Պէպէքին, տարածեալ առ ծովեզրն իրր մղոնաչափ մի եւ այլ աւելի: Բայց յետոյ լքեալ եւ քակեալ ըստ մասին՝ եղեւ տեղին այն դարան եւ որջ անդդամաց եւ ապիրատից: Եւ ապա մեծագործ Իպրահիմ փաշայն վէզիր սուլթան Ահմէտին Երբորդի, չօջեալ զանորէնս ի տեղւոյն անտի՝ շինեաց զպարտն, զբաղանին եւ զմզկիթն, եւ ըզարտա նորին եւ վաճառեաց զսահման տեղւոյն ոչնորիկ զբնամայրացն եւ զծովեզրեացն, մինչեւ ի տուն հասան Խալիֆէին:

Վասն որոյ շինեցան տունք զանապոսն սոլթան յունաց, հայոց, հրէից եւ տանկաց, եւ սորա կացոյց գտեղին զայն յիշխանութենէ վոյսօտարին, եւ ի նորին տալանաց, ի թուականի հիճրէթին 1133: Յամի տեսն 1725 ի ժամանակս Երբորդ խուլթան Ահմէտին: Եւ նոր անուն մի եւս վերադիր արաբեալ՝ կոչեաց Հիմաշունապատ:

Յատաջ քան զշինութիւն տեղւոյս՝ դոյր ի Պէպէք քեարխանէ պատմածոց: Իսկ այժմ պատմածիք ընդ մեծի մասի են ի Եէնի Գալուն լանկայի, առ սրմով պարսպին որտաքոյ ի ծովեզր անդ: Եւ ըստ մասին ի հանդիպոյ յուրբուտար քաղաքի, եւ քորս են որք երանդ երանդ զունովք եկմէնի յօրինեն զթիւրպէնաւ տպահարելոյ ի նաւա զծովկանկար վայելչութիւնս, եւ առնելով գնոտա տենչայի աչաց տեսանելոց, եւ սխորմելի ձեռաց չօշափելաց:

Եւ է Պէպէք Պաղչէսին երկրորդ Թաղաւորական պինիչի:

✱

Երբորդ պուստն է այն, որ տաի Գայալար: Ուր տարտած քարինք կան բնական, յորում է բնակութիւն տանկաց, եւ փոքր մէքնիս մի ի նմա հասարակ եւ ասմկական:

Այս բազուկ երկայնեալ է քան զայլ բազուկն ի մէջ ծովուն զէպ յԱնատոլեան կողմն Ասիայի, վասն որոյ նեղ է միջոցն

նոյն ծովուն քան զայլ տեղիս Պողոս Իշխին, և յայն սակս կոչի յունարէն Լէմօզօրի և թարգմանէ Պողոս Քէսէն:

Անցեալ ընդ այլ պարտեզս հասանիմք ի մէկարիտաւոր տաճկաց առ ծովեղերն, յորում վայրի բազում են յոյժ նոճիք այսինքն սէրսի ծառք: Ուր կանայք բնակչացն տեղւոյն, և Հիսարին չրքիւրճի պատուեալ ազանեայրն տաճկաց, զկառուեղէնս ի ջուր ծովուն լուացեալ սպիտակացուցանեն:

Եւ զոյգն ինչ յառաջ գնացեալ, կայ անտանօր կայացեալ Ռումէլի Հիսարին, որ է հանդէպ Անատոլիան Հիսարին, յորոյ ի ծովեղերն դոն թողանթք շարեալ, և բերանք նոցին ի ծովախողմն ուղղեալ յարմարեալ, ուր պահնակք նստին ընդ յարկաւ:

Եւ տիղտար բերդակալ և պահնակ զօրք ի բերդին կաթցեալ:

Չայս բերդ շինեալ է սուլթան Մէհմէմէտն Գաթիէ ի միջոցի երկից ամաց, վասն որոյ երեք պուրճք են ի սմա, ըստ թուոյ ամսացն յարմարեալ: Որոց երկուքն են մեծ՝ անկեալք ի կողմն լերին, և երրորդն սակաւ ինչ փոքր ի ծովեղեր անդ, շինեալ ի թուականի Հիւնթիթին 856: Յամի տեառն 1452: Ձկնի յիսունեւութն ամի շինման Անատոլիան Հիսարին: Իբր ամառ մի յառաջ քան զսուտն թաղաւորեալ քաղաքին Կոստանդինուպօլսոյ: Զորոյ պարսպի թանձրութիւն ասեն լինել 22 ոտք, իսկ զաշտարակացն՝ ոտք 30: Եւ սլորտք շինուածոյ պարսպին ընդ երկից պուրճիցն ձեւոյ տառիցն տաճկաց հեղէ ասեն անուն Մէհմէմէտ:

Եւ ի մէջ բերդիս բնակին տաճիկք, և արտաքոյ Հիսարին ի ծովեղերն դոն ապարանք և շուկայ, և քաղանի, և մէսճիտ, զոր շինեալ էր սուլթան Մէհմէմէտն Գաթիէ, և ապա՝ նորոգեաց սուլթան Մահմուտն բազմահմուտ:

Նոյնպէս և ի կողման ցամաքին դոն տունք բնակութեան, և ծովահայեաց պարտեզք, որոյ կեռասն անուանի է յոյժ. եւ մանր վարունկն համեղ, ռուս խիյարի կաշեցեալ:

Աստ զոն հայք արտաքոյ պարսպին բրնակեալք ի կողմն գառ ի վերին, և ունին ժամատուն յանուն Արրուհույն Անդիսոյ Կուսին:

Եւ օդն՝ ուր բնակին հայք, յոյժ քաղցր

է, վասն զորոյ տեղւոյն բարձրահայեաց, և հանդիպակաց շնչման հողմոյն հիւսիսոյ:

Պոստն Ռումէլեան Հիսարին կոչիւր ի հետմն իրմէն, վասն լինելոյ ի վերայ լեռնն նորա մեհենի դիցն իրմիսի, և է սա տեղն մի յանձուկ տեղեացն նեղուցին Վուրօրօսի:

Եւ ընդ այս տեղի անցոյց յայսկոյս զօրս իւր Դարեհ, որ և Արտաշէս, հայրն Քսերքսիսի, որ թագաւորեաց 517 ամօք յառաջ քան զգալուտ Փրկչին մերոյ, և շինեաց յայնժամ կամուրջ ի սմա Մանտրօլլիս Սամօսացի, և էառ պարզեւ ի Դարեհէ արքայն պարսից պսակ ոսկեղէն: Այսպէս զբէ Մէլէզլիս:

Այլ ձեք դարձեալ դարձցուք ի կարդ բանի պատմութեան մերոյ:

Եւ ի վեր կոյս Ռումէլեան Հիսարին՝ է տեղին այն, որ ասի Շէյխան Աղընտրօի, ուր ջուրք եռան և մրոմբուն, նաւակաց վտանդաւոր, և նաւավարաց ահընկէց, և նաւորդաց վայր երկիւղալի:

Եւ անցեալ առ սուլթա, է տեղին այն, որ կոչի Պալթա Օղլի Լիմանի, որոյ ծովեղերն զեղեցիկ է տեալեամբ, բայց ներքաւկողմն վատառողջ, և զուրկ ի շնչմանէ հողմոյն հիւսիսոյ: Ունի դաշտիկ հարթագեւորն, և հանք քարանց ի լերինս իւր: Գոն ի նմա պարտեզք և ապարանք, և սակաւ բնակութիւն տաճկաց: Ուր երկու մշտահոս դետակ հոսին ի յերկուց հովտաց: Եւ խառնեալ փոքր ջուրն ի մեծն, թափի ի ծով:

Աստանօր Սիւլէյման օղէկ Պալթա Օղլի կոչեցեալ (որ էր Գափուտան փաշայն Գաթիէ սուլթան Մէհմէմէտին, և ի պաշարման քաղաքին Ըստանպօլու՝ ունէր ընդ իւրեւ դադէրկայ նաւա չորեքհարիւր՝ և կայր մնայր ի տեղւոյն յայսմիկ, վասն չրթթայիւք կայեալ լինելոյ մտից ծովածոցի քաղաքին, որ ընդ Սէրայ Պուսնի՝ և ընդ Գուրչունլի Մախզէն), պատրաստեալ նաւա եօթանասունեւերկու, եհան ի ցամաք, և զնաւան զայնոսիկ ի նաւահանդստէ աստի ի վերայ անուտուր սայլից՝ որք ճարպով օժեալ էին, քարչել տալով՝ նաւա առադաստ պարգեւով ի նաւան յայնոսիկ, ընթացոյց ի ցամաքի անդ՝ և յերուտ կողմանէն Դալադայի՝ անցուցեալ ընդ Օդ Մէյսանին իջոյց ի ծովածոցն Եղջիւրային հանդէպ դը-

բան Ֆէնէրին, ուր շինեցաւ նորօք նաւակա-
մուրջ՝ ի դիւրութիւն մարտի զօրացն ասա-
կաց յայնմ կողմանէ՝ յառումն քաղաքին
Ըստանպօլու:

Եւ աստ բնակին միայն սակաւ տաճիկք:
Սակայն եւ աս ծովեղեր սորին արքունի հը-
րամանաւ շինեցան նորոյ՝ քանի մի տունք,
ի հայոց եւ ի յունաց, ի թուականի հիճրէ-
թին 1212:

Ի յամալտիսիս Պալթա Լիմանին,
կալ տեղի մի որ կոչի Լէվէնա Ձիֆլիկի,
շինեալ եւ հաստատեալ ի ճէզայէրլի Հասան
փաշայէն, ի ժամանակի իշխանութեան իւ-
րոյ: Որ ապա եղև տեղի կրթութեան դասու-
թիւն նորոյ զօրաց ի զրոհէն պօսթանձեաց
էւրոպեան սովորութեամբ փորձելոց, յոր-
ժամ ըստ նորադիր կանոնին օսմանականաց
շինեցան բնակութիւնք խիւսարէճի եւ
լաղմճի զօրաց ի Թաթեօյլըն, եւ զօփճի զօ-
րաց ի Դօփթանէն: Եւ այն եղև ի թուա-
կանի հիճրէթին 1207:

Եւ զկնի այնորիկ ի վեր ընթացեալ աս
ծովեղերը է տեղին այն՝ կոչեցեալ Էմիր-
կիտուն Օլլի Պաղչէսի, որ յառաջ ասիւր Ֆէ-
րիտուն Փաշա Պաղչէսի: Եւ յետոյ ասացաւ
Էմիրկիտուն Օլլի:

Ի պատճառէ աստի յայտմանէ, զի յառ-
նուլ սուլթան Միւրատին զքաղաքն Րէվան ի
թուականի հիճրէթին 1045, իշխողն նորին՝
որոյ անուն էր Դահմապօլ Գուլիսան՝ որդի
Էմիրկիտունէ խանին՝ հնադանդեցաւ արքա-
շի, եւ տուեալ եղև նմա յարքայէն պատիւ
փաշայութեան Հալպօլ՝ եւ չոգաւ անդր,
եւ ի պնայն նորա ի Հալպօլ զկնի երկու սա-
սոց՝ արքունիք եղև զնմանէ, վասն որոյ եւ
արքայ բնկեցիկ արար զնա ի պատուոյ անտի,
եւ հրամայեաց զալ աս ինքն, ուստի եւ նա
ի Հալպօլ քաղաքէ եկեալ պատահեաց ար-
քայի յիգնիքմիտ քաղաքի, որ զարձ արար-
եալ էր ի Ըստանպօլ, եւ տուեալ զնա Միւ-
րատ արքայ, ի հետ իւր երեւ ի քաղաքն
Ըստանպօլ, եւ տուեալ նմա զարձեալ զպա-
տիւ փաշայութեան՝ շնորհեաց եւ զայս կալ-
ւած Ֆէրիտուն փաշային նմա, եւ պալատ
մեծակառոյց ի յԱխօն Գափուն, եւ ազարակ
ի դիւզն Քեաղէտիսանէ, եւ զամենայն պի-
տոյս նորա արքունուստ կարգեաց, որ
ապա՝ զկնի մեցից սմաց սպանաւ յաւուրս

սուլթան Իսկրահիմին, ի թուականի հիճ-
րէթին 1051:

Աստանօր շինեաց սուլթան Ապալու Հա-
միտն նոր մղիթի, եւ քաղանի եւ շարու,
եւ փոխեաց աստ զմաքսատունն ի Ռումէլ-
եան Հիսարէն: Եւ կալուած հաստատեաց ի-
մարէթին իւրոյ որ ի Ըստանպօլ ի ներքս ի
զրան անդ քաղաքին Պաղչէ Գափուսի կո-
չեցեալ:

*

Չորրորդ պուսուն է այն, որ ասի Թօլ-
մալ Պուսնի: Եւ քանզի ի վաղ ժամանակս՝
աստ որջացեալ Թօլմալօնի անդղամաց, որք
են ասպատակք ծովու՝ բազում ոճիրս զոր-
ծէին, վասն այնորիկ կոչեցաւ անուն տեղ-
ւոյս Թօլմալ Պուսնի:

Եւ այլ յառաջ ընթացեալ սակաւիկ մի՝
է ծոցն ծովուն Իսթէնէէի, ուր ջուր ծովուն
մտեալ է ի ներքս:

Գոն անտանօր պարտէզք, եւ աս եղերք
ծովուն զարպասք մինչ ի Եէնիքեօյ:

Եւ անդ ի հովտի Իսթէնէէին ջուրք կար-
կաջահոսին, եւ ի մի հաւաքեալ ի մէջ հով-
տին՝ ընդ մեծ թաղն տաճկաց ի ծովն բերին:

Ի յերինա այսր զիւղի՝ ելանէ կաւն այն
սպիտակ, որ է նիւթ խեցեղէն անօթոց,
զորս կաղմեն բրուտքն Ըստանպօլու ի սահ-
ման Էյնուպի:

Եւ աստի նախ տանէին սալլուք զկաւն ի
Քեաղէտիսանէ՝ յառաջ քան զշինուած զե-
տեղերեայ արքունի պալատին, եւ իրքեւ
այն շինեցաւ, ապա՝ սկսան զկաւն իջուցա-
նել ի ծովեղր Իսթէնէէին, եւ տանին նա-
ւուք ի յէյնուպ յիսթէյլն Տէֆթէրտարի, եւ
անտի ապա՝ ի խանութս բրտիցն:

Մոց սորա յետ Գրրգ Աղաճին է՝ երկա-
րութիւն ընդ յայնութեան եւ ընդ մեծու-
թեան, եւ է նաւահանդիստ զեղեցիկ եւ եղ-
ջերաճեւ, իրր մղոնաշար երկայնաձեղեալ
յարեւելից յարեւմուտս ծոցոյն:

Բնակիչք սորա են տաճիկք, յոյնք եւ սա-
կաւիկ հայք:

*

Հինգերորդ պուսունն է Քեօյապաշին Եէ-
նիքեօյին: Այս զիւղ կոչի յունարէն Նէօ-
խորիօն, ալիսինքն նորադիւղ: Ի զիւղի աստ

զոն տաճիկը եւ հայր: Բայց առաւել յայնք, եւ ունին երկաւ եկեղեցիս, որոց մինն է մէշ-դոշի պատրիարքին երաւատղէմի, Այի Եօրիկի կոչեցեալ: Երկրորդն Այ Նիկոլոս: Եւ երրորդն Բանայիս:

Գոն յայտ գիւղի, եւ երեք այտգմայր, Այի Եօրիկի: Այի Խարայամպոս: Եւ Այիս Բարասղեւի:

Իսկ տաճիկը ունին երկաւ մզկիթս, զորոց զմինն որ մերձ է ի թաղն հայոց շինեալ է կիւղէլճէ Այի փաշայն, որ եղեւ մէղիւրի տղէմ ի թուականի հիճրէթին 1029:

Եւ զմիւսն մօտ ի ծովեղը, եւ առ ընթեր բաղանուոյն շինեալ է Մօնրա Ձէլէպին, յայր սակա եւ թաղն որ յետ կոյս մզկիթին՝ կոչի Մօնրա Ձէլէպի Մահալլէսի:

Իսկ զբաղանին՝ որ մօտ է ի մզկիթն ի չարսույի անդ՝ շինեալ է Իսքէնաէր փաշայն, որ եւ շինեալ է զճամին եւ զբաղանին եւ զմէտրէսէն, եւ մէքթէպն ի Գանլըճայի, որ է ի հանդիպող յայնկոյս նեղուցին:

Նստի աստ եւ դատը՝ որ է դատար, ընդ իշխանութեամբ մօնրային Ղալադայի:

Եւ մահքէմէ նորին ալինքն դատարանն մերձ է ի բաղանին:

Ի ժամանակս պատերազմի, պարտական են ստիւ մարդ տալ ի սլաւսոն արքունի նաւուց: Այլեւ տան տարեկան տուրս առաւել քան զայլ գիւղորէս նեղուցին, իրբեւ հազար երկու հարիւր զոսէ:

Բնակչաց սորա է ժողովել զխոտ մեծի դաշտին Թօղաթի, որ կոչի Ալպահօսը Չալիրի՝ յարօտ արքունի երկվարաց:

Մեծ վաճառ սորա է ապխտեալ ձուկն շիբօզի, որ յամին բաղում շահ բերէ գիւղականաց:

Սա թէպէտ գիւղ կոչի՝ բայց աւտն է բաղմութեամբ բնակչաց:

Եւ է գիւղս այս ի վիճակի Պատրիարքին Կոստանդինուպօլսոյ:

Եկեղեցին հայոց յայտ գեղջ՝ է յանուն Սուրբ Աստուածածնին:

Եւ մօտ եկեղեցւոյն՝ է եւ գերեզմանատուն հայոց, եւ մերձ ի նա աղբիւր մի, զոր շինեալ է կուսան օրիորդ մի՝ ի հայոց տղէ, ուր եւ նշան Սրբոյ Խաչին կայ զբոլմեալ ի նմա, եւ յայն սակա կոչի էրմէնի Ձէլմէսի:

Ի գիւղիս յայտիկ նուազ էր ջուրն, բայց հրամանաւ մօրն Սէլիմ արքային երրորդի,

քանի ինչ աղբիւրք շինեալ ի նմա, եղեւ առասուրբին ջրոյ, եւ այս պատահեաց ի քուականին ՌՄԶԲ:

Չայս գիւղ երբեմն կոխեալ աւար հարին հակառակորդք, քանդիլ գրեալ է ի պատմութիւնս օսմանականաց, թէ՛ ի թուականի հիճրէթին 1033: Ի ժամանակս սուլթան Միւրատին Չորրորդի, մինչ նաւահանդէսն թուրքաց զբաղեալ էր ի Բէթլէ ի դործ թաթար խանին, գաղազքն որք բնակին գղեւտովն Տօնաւիսի, որ է Թէն Սուլին, թուրք զսեաւ ծովն դուեալ, եւ ընդ այն 150 շաղաւ նաւօք յարձակեալ, եւ ի չորրորդում աւտըն շէլվալի ի նեղուցն սեաւ ծովուն եկեալ, եւ դառաջեաւ ծովեղերեալ գեղջն՝ որ կոչի Սարի Եօր ի ներքս ընթացեալ, կոխեցին զեէնիքիօյն՝ եւ զգիւղն յաւարի առեալ, կիցմամբ քանի մի կրօնական փառարան, զորմէ յուր եղեալ ի Ըստանաօլ, եւ անտի պատմանէիք եւ սէկպան սլաշին զօրօք ի նաւա մտեալ՝ եկին զիմեցին ի վերայ, եւ գաղազքն ոչ կտրացեալ կալ՝ մնալ եւ զղէմ ունել, յետս զարձեալ ի ծով անդը ի փախուստ չըջեցան: Եւ այս համարձակութիւն նոցա զարմանալի իմն էր, որպիսի երբէք չէր եղեալ յիմիք ժամանակի:

Եւ վասն այն՝ երկու բերդակք կերտեցան, ի վերին ծալքի նեղուցի սեաւ ծովուն հանդէպ իրերաց աստի եւ անտի, եւ սահնակօղ պահապանք եւ թնդանօթք եղան ի նոսա, որք ի տաճկաց կոչին դավազ գալէլէրի: Շինեցաւ ի վերջին ժամանակս գունուպիլէ Բեօյին ի բնակութեան հաշոց սո ծովեզերքին որ ընդ մէջ Բեօյ պաշիին եւ Գալէնսէրին. եւ լցաւ ծովեզերեայ քուսրք եւ գեղեցիկ պարսիգօք եւ այս եղեւ ի հինքիւրի...

Եւ յետ սորա է Գալէնսէր Պաղչէսին, որ է գաշտիկ նեղ եւ ծառուտ առ ծովեզերն, եւ ներքսակողմն նորին հովիտ զապեալ յանճեթեթ լերանց. եւ վայր զուարճալի եւ գեղեցիկ:

Առեալ զանունս զայս ի աէրվիչէ ումեմնէ:

Պատմի թէ՛ տեղիս այս նախ քան զամս ինչ՝ ոչ էր չէն, այլ վայր անբնակ: Եւ ի ժամանակս սուլթան Մուսղաֆային Երրորդի, Մօլտօլանճի Այի աղայն (որ յետոյ փաշա եղեւ, եւ ապա մէղիւրի աղէմ ի թուա-

կանի հիմարէթին 1183) ի դռն իւրում պօսթանճի պաշի վասն անկասկած ապահովութեան տեղւոյս ի մնասուց չարագործաց, օճազ շինեալ եւ հաստատեալ, եւ ի տեղւոյն յայտնիկ ուսթա, պօսթանճիս եղեալ, արար զսա վայր զրօտանաց, եւ տեղի երթեւեկութեան արանց եւ կանանց:

Աստ ծօտ է եւ այաղմա Սրբոյն Յոհաննու Մկրտչին առ ծովեղբրն, որ եւ յայտ առնէ զտեղի քակեալ շինուածոյ իրիք հին եկեղեցւոյ:

Եւ անտի փոքր մի յառաջ երթեալ հասանիմք ի Թարապիւս. եւ է սա զիւղ վայելուչ, ար բնակին յոյնք, եւ ունին եկեղեցի մի յանուն ... եւ սակաւ տաճիկք, եւ ունին ժողկիթ մի, եւ յոյժ սակաւ հայք:

Եւ կայ ի բացեայ՝ մերձ ի ծովեղբն ժայռին: Եւ բնակիչք սորին որք կան ի ներքին կողմն ծոցոյն՝ կարօտ են հիւսիսային հողմոյն. իսկ եղեալքն ի ծովեղբեւոյն նորին՝ կշտապինդ վայելեալք ի շնամանէ փոյրազ հողմոյն՝ զովանան եւ բերկրին:

Այս ծովեղբեւայ զիւղ՝ կայացեալ է ի բերանի սեաւ ծովուն Պոնտոսի՝ հազիւ միով մղոնաւ բացակայեալ ի Բիւթանիոյ դէպ յաբեւմուտս:

Ի հնուան կոչիւր յունարէն Փարմադէս: Իսկ Առտիկոս Պատրիարքն Կոստանդինուպօլսոյ, առ ի շանուանիլ վատահամբաւ անամբ անտանօր ժողովելոյն՝ զոր ինքն տար, կոչեաց զանուն զեղջն Թէրաբիս:

Զի Փարմադէս նշանակէ Թիւնատու, եւ Թէրաբիս՝ բժշկութիւն: Սոկրատ պատմադիր, զիրք է, զլուխ ժվ:

Այս զիւղ՝ է ի վիճակի մետրապօլիտն Տէրզոնի, որ է Թէրզօս, եւ էր սա քաղաք մի, իրր 30 մղոնաւ հեռի ի Ըստանպօլայ յեղր սեաւ ծովուն: Այլ քանիք ի Թէրզօս առ հասարակ այժմ բնակութիւն է տաճկաց, յայն սակս փոխեցաւ աթոռն ի Թարապիւս, եւ մետրապօլիտն նստի ի նմա:

*

Վեցերորդ բազուկ եւ պուռուն է Քիրէճ Պուռնին, անշուք անուամբ կոչեցեալ. բայց վայր գեղեցիկ, եւ զրօտարան աննման, տեղի զօրացուցիչ եւ բնդունարան շնաման հողմոյն հիւսիսոյ: Ուր եւ վատարանք կրոյ

վատին հանդէպ սորին ի կողմն Ասիոյ Անատօլեան մասին, որոյ վասն՝ տեալ է զանուն Քիրէճ Պուռնի:

Աստ նորոյ շինութիւնն արար Կիւմրիւքճի Իսհազ աղայն անուանի, եւ շինեաց զաղբիւրն մշտահօս ի նմա, ի ժամանակս սուլղան Մահմուտին, ի Թուականի հիմարէթին 1163: Որ եւ զվայրն զայն որ նախ կոչիւր Հասան Աղա Պաշէնի, ինքն ստացեալ արար զնա պարտէզ չքեղ եւ վայելուչ:

Այս Հասան աղա էր կիւմրիւքնի ի ժամանակս սուլղան Մէհմեմէտի Զորորդի շուրջ զբուականութեամբ հիմարէթին 1064: Եւ սա շինեաց ի Թարապիւս տունս մեծակառոյց եւ պարտէզ մի գուարնալի, գորմէ ասի քէ՝ էր ուրացեալ ի հայոց ազգէ, որոյ եղբայրն Անտոն կոչիւր, եւ էր ի գործ սպասու փռանկաց, եւ ունէր տուն ի Պէկօղլին, որ այժմ է պալատ դեսպանին Ֆիլամէնկաց: Սա՝ օգնութեամբ եղբօր իւրոյ Հասան աղային զանձեալ մքերեաց բազում ինչս, բայց հայոց ոչինչ օգտեաց՝ եւ ոչ մի ինչ արար արժանի յիշատակի, այլ փախուցեալ յետոյ ի Լիվօնա, կորեալ եւ անհետ եղել:

Այս տեղի Քիրէճ Պուռնի կոչեցեալ՝ հայի ուղղակի ի նեղուցն սեաւ ծովուն, այսինքն պօղազն Գարա Տէնիդին:

Եւ աստ է այաղմայն Սրբոյն Եւֆիմեայ, զորոյ կամարն շինել ետ ի նորոյ հայկազուն Եաղուպ աղայն անուանի: Առ որով տեսանի հետք ինչ եղծեալ տաճարի ի բլրի նորին:

Եւ զկնի սորա է Քէֆէլի Քեօյին, որ է զիւղ փոքրիկ: Աստ նախագոյն քէֆէցի տաճիկք բնակեալ, եւ վասն այն՝ ալպէս անանակոչեալ:

Ունի սա ծոց մեծ, զովով ձկնարան ձրկանց եկելոց ի ծովէն Պոնտոսի:

Ուր ի ներքս ի նմին է Գրըղ Աղաճն վայր վայելուչ՝ ի ծայրի Պիւլիւք Տէրէին:

Նաւքն ի սեաւ ծովէ եկեալք, նախքան զմտանելն ի Պօղազն՝ տեսանին աստի: Եւ է սա զիւղ ինչ փոքրիկ:

Եւ յետ սորա է զիւղն Պիւլիւք Տէրէի՝ յորում զոն տաճիկք, յոյնք, եւ լատինացիք եւ սակաւ հայք:

Եւ կոչի սա յունարէն վաթիդօլբօս, այսինքն խորին ծոց:

Մասն ինչ ջրոյն Պիւլիք Տէրէի ստոր-
երկրեայ անցիւք զնայ յայլ եւ այլ աղբիւրս :

Եւ է սա վերջին տեղի թաղաւորական
պիւնիչի, ի Ռումէլի կողման, ի զեղեցիկ
դաշտի անդ, ուր դոյ եւ ջուր մի, որ ասի
Հիւնքեար Սուլի: Ասա է եւ Գրքդ Աղաճն,
որ եւ կոչի եւէտի Գարտաշյար, վասն
խառնման արմատոց նոցա ընդ միմեանս
վիշտասան մայրեաց :

Դաշտն՝ որ առ ընթեր Պիւլիք Տէրէին
զեղեցիկ է յոյժ, եւ ի դաշտի աստ առ ընթեր
ծառոցն հովանոց էր արքայի, որ այժմ դո-
լով քակեալ՝ հիմունք նորա երևին: Այս
չքնադադոյն դաշտ՝ հրաւիրեալ ձղէ առ
ինքն գաղգս յատինացւոց ընտրել զինքն յի-
նել վայր ամարատանի, որք եւ յաճախեալ
տառ մանաւանդ յառաջին ամս թաղաւորու-
թեան սուլդան Ապտիւլ Համիտին, զմո-
վեղոյն հարթեալ հորդեցին վասն զիւրրնթաց
լինելոյ ձիափար կառացն իւրեանց :

Եւ յառաջ կոյս ի ներքսակողման հովտին
այնորիկ դոյր պարտէղ արքունի, ուր էր
բաղմութիւն աղբիւրաց :

Եւ սալալատակ շաւիղ ի դաշտին, որ էր
ճանապարհ արքայի՝ ընդ որ անցեալ զնայր
արքայ ի պարտէղ իւր :

Եւ աստի մինչ ի Ֆէնէր անտառ է ծառա-
լիտ յի աղղի աղղի կենդանեօք :

Եւ է սա տեղի արքայական սրսօնի :

Աստանօր զսալալատակ շաւիղ արքունի
ճանապարհին, նոյնպէսակ զաղբիւր Քէ-
ֆէլի Քեօյին՝ նորոյեաց Հասան փաշայն,
որ էր անուանի գափուտան փաշա առ սուլ-
դան Ապտիւլ Համիտի :

Ասա լինի կա իմն զեղին, եւ աստի եր-
թայ նաւուք ի Լստանալոյ, առ բրուտան էյ-
եուպի, որպէս ի յիսթէնէ զեղջէ՝ կաւն
սպիտակ :

Դոյ եւ աստ զործարան բրտի՝ ուր կաղ-
մեն կաւակերտ անօթք, այլ եւ թուրծաղիւս
եւ կղմինտր ի պէտս շինուածոց :

Ի շարի աստ է տեղին այն՝ որ կոչի
Սարբեար, եւ է սա զիւղ իմն՝ ուր դոն
հայք, յոյնք, տաճիկք, եւ լատինացիք :

Սա ունի ոսկերեր լերինս, բայց փորձ-
եալ երբեմն զտին անբաւական ծախսոցն՝ եւ
զաղարեցան յաշխատութեան :

Օդն սորին եւ ջուրն՝ զարման մեծ է

հիւանդաց, եւ ատոյջութիւն տկարաց, քան
զդեղ բժշկաց :

Եւ ի հովտի Սարբեարին՝ ի նախնումն
էին մեհապտանք երեք՝ փոքր ինչ տաքա-
կայք ի միմեանց, որոց այսպէսք են ջուրքս
այսօքիկ :

Քէստանէ Սուլի: Կիւմիշ Սուլի: Եւ Ֆըն-
տրդ Սուլի՝ կոչեցեալք :

Մերձ ի ջուրս յայս՝ է եւ աւաղան ինչ
ջրարուղի, զոչով այսպէս հին մեհապտա-
նի, որ կոչի Հիւնքեար Սուլի: Սա էր յա-
ռաջագոյն զիւղ բնակութեան հայոց, եւ ու-
նէր տանն եկեղեցի մի յանուն Սրբոյն Յա-
կորայ: Բայց արկած շարին փոխեաց զնոսա
ի զեն կրօնին այլազեաց :

Եւ յետ սորա է զիւղն այն՝ եւնի Մա-
հալէ կոչեցեալ, որոյ բնակիչքն են յաղղէն
յունաց, յորում մօտ առ ծովեղերն երեւի
հիմն եկեղեցւոյ՝ եւ աղբիւր առ նմին :

Եւ յայսմ տեղում էին եկեղեցւոյն՝ սկսուն
շինել նոր եկեղեցի մի յանուն Յոհաննու
կարապետին յամի տեառն 1799 հոկտեմբերի
Ժ: Ի թուականի հիճրէթին 1224 ձէմաղիլի-
վէլի 22 յաւուրն երկուշարթի, եւ աւարտե-
ցին Տէրամբ :

Աստանօր հայեցեալ ի հովիտս եւ ի ձորս
նեղուցիս այսորիկ, յերկոսին կողմունս նո-
րին, ի Ռումէլին եւ յԱնատոյին ի դարնան
եղանակի, տեսնեմք առ հասարակ զվայր-
սըն զալարազեղ կանաչացեալ, եւ վայելչա-
պէս զոյնդոյն ծաղկապարզեալ :

Եւ աստ զոն հիսարք շինեալք հանդէպ ի-
բերաց յեւրօպայն եւ յԱսիայն: Եւ զօրք ի
նոսա եղեալ եւ հաստատեալ, եւ պահնակք
արքունական կարգեալ կացուցեալ, որք կո-
չին զովազ գալէլէրի: Ուր կան պարտէղք եւ
պաղչէք բազում եւ զանազան :

Եւ զկնի նորին ի շարի անդ է տեղին այն՝
կոչեցեալ Մաւրօմոլոս, որ ըստ յունաց
Թարգմանի Սեւ քար, եւ ըստ առաճկաց
Գարա Դաշլի :

Առ ընթեր որոյ յառաջին ժամանակս
կառապաշտութեան էր մեհեան Սէրարիոնի՝
հեթանոս բնակչացն Բիւզանդիոնի, եւ տա-
ճար Ռէայի մօրն ամենայն կոոց, որ յետոյ ի
ժամանակս քրիստոնէութեան շինեցաւ տուն
եւ տաճար մօր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
տոսի եւ Տիրուհոյն Հրէշտակաց եւ մարդ-
կան :

Յորում լինէր բանիյիւրն աորա ի ժե օգոստոսի: Բայց յամի տեառն 1617: Եւ ի թուականի հիւնդէթին 1026 մնացեալ էին անդ միայն խուզք երկու եւ անտառ փոքր, ապա՝ յաճախեալ կրօնաւորացն յունաց՝ յաւելին շինուածս ինչ, պարտէզս, այգիս, աղօրիս, եւ որսարանս ձկանց, նաեւ եկեղեցի եւս հաստատեալ, բողմացան թուով մինչեւ տասն:

Եւ ապա՝ ի թուականի հիւնդէթին 1102: Եւ յամին 1690 ի հիմանց քահեալ շինեցին եկեղեցի եւ մենաստան մեծ: Այլ ի հիւնդէթին 1128: Եւ յամին տեառն 1716 լուեալ չհիտ Այի փաշայն, քանդել ետ զեկեղեցին եւ զմենաստանն, որ էր յանուն Վերափոխման Սուրբ Աստուածածնին, եւ զայգիս մերձ ի դուռն նորին: ՌճԼԶ յուսկարի հի:

Ձկնի այնորիկ ի ծայրի նեղուցին է ժայռ ինչ, Բեօքէ Դաշի կոչեցեալ, եւ են աքա երկու սեպք ժայռից սակաւ ինչ բացատ ի ցամաքէ Ռումէլեան Ֆէնէրին, եւ կոչին զիանեան կղզեակք:

Եւ ի միումն ի աոցունց երկոցունց կայր կանդեալ երբեմն սիւն մի, որ ունէր ի խարսխի իւրում մակաղիւր լատինական յանուն Օգլաւիանոսի, այսինքն Օգոստոսի կայսեր, որ այժմ անկեալ է ի մէջ ծովու՝ եւ պատուանդան նորին կայ եւ մնայ: Բայց սիւնս այս յանուն Պոմպէոսի յածի ի բերանս ռամկաց:

Ձգիանեան կղզեակսն՝ հին բանաստեղծք յունաց կոչեն սիմփիզատէս, այսինքն միակրցեալք, որք զովով փոքր ինչ տարակայ ի միմեանց, որոց հայէին ի հանդիպոյ երկու երեւէին, իսկ ի փոխելն սուղ ինչ՝ զգիրս՝

(Շար. 4)

միակցեալ երեւէին: Համարէին եւս հինքն զսոսա կենդանիս՝ եւ շնորհս եւ շարժականս՝ առիթ առեալ ի ծածկելոյ նոցա յաւանաց՝ ի ժամանակս սաստիկ հողմոյ, եւ բանալոյ ի ժամանակս հանդարտութեան, որով սեպացեալ ծայրք նոցա՝ հեռանալ եւ մերձենալ թուին միմեանց եւ շարժիլ:

Չորմէ ասի թէ՝ էր սա ի հին ժամանակս տեղի զոհից հեթանոսաց: Ուր զոհէին երթեւեկք նաւորդաց սակս յաջողութեան ճանապարհի:

Եւ ի Ռումէլեան կողման արտաքոյ Պօղաղին տեսանի մզոնաւ մի հեռի Ֆէնէրն որպէս զաշտարակ իմն զեկեղեցիկ, եւ պահակք անտանոր արք իրր Եօթն կամ ութն, յոր սանդղօք ի վեր ելանեն, որ ունի աստիճան հարիւրտասն: Ուր է միջնայարկ եւ վերնայարկ, յորում ի միջնայարկի նորին են երկու կոնք պղնձի՝ երկայնութեամբ միոյ միոյ կանգնոյ. ուր յերկոսին կոնքսն լցեալ լինի իրր չորս օխայ իւղ ութն պատրուօք լուցեալ, եւ վառին նոքա զկնի մտիցն արեւու՝ մինչեւ ցառաւօտ:

Նմանապէս եւ միւս կոնքն պղնձի՝ որ եղեալ է ի վերնայարկին՝ վառի ի զիշերի նոյնչափ իւղով եւ պատրուօք, եւ բոլոր չրջապատք երկուց յարկացն այնոցիկ մաքուր ապակեօք պատեալ որպէս զՓանուս տո ի լինել անխառն ի հողմոյ:

Եւ ասեն թէ՝ աղօտ նշոյլ սորա ժամանէ մինչեւ ի տարածումն միջոցի հարիւր մզոնաչափ տարակայութեան:

Աստանոր աւարտեցան ծովեղերեալ տեղիք նեղուցի, մասին Թրակիոյ:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆԻ: Աշխատասիրու-
թեամբ Բ. Լ. Զուգասրզեանի: Թղթա-
կազմ, փոքր ուրածալ, 214 էջ: Երե-
ւան, 1966:

Արժէքաւոր եւ շահեկան աշխատութիւն մըն է Զուգասրզեանի բարեխղճօրէն մեղի տուած այս երկը, խնամով տպագրուած, բաւական լաւ թուղթի վրայ:

Նուշիրուանի անունով խրատներու կը հանդիպինք մեր հին ձեռագիրներուն մէջ համառօտ կամ ընդարձակ շարքերով, որոնք հրատարակուած են: Ընդարձակը հրատարակուած է Կ. Պոլիս 1708ին (Պղնձէ քաղաքի պատմութեան հետ), իսկ համառօտը՝ 1875ին, ՍԻՈՆԻ մէջ:

Մեծարժէք ներածութեան մէջ, որ կը բռնէ էջ 7էն մինչեւ 54, Զուգասրզեան քննական կերպով կը ներկայացնէ խրատներու ծագումը, եւ կը ջրէ Հ. Ալինեանի տեսութիւնը՝ թէ խրատներու հայերէնը թարգմանուած է արաբերէնէ, միաժամանակ ընդունելի կերպով հաստատելով որ հայերէնի թարգմանութիւնը եղած է պարսկերէնէ: Ի մէջ այլոց ըսենք որ պարսկերէնի քաջ հմուտ բարեկամ մը կը գրէ ինծի որ Զուգասրզեան իր այս գործին մէջ ինքզինք ցոյց կու տայ ընտիր պարսկապէտ:

Յարդ ծանօթ են 26 օրինակութիւններ երեւանի Մատենադարանը, 2 օրինակ Վիեննայի, մէկ մէկ օրինակ Ս. Ղազարի, Զմեառի, Բրիտանական Թանգարանի եւ իմ հաւաքածոյիս մէջ: Անշուշտ պէտք է ըլլան օրինակներ գոնէ Երուսաղէմի մեր վանքին հարուստ ձեռագրական հաւաքածոյին մէջ:

Զուգասրզեան էջ 47ով կը սկսի տալ ուսումնասիրութեան այն մասը որ կը վերաբերի հայերէնի թարգմանիչին: Հեղինակը հաւանական կը նկատէ թարգմանիչին՝ Մովսէս Երզնկացին ըլլալը: Դժբախտաբար ատոր համար ոչ մէկ ընդունելի ապացոյց կը տրուի: Բնական է չի բաւեր որ Մովսէս

Երզնկացիի Ոսկեփորիկ կոչուած երեք օրինակունց մէջ «Խրատն Նուշիրուանի» զանուիլը ապացոյց ըլլայ ատոնց՝ նոյն անձէն թարգմանուելուն, ոչ ալ կը բաւէ՝ որ «գրանք (խրատները) թարգմանուել են մինչ 1310» (էջ 48):

Մովսէս Երզնկացիի Ոսկեփորիկի այն օրինակները որոնց մէջ «Խրատն Նուշիրուանի» կը գտնուին, հետեւեալներն են. 1) Երեւանի Մատենադարանի թիւ 4724ը, գրուած 1611ին: 2) Նոյն հաւաքման թիւ 4726ը՝ Ժէ դարէն: 3) Վիեննայի Միսիթարեան հաւաքման թիւ 791ը, որ թուական չունի եւ հարցական կերպով ԺԶ դար նշանակուած է: Ուրեմն երեքն ալ ուշ գրչութիւններ՝ համեմատելով Մովսէս Երզնկացիի Ոսկեփորիկին մօտաւորապէս խմբադրութեան ժամանակին՝ 1310ին՝ հետ:

Իսկ անդին հնագոյն օրինակներ այդ Ոսկեփորիկին, ինչպէս Ս. Ղազարի թիւ 986ը՝ գրուած ԺԴ-ԺԵ դարուն եւ կամ իմ հաւաքածոյիս թիւ 13ը՝ գրեալ 1551ին, չունին «Խրատն Նուշիրուանի»: Եթէ հնագոյն Մովսէս Երզնկացույ Ոսկեփորիկներուն մէջ չկան այդ խրատները, այն ատեն բնական է հետեւցնել որ յետոյ ներառեալ են աւելի ուշ օրինակութեանց մէջ եւ նախապէս կապ մը չունին 1310ին խմբագրուած Ոսկեփորիկին հետ: Ոսկեփորիկներու զբաղութիւնը յաճախ կամայական կ'ըլլար: Յապաւումներ քիչ եւ հազուադէպ, սակայն յաւելումներ՝ յաճախ:

Այս ներածութեան մէջ տրուած տուեալներով բնական է Զուգասրզեան հետու է ապացուցանել որ «Խրատն Նուշիրուանի» թարգմանուած ըլլան 1310ի ատեններ եւ թարգմանիչը հաւանաբար ըլլայ Մովսէս Երզնկացին: Ընդունելով որ անոնք թարգմանուած են պարսկերէնէ, աւելի հաւանական է որ անոնք թարգմանուած ըլլան 1310էն բաւական առաջ՝ երբ նման գրականութեան կարիք ու զարգացում կար: Իսկ Մովսէս Երզնկացի ոչ մէկ տեղ կը յիշուի իբր պարսկապէտ, ոչ իսկ թեթեւ ակնարկութիւն մը այդ մասին:

Զուգասրզեան էջ 57ով կը սկսի գիտա-

կան հրատարակութիւնը խրատներուն: Ան շատ խղճմտանքով կատարած է այդ ապերախտ եւ յոգնեցուցիչ գործը: Էջ 81-ով ձեռագրի մէջ գտնուած, սակայն ընդարձակ խմբագրութեան մէջ չառնուած խրատներուն շարքը կու տայ: Էջ 85-ով կու տայ համառօտ խմբագրութիւնը մինչեւ էջ 93: Ասկէ վերջ մինչեւ էջ 134 արարատառ պարսկերէն: Էջ 135էն սկսեալ խրատներուն հարատառ թուրքերէնը՝ Չամառի թիւ 413 ձեռագրէն առնելով: Իսկ էջ 144-էն յաւելւած խրատները՝ «ի Պարսիկ Բառէն Թարգմանեցաւ Յակոբ Վարդապետի Յօրինակէն», որ կապ ունի Նուշիրուանի խրատներու շարքին հետ:

Վերջապէս էջ 155ով կը սկսին ծանօթագրութիւններ, համադրական տախտակներ, բառարան եւ ուսերէն խտացումը հատորին:

Հատորը, մեծ գոհունակութեամբ ըմբռնելու, Չուղասրգեանի հանդէպ երախտապարտութեամբ կը փակենք: Ինչո՞ւ մասնաւորաբար ուրախ եմ որ Չուղասրգեան հաւատարիմ մեր պապենական լեզուին հարազատութեան՝ ոչ մէկ տեղ հատորին մէջ գործածած է անհարազատ խառնածին խժալուր բառեր: Խորունկ գոհունակութեամբ է որ ոչ իսկ մէկ հատ «կուտուրայ»-ի կը հանդիպինք մեր սիրելի «մշակոյթ»-ին տեղ: Չուղասրգեան գիտական լուրջ գործ մը ոչ միայն խնամով եւ արժանաւոր կերպով կատարած է, այլ եւ մեղի կրկին սիրելի կ'ըլլայ իր հայունակութեամբ:

ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԱՐԷՆՍՏԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 9-13 ԳԱՐԵՐԻՆ: Գրեց Բաբգէն Առաքելեան: Քառածալ, լարակազմ, 320 էջ եւ 52 էջ ճկարներ: Երեւան, 1964:

Ասիակ երկերը հատորն է աշխատութեան մը, որուն առաջինը հրատարակուեցաւ 1958ին յարգելի հեղինակէն: Կը ցաւիմ որ հակառակ ցանկութեան ինծի կարելի չեղաւ աւելի կանուխ գրախօսել ինծի հա-

մար շահեկան նիւթով այս հատորը: Հարկ էր որ խղճմտօրէն գործը կարգայի, ինչպէս կ'ընեմ ըստ զրախօսած գործերս, եւ տիկա իրապէս ոչ միայն ժամանակ կ'առնէ, այլ՝ կեղբոնացած ուշադրութեան կը կուրօտի:

Հեղինակին առաջադրութիւնն է այս հատորով ուսումնասիրել «ապրանքային արտադրութեան, առևտրի եւ դրամական շրջանառութեան զարգացումը 9-13րդ դարերում, քաղաքների յետադայ վերելքը 12րդ եւ 13րդ դարերի առաջին երրորդում, նրանց ներքին կեանքը, սոցիալական կառուցուածքը, արհեստագործական եղբայրութիւնների (համքարութիւն), ինչպէս եւ քաղաքային վարչութեան եւ ինքնավարութեան առաջացման հարցեր, բնակչութեան կեղեքուածութիւնը եւ սոցիալական պայքարի սրուելը, այդ պայքարի բնոյթը եւ վերջապէս, քաղաքների անկումը մոնղոլական տիրապետութեան ժամանակաշրջանում» (Տխողոսաթերթին ետեւը):

Ուրեմն պարզ է որ ղեղագիտական կամ պատմադեղարուեստական աշխատութիւն մը չէ այս գործը, թէեւ կողքին վրայ խորանշեալ ոսկեգիր խորագիրը՝ «Արհեստները Հայաստանում» կրնայ մեղի ուրիշ բան ըսել: Այսուհանդերձ կրնանք ամփոփ կերպով ըսել որ Բաբգէն Առաքելեան յաջողած է ընդհանուր առմամբ կատարել տիտղոսութեթի ետեւի առաջադրութիւնը:

Աւելորդ է հոս ծանրանալ մշակուած նիւթին վրայ: Կան թիւրիմացութիւններ. օրինակ, Առաքելեան կը գրէ (էջ 41, Բ. սիւն). «Ինչպէս երեւում է, մանկտի կոչւել են երիտասարդներից կազմուած եւ կաբաւանները ուղեկցող ջոկատները, իսկ մանկտաւագ՝ զրանց հրամանատարները»: Մանկտիմ երիտասարդաց եղբայրութեան անդամներ էին, որոնք այդ դարաշրջանին կը գտնուէին Մերձասոր Արեւելի մէջ գտնադան տեղեր: Երիտասարդաց այս եղբայրութիւնները ունէին կրտսեր եւ աւագ անդամներ: Այս եղբայրները կրնային զանազան ասպարէզներու մասնակցողներ ըլլալ: Մտաթէոս Ուռհայեցիէն մէջբերուած հատ-

ւածը երբեք ցոյց չի տար որ 80 մանկուն որ ծեծուեցան Անտիոքի մէջ՝ բուն կարաւանին անդամներն էին, որոնք չուկան գինարուրի սկսան։ Կարաւանները բազմաթիւն էին ատուարականներէ եւ այս վերջինները դժուար թէ գինովնայէ վերջ տարեկի ձուկ ծախէին։ Նոյնքան անհաւանական է որ քաղաքացիներ յորձակէին որեւէ կարաւանի վրայ այդ օրերուն։ Արդ, եթէ այս ութսուն եղբայրները (մանկութիւն) պարզապէս ուխտագնացներ կամ կարաւանին հետ պտրտողներ չէին, այն ատեն կրնային ձկնորս եղբայրութեան մը անդամները ըլլալ, որոնք Անտիոք տարեկի բերելէ վերջ՝ զինարուրի (որ սովորաբար կը կատարէր եղբայրութեան հաւաքոյթներուն մէջ) կամ խնճոյքի պատճառաւ ինչ որ ծայրայեղութիւններ կատարեցին Անտիոքցիներուն զայրոյթը գրգռելով։ Հաւանական է նաեւ այն՝ որ այս 80 մանկութիւն իրենք իսկ իրենց տարեկի ձուկի բեռներով կարաւան կազմած ըլլան՝ Անտիոք գալով։ Ամէն պարագայի տակ, ճիշդ չէ որ «մանկութի կոչուել են երկուստարգներից կազմուած եւ կարաւանները ուղեկցող ջոկատները»։ (Հեղինակը կրնար լուսարանուիլ այս մասին Լ. Խաչիկեանի 1951 տարւոյ «Տեղեկագիր»ի մէջ եղբայրութեանց մասին հրատարակած ուսումնասիրութենէն)։

Յարգելի հեղինակը ուրիշ տեղ մը (էջ 63, Բ. սիւն.) կը քննարկէ քաղաքի բազրատուններու դրամ չկտրելուն պատճառը։ Տրուած քաղաքութիւնը դժբախտաբար գոհացուցիչ չէ։ Յիշեցնենք որ Կիւրիկեան բազրատունները դրամ կտրեցին։ Նաեւ դրամ կտրեցին Կիւրիկեան Հայ թաղաւորները, Վրացիք, Սելճուգները, որով եթէ ինչպէս որ հեղինակը կ'ըսէ՝ դրամը պէտք էր միջազգային գործածութեան համար առեւտուրի մէջ, Արարական եւ Բիւզանդական դրամները պէտք է բաւական ըլլային գրաւելու համար նաեւ Հայկիւրիկեան, Կիւրիկեան, Վրացական կամ Սելճուգեան դրամներուն տեղը։ Մեծ Հայաստանի սահմաններուն մէջ (բացի Տիգրանի Մեծի եւ իր յաջորդներուն չըմանէն) դրամ

կտրուած չըլլալը ունենալու է լուրջ եւ կարեւոր պատճառներ, որոնք դեռ պարզաբանման կը կարօտին։ Զարմանալի է որ ա՛յ կարուց եւ ա՛յ ալ Արծրունեաց թաղաւորութիւնները դրամ կտրած են, իսկ Բազրատուններէն միայն Կիւրիկեան Տիգրան կտրած է։ Զարմանալի է որ Հայկիւրիկեան դրամներ չեն յայտնուիր Մեծ Հայաստանի սահմաններուն մէջ։ Անմեկնելի է նաեւ հարադատ Հայկական ռեզիդաններու չորսութիւնը՝ եղածները, Տիգրանեան կամ Հայկիւրիկեան, մենք կեղծ կը նկատենք։

Բարդէն Առաքելեան իրաւամբ կը մերժէ Ն. Մանի կարծիքը թէ «Սելճուգ-Թուրքերը Հայաստանի հասարակական կեանքը վերականգնեցին նոր հիմքերով»։ Առաքելեանի հետ համաձայն ենք որ աւաղակարարոյ Սելճուգ-Թուրքերը իրենց անուայ վայրագութեամբ ծանր հարուածեցին Հայաստանի բնակչութիւնը։ Մշակոյթէ զուրկ եւ ստեղծելու կարողութիւն չունեցող այս հորդաները շուտով «տնտեսապէս եւ կուլտուրապէս նուաճուեցին իրենց նուաճած, անհամեմատելի կերպով առաջաւոր ժողովուրդների կողմից» (էջ 73, Ա. սիւն.)։ Արդարեւ, ի՞նչ է Սելճուգ-Թուրքերու օրով իրենց համար պատրաստուած ճարտարապետութենէն մինչեւ բոլոր մանր արուեստները՝ եթէ ոչ Հայ հանճարեղ վարպետներու զործ։ Վարպետներ՝ որոնք հետզհետէ սպառնացան հոգեպէս եւ իրենց տաղանդն ու վարպետութիւնը խամրեցաւ իրենց նոր տէրերուն անարգել կամակատարութիւններէն եւ անսանց պահանջկոտութենէն, մինչեւ որ Սելճուգները այլեւս եղան լոկ թուրքեր՝ ամբարղկային ենիչէրիութեան ստեղծագործող եւ լոկ ատով պատմութեան մէջ յիշուող, զուրկ մէկ հատիկ մշակութային կոթողէ՝ ուր չի յայտնուիր Հայ կեանքի ստեղծագործող քրքազան ձեռքը։

Աշխատութեան առաջին մասը կ'աւարտէ հեղինակը էջ 118ով։ Իր մտադրութեամբ իսկ Առաքելեան հպանցիկ, երբեմն թեթեւ կ'անցնի նիւթին վրայէն՝ առանց խորանալու, առանց մշակելու։ Վկայութիւններ, յիշատակութիւններ չեն քննուիր եւ հաս-

տատուելի: Քաղաքներու մասին կը խօսուի պատմական ուրուագիծներով, որոնք բրնական է գոհացում չեն տար, նամանաւանդ երբ արդէն ծանօթ վկայութիւններ, պատմական ծանօթութիւններ միայն կը շարա-յարտուին, առանց զանոնք հիւսելու, ամբողջութիւն մը կազմելու: Արդարեւ մեզի ծանօթ էին իւր հում նիւթ Առաքելեանի հոս կրկնած ծանօթութիւնները. ուրեմն կ'ակնկալէինք որ ան այդ հում նիւթերը ընդելու-ղէր եւ պեղումներու ու հանածոյ նիւթերու խառնուրդով մեզի համար կենդանացնէր Անին, Դուինը, Գառնին եւայլն: Պարզ է որ ընթերցողը բնականաբար պիտի ակնկալէր այս հատորին մէջ կարդալ թէ, օրինակ, Անին ո՞ր իշխանութեանց օրով ի՞նչ կ'արտադրէր, արտադրուածը ի՞նչ կը դնահատուէր կամ ինչպէ՞ս կը համեմատուէր այլուր: Նման արտադրութեանց հետ: Մենք զոնէ կ'ակնկալէինք որ քաղաքները եւ արհեստները կապ մը ունենային իրարու հետ Հայաստանի մէջ, Առաքելեանի ընտրած 9-13 դարերուն: Այդ կապը կը պակսի: Զի բաւեր միայն ըսել որ Մարգո Բօլոյի համաձայն երգնկայի մէջ պուգրաւ կը շինուէր, որուն «բհնկ» թարգմանութիւնը կու տայ առանց ապացուցանելու որ իրապէս «պուգրամ» բեհն՞գ թէ պարսիկ «պուգրայմուն» կոչուածն էր: Ո՞ւր էին երգնկայի պղնձի հանքերը, ի՞նչ էին իրապէս «բայստանները»: Ի՞նչ տուեալներով կ'ըսուի թէ «կամախում երկրապործութիւնը, մանաւանդ այդպիսի ծութիւնը թերեւս աւելի զարգացած էին, քան արհեստներն ու առեւտուրը» (էջ 112, Բ.): Կամ ինչպէ՞ս կրնայ ապացուցանել որ «կարինում զարգացած արհեստներ» կային, որոնք ինք կը թուարկէ: Որքան պիտի ուղէինք գիտնալ թէ ի՞նչ են ապացոյցները, հաստատող՝ որ «Լուսի քաղաքն ... դառնում է արհեստապործութեան եւ առեւտրի կեդրոն» (էջ 89): Այս հատորին մէջ Դուինի մասին ըսուածն իսկ անբաւարար է, երբ նկատի ունինք Կ. Ղաֆաղարեանի այնքան հմուտ աշխատութիւնը:

Երկրորդ մասով հեղինակը նպատակ ունի քաղաքներու հասարակական եւ մար-

շական կազմը ցոյց տալ: Այս մասը շատ աւելի լաւ խմբագրուած է եւ աւելի սուարկայական: Մասնաւորաբար հետաքրքրական է Արեւստաւրական եղբայրութիւններուն նուիրուած գլուխը: Հոս կան վիճակ կէտեր, օրինակ եղբայրութեանց եւ հում-գարութեանց նոյնը բլլալուն կամ չբլլալուն մասին: Դժբախտաբար զբախտականը շատ երկարեցաւ՝ աւելի ծանրանալու համար, որով կ'անցնինք: Անցողակի յիշենք որ արհեստակցական միութիւններ կամ համագործութիւններ տարածուած էին արեւմտեան Հայաստանի եւ հին Հայ կեդրոններու մէջ, որոնք ծանօթ էին «էսնաֆ»ներ (գասակար-գեր) կոչումով, որոնց ծագումը անշուշտ շատ հին էր եւ ժառանգուած հին Հայաստանէն:

Առաքելեանի երրորդ հատուածը կը սկսի էջ 265-ով, քաղաքներու անկումին մասին: Հեղինակը, ինչպէս նախորդ՝ եւ այս մասին մէջ ալ կը ծանրանայ հարկային դրութեան եւ հարկերու վրայ, որոնք երբեմն կապ մը չունին քաղաքներու եւ արհեստներու հետ:

Էջ 291-ով կը արուի ռուսերէն համառոտագրութիւնը այս հատորին: Էջ 303-ով անձնանուններու եւ տեղանուններու ցանկ: Վերջապէս 52 տախտակներով կը արուին նկարներ շինաւայրերու, աւերակներու եւ զանազան հնութեանց: Ինչպէս գործը իր ամբողջութեան մէջ, նոյնպէս նաեւ այս բաժնին նկարները, որոնք նախորդ հատորին նկարներէն աւելի լաւ տպուած կ'երևին, նորութիւններ չեն պարունակել: Իրաւ է որ հեղինակը ճիշդ թափած է նախորդ հատորէն աւելի լաւ ներկայացնելու, խմբագրելու համար իր նիւթը: Մեր համեմատ կարծիքով Խորհրդային Հայաստանի սոհ՝ մաններուն մէջ ներկայիս դառնում են իութերով, թանկարաններուն եւ մասեւոր-գարաններուն անգին հարստութիւններով եւ մինչեւ այժմ եղած գիտական նոր աւան-թիւններով եւ ըմբռնումներով՝ կարելի էր յաջողութեամբ գլուխ բերել ներկայանալի գործ մը Հայաստանի քաղաքներուն եւ արհեստներուն մասին: Հեղինակը արդարեւ մեծ փափաք ցոյց կու տայ որ իրապէս գր-

նահատելի է, սակայն պէտք է ընդունիլ որ ցանկութիւն միայն չի բաւեր, այլ՝ կարեւոր է տիրապետել թէ՛ պատմագրութեան եւ թէ՛ արհեստագիտութեան, ըլլայ տոհմային եւ ըլլայ օտար: Տարակոյս չկայ որ առիկա կրնայ կատարուիլ նոյնիսկ հեղինակէն՝ որ այլեւս քաջ ծանօթ ըլլալու է մատենագրական աղբիւրներուն՝ իրմէ առաջ եւ իրմէ յաճախ յիշուած՝ իր տրամադրութեան տակ է Երեւանի Մատենադարանին եւ Թանգարանին անհուն հարստութիւնը, այնքան ճոխ եւ այնքան կարեւոր նորութիւններով հարուստ: Հայ քաղաքները եւ Հայ արհեստները արժանի են կոթողային աշխատանքի մը՝ ակնբախ կերպով կանգնելու համար հանուր աշխարհի առջեւ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՆՆԱԿ: Գրեց Տիկին Սերիկ Դաւթեան: Լաքակազմ, քառածալ, նկարագրաւոր, 47 էջ եւ 23 թերթ նկարներ: Երեւան, 1966:

Ասիկա այն բացառիկ հատորներէն է որոնց երեւումը կը վերակենդանացնէ իր յոյս հայկական մանր արուեստները փրկելու մոռացութեան ճիրաններէն: Տիկին Սերիկ Դաւթեան շնորհալի կերպով լուրջորձ մը կատարեալ կերպով կը տրամադրէ: Նիւթը, որուն նուիրուած է, իրեն ծանօթ կ'երևի մասնագիտօրէն: 1963ին արդէն Երեւան հրատարակած էր խնամով պատրաստուած (վատորակ թուղթի վրայ տպուած, աւա՛ղ) իր «Ասեղնագործութեան Զեռնարկ»ը, որմով ճաշակ մը կու տար իր լատենդակ կարողութեան: Ներկայիս «Հայկական Ժանեակ»ի այս հատորով մեր յոյսերը ոչ միայն կ'արգարանան, այլ եւ կ'արժարժուն՝ իրմէ հայկական ասեղնագործական ուրիշ ճիւղերու մասին ալ աշխատանքներ ունենալու:

Իր «Երկու խօսք»ով Մարտիրոս Սարեան արուեստագէտի իր դնահատանքը սեղմ կերպով կ'ընդգծէ: Արդարեւ, ասեղնագործու-

թիւնը մեր մանր արուեստներու այն ճիւղերէն է՝ որ տնայնական ըլլալուն բոլորովին անյիշատակ մնացած է: Նիւթին եւ արագորումաժքին շուտով փճանալու անխուսափելի վիճակը չափազանց դժուար պիտի ընէ ասեղնագործութիւնը ուսումնասիրել ուղղորին աշխատանքը: Սերիկ Դաւթեան քաջաբար եւ կարելի յաջողութեամբ կատարած է այդ աշխատանքը:

Ժանեակը ասեղնագործական աշխատանքներուն ամենէն ազագունն է, նոյն տուն դժուարը: Հնագոյն նմոշներ հազիւ թէ հոս հոն մեծ աշխատութեամբ դտնուին: Ժանեակները ուրիշ ասեղնագործութեանց պէս յիշատակարաններ չունին եւ յիշատակադրել սովորութիւն չէ եղած: Սերիկ Դաւթեան հաւանաբար իրաւունք ունի կարծելու որ «Ժանեակի մասին մինչեւ այժմ հայերէն ուսումնասիրութիւններ չկան» (էջ 7, Ա. սիւն.): Անբաւարար եւ հարեւանցի աշխատութիւն մը տուած է ողբացեալ Արմենակ Սաղրդեան 1935ի «Բազմապէս»ին մէջ (էջ 75-78), որով կրնանք ըսել որ կոյս դետին կը բանայ Սերիկ Դաւթեան իր այս աշխատութեամբ, պատրաստուած՝ ձեռնհասօրէն: Երեւանի հաւաքումէն զատ ինձի ծանօթ են միայն Ս. Ղազարի եւ իմ անձնական ասեղնագործական հաւաքածոները. Յաւալիօրէն, երբ կարելի է՝ ժանեակներու հաւաքմամբ չղրադեցայ, բան մը՝ որ պէտք էր կատարէի, ըմբռնած ըլլալով անոնց կարեւորութիւնը մեր մանր արուեստներու պատմութեան մէջ:

Հնագոյն ասեղնագործական վկայութիւն մը ուշադրութեան կը յանձնեմ Սերիկ Դաւթեանին: Կիրակոս Գանձակեցի կը վրկայէ որ Վաղթանի Հաթերբեցւոյ (Պաշենցոյ) կինը Արզու Պաթուն՝ Գեաղայ նորազնէ վանքին (1193 մեր թուականին) համար իր դստերաց աջակցութեամբ «արար եւ վարարոյր զեղեցիկ ... ծածկոյթ սուրբ խորանին, զարմանալի տեսողաց, ի մաղոյ այծից կակղալունաց, ներկեալ պէսպէս եւ դա-

նաղան, գործ քանդակակերպ եւ նկարնայ պատկերօք, ճշգրտագոյն հանուածովք տնօրինականօք փրկչին եւ այլ սրբոց, որ հիացուցանէր զտեսողսն: Եւ որք տեսանէին, օրհնութիւն տային Աստուծոյ, որ ետ կանանց խմաստութիւն ոստայնակութեան եւ հանճար նկարակերտութեան» (1910, էջ 203): Արդու Խաթունի եւ իր զատերաց այս ձեռագործը ինծի կը թուի որ ցփսփի («մազոյ ալծից») ասեղնագործութիւն էր եւ զուցէ հնագոյն մատենագրական տուեալը մեր պատմութեան մէջ՝ ասեղնագործութեան մասին:

Հաւանաբար օր մը կարենամ մտադրածս ասեղնագործութեան մասին աշխատութիւն մը տալ, ուր ներկայացնեմ ինչ որ ինծի ծանօթ է եւ հաւաքած եմ: Դժբախտաբար նման աշխատութիւն մը պէտք է պատկերազարդ ըլլայ, ընտիր արտահանութիւններով: Աւտասահմանի մէջ Սերիկ Դաւթեանի հրատարակած հատորին նկարներով հատորի մը հրատարակութիւնը ինծի համար անկարելի է, ծախսին պատճառաւ: Իսկ հաստատութիւն մը որ ստիկա կատարէ՝ ինծի ծանօթ չէ:

Սերիկ Դաւթեանի այս հատորին նկար-

ներու բաժինը շատ հետաքրքրական է եւ իր այս գործը իրապէս ներկայանալի աշխատութիւն մը կ'ընէ: Հմտօրէն խմբադրուած եւ հասկացողութեամբ ալ նկարները ընտրուած մեծարէք այս աշխատութիւնը իր անդլերէն եւ Փրանսերէն (նաեւ ռուսերէն) ամփոփումներով պէտք է որ լաւ տարածուի օտար չըջանակներու մէջ: Պէտք է որ զանաղան վայրերու եկեղեցիներուն շուրջ հաւաքուած Հայ Տիկնանց Միութիւնները ձեռք բերեն օրինակ մը այս հատորէն եւ նուիրեն իրենց չըջանակներուն մէջ գտնուած օտար ժողովրդային, համալսարանական եւ կամ ուրիշ մատենագրաններու եւ թանգարաններու:

Կը վերջացնեմ այս հակիրճ եւ անբաւարար քանի մը տողերը՝ կրկին եւ կրկին յայտնելով հիացումս Սերիկ Դաւթեանին՝ իր այս գրեթէ ոչինչէն ստեղծած մեղի համար պատուարեր եւ լուրջ աշխատանքին մասին, որ խոշոր նպաստ մըն է մեր մանր արուեստներու այդ մոռցուած եւ մոռցուելու սպառնալիքին տակ միշտ գտնուող ճիւղին համար: Մաղթենք որ իր աշխատանքները շարունակէ այս ուղղութեամբ եւ նորանոր նուաճումներ ընէ:

Թ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

1966 Սեպտեմբեր 17 — 1967 Ապրիլ 21

Ամեն. Տ. Եղիշե Ս. Արք. Տէրաբեկյան
Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Աթոռոյ
Երուսաղէմ

Ամեն. Ս. Հայր,

Անցեալ Օգոստոսին ձեզի պարտականութիւն յանձնեցիք չրջիլ Հարաւային Ամերիկայի Հայ դպրութիւնները, եւ հաւաքել այն դրամական խոստումները, որոնք կատարւած էին Զերդ Ամենապատուութեան Հարաւային Ամերիկա այցելութեան առիթով, Ս. Յարութեան Տաճարի վերաշինութեան նպատակով: Հետեւաբար 1966 Սեպտեմբերի 17-ին ճամբայ ելանք դէպի Հարաւային Ամերիկա եւ Պուէնոս Այրէս հասանք 4 Հոկտ. 1966-ին:

Առաջին օրէն իսկ շատ սիրալիր ընդունելութիւն դատեք Հարաւային Ամերիկայի Հաշրապետական Պատուիրակ եւ Ս. Աթոռոյ շնորհալի միտքան Գերշ. Տ. Բարդէն Ս. Արք. Ապատեանի կողմէ ու մինչեւ մեր մեկնումի օրը մնացինք սրպէս հիւրը տեղ-

ւոյն Առաջնորդարանին եւ Նորին Սրբազնութեան:

Ըստ պատշաճի պատարագեցինք, քարոզեցինք Պուէնոս Այրէսի, Մօնթէվիտէոյի, Սան Փաւլոյի, Գարապատի եկեղեցիներուն մէջ եւ Հայ մամուլի մէջ արուած յատուկ կոչերով շնչեցինք Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգութեան անհրաժեշտութիւնը, Երուսաղէմի Սրբատեղեաց մէջ մեր ունեցած ազգային անդնահատելի իրաւունքները եւ մեր փառաւոր զիրքին անխաթար պահպանումին անհրաժեշտութիւնը:

Ընդառաջելով մեր կոչին, մեր հաւատացեալ ժողովուրդը հետզհետէ վճարեց իր կատարած խոստումները, ու շատեր որոնք չէին մասնակցած հանդանակութեան՝ կատարեցին իրենց պարտականութիւնը այս առիթով:

Հանդանակութեան ընդհանուր արդիւնք եղաւ 33,753.61 տմերիկեան տոլար: Ստորեւ կու տանք հանդանակութեան ընդհանուր հաշուեկշիռը:

ՄՈՒՏՔ

Պուէնոս Այրէսի մէջ հանդանակուած
Ս. Փաւլոյի մէջ հանդանակուած
Գարապատի մէջ հանդանակուած
Մօնթէվիտէոյի մէջ հանդանակուած

Տոլար

20654.20

7870.00

3220.20

2009.21

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ՄՏԻՑ — 33753.61

Ե Լ Ք

Տոլար

50.00

Ս. Փաւլոյի մէջ մանր ծախքեր

Գարազասի մէջ Հանդանակութեան ընթացքին զործածուած
ինքնաշարժի եւ Հանդանակութեան ընկերացողին եւ այլ
մանր ծախքեր

100.00

Մօնթէյլիտէոյի մէջ կատարուած մանր ծախքեր

30.50

Պուէնոս Այրէս, Հիւս. Ամերիկա եւ համայն
նուիրակութեան ծախքեր

Ճամբորդական ծախքեր (նաեւ քաղաքամէջի ճամբորդութիւններ)

817.00

Տպագրականք

20.00

Պանդոկներու ծախք

715.00

Փոստին (թղթակցութիւններ եւ կոչերու տուբուս)

120.00

Մոզական լսարանի ծախքեր եւ սլաշտ

60.00

Պարզեւք (Պ. Այրէսի սպասուհիին եւ այլոց)

40.00

Մանր ծախքեր

100.00

Զրեատեղէն

100.00

Նուիրակին սննդադին

480.00

2632.50

Երուսաղէմ՝ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր փոխանցեալ

31121.11

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ԵԼԻՑ — 33753.61

Երուսաղէմ՝ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր փոխանցեալ գումարին
մանրամասնութիւնները

Տոլար

18-12-66 թուակիր նամակով Պուէնոս Այրէսէն ղրկուած

1783.71

20-12-66 թուակիր նամակով » » »

2846.00

22-12-66 » » » » »

2626.70

25-12-66 » » » » »

9360.00

16-2-67 » » Նիւ Եորքէն ղրկուած

12250.70

27-5-67-ին Երուսաղէմ՝ Պատրիարք Ս. Հօր փոխանցուած

ձեռամբ Պր. Կ. Հինդլեանի

1200.00

5-1-67-ին Պուէնոս Այրէսի Առաջնորդարանի վճարեալ՝ փա-
կելու համար Երուսաղէմի տարաքը Առաջնորդարանին
(Սոյն գումարը վճարուած էր Առաջնորդարանէն, Ս.
Պատրիարք Հօր կողմէ ի Պ. Այրէս կատարուած Հանդա-
նակութեան ասթիւ, ամբողջացնելու համար 20,000 տո-
լարի գումարը, զոր այդ օրերուն պիտի փոխանցուէր
Երուսաղէմ)

1060.00

Երուսաղէմ փոխանցուած ընդհանուր գումար — 31121.11

Սոյն հաշուեկշիռն էլ ղուրս, Պուէնոս Այ-րէսի հին եւ նոր խոստումներէն տակաւին դանձելի կը մնան հետեւեալները.

	Արժանք - փէսօ
Տիրապէքերէն եղբայրներ	500.000
Մանուկ Շիրինեան	670.000
Գէորդ Սարաֆեան	250.000
Ճէրէճեան եղբայրներ	100.000
Ստեփան Դպիրեան	30.000
Ժիրայր Էքշեան	100.000
Օննիկ Պատուրեան	20.000
Սեղրակ Թամբեան	10.000
Արամ Սահակեան	50.000
Համագումար. —	1730.000

Սոյն 1.730.000 փէսոյի դանձելիներէն մօտ 760.000 փէսոյին համար ստացած էինք պարտաւորակներ վճարելի մինչեւ 1967 Մարտ: Սոյն 770.000 փէսոյի գումարը եւս ցայսօր վճարուած ըլլալով կը մնայ ի պահ Գերշ. Տ. Բարդէն Ս. Հօր մօտ, որով մեր դանձելի նուիրատուութիւններուն ընդհ. գումարը կ'իջնէ 960.000 փէսոյի:

Յարգելի նուիրատուները սոյն մնացեալ նուիրատուութիւնները խոստացած են Ս. Աթոռ փոխանցել 1967ի ընթացքին, ձեռամբ Հայրապետական Պատուիրակ Տ. Բարդէն Ս. Արքեպիսկոպոսի:

Իսկ Սան Փաւլոյի մէջ, թէ՛ նախապէս եւ թէ՛ մեր առիթով կատարուած խոստումներէն հետեւեալները կը մնան վճարելի 1967 տարւոյ ընթացքին. —

	Տոկար
Ճօղէ Տիւլէքեան	1000
Գառնիկ Պաղարեան	250
Արա Պօհճալեան	300
Վարդէպառ Փոյատեան	250
Կարապետ Գարապաշեան	250
Սարգիս Գալէմբէրեան	100
Յակոբ Քէլէշեան	450
Երջանիկ Գրստճրկեան	2500
Համագումար. —	5100

Աշխատեցանք որպէսզի մեր այցելութիւնը Հարաւային Ամերիկա ըլլայ առիթ

մը ոչ միայն տնտեսական, այլ բարոյական նուաճումի:

Հետեւաբար շարք մը դասախօսութիւններ կազմակերպեցինք Պ. Այրէսի, Բօրտօպայի, Մօնթէվիտէոյի, Սան Փաւլոյի եւ Գարապատի մէջ:

Այսպէս, Պուէնոս Այրէսի մէջ տունք վեց դասախօսութիւններ մեղի ներթ ունենալով՝ ա) Հայ Երուսաղէմ, բ) Հայ դըր-չադրական արուեստը եւ Երուսաղէմի Զեռադրատունը, գ) Ս. Երուսաղէմի Գանձատան թանկարժէք իրեղէնները, դ) Հայրենի Երկիր, ե) Ս. Էջմիածին, Հայաստանի պատմական վանքերը եւ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետին այցելութիւնը Երուսաղէմ:

Մեր դասախօսութեանց ներկայ կղաւաքառու ըստմութիւն, մանաւանդ երիտասարդ սերունդէն: Յայտնապէս նկատելի էր եկեղեցասիրութեան եւ Հայրենասիրութեան տաք շունչ մը որ կը վարակէր մեր երիտասարդութիւնը, մանաւանդ երբ ականատես կ'ըլլային մեր խօսքին ընկերացող գունաւոր եւ լուսատիպ մօզական լապտերի տեսարաններուն, որոնցմով կը ներկայացուէին Հայ Երուսաղէմը, Հայ Արուեստը, Հայոց Հայրենիքը Հայաստան եւ Հայուն հոգեւոր հայրենիքը՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Նոյնպիսի դասախօսութիւններ կրկնուեցան Բօրտօպայի, Մօնթէվիտէոյի, Սան Փաւլոյի եւ Գարապատի մէջ:

Մասնաւոր ելոյթներ եւս ունեցանք ռատիօկայաններէ, մասնաւորաբար Պուէնոս Այրէս: Պետական Ռատիօկայանը կէս ժամու շատ րացառիկ յատկացում մը կատարեց, որուն ընթացքին հայերէն եւ սպաներէն (թարգմանութեամբ Պր. Միհրան Սարաֆեանի) լեզուներով ներկայացուցինք Հայ Երուսաղէմը, Ս. Յարութեան նորոգութիւնը եւ Հայ ժողովուրդի ունեցած առանձնաշնորհումները Սրբատեղեաց մէջ: Նմանապէս Պ. Այրէսի պետական «Լա Նաս-իօն» թերթը պատկերազարդ յատուկ էջ մը տնկած նոյն ներկայացումները տեղական պետական մամուլով՝ եւս:

7 Յունուար 1967-ին մեկնեցանք Պուէնոս Այրէսէն եւ այցելեցինք Մօնթէվիտէոյի,

Սան Փաւլոյի, Գարապատի Հայ դաղութները: Վերոյիշեալ երեք դաղութներուն մէջ եւս դասնք սրտադին բնականութիւն, ու հակառակ այն իրողութեան որ սոյն երեք դաղութներն ալ տեղական իրենց եկեղեցիներու եւ մշակութային տուններու շինութեան դարձին ձեռնարկած բլլալով կը գտնուէին անտեսական ծանր եւ երբեմն մտահոգիչ պարտաւորութիւններու տակ, իրենց կարելին շինարարներն արդիւնաւորելու համար նաեւ երուսաղէմի Ս. Յարութեան Տաճարի հանգանակութիւնը:

Մեր վերադարձի ճամբուն վրայ հանդիպեցանք Հիւսիսային Ամերիկա, ուր մնացինք երկու ամիսներ եւ դարձեալ տունիք շարք մը դասախօսութիւններ (վերոյիշեալ նիւթերուն շուրջ) Հիւսիսային Ամերիկայի կարգ մը դաղութներուն մէջ:

Ամերիկայէն մեկնեցանք 1967 Մարտ 21-ին եւ Ս. Էջմիածին հասանք 23 Մարտին եւ հոն մնացինք մինչեւ Ապրիլ 10, ուր դարձեալ ի ներկայութեան ընտրանի հասարակութեան մը, տունիք դասախօսութիւն մը՝ ներկայացնելով Հայ երուսաղէմը, իր Գանձատունն ու զրջադրական հարստութիւնը: Այս առթիւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ եւ Սրբազնապօյն Հայրապետը, Զերդ Ամենապատուութեան գիտակցութեամբ շրնորհեց մեզի վարդապետական կարգի ծայրագոյնութեան աստիճանը:

Ս. Էջմիածնէն գլչի երուսաղէմ մեր վերադարձի ճամբուն վրայ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետի բարձր հրամանով, երեք օրեր մնացինք Պոլիս, Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Շնորհք Պատրիարք Ս. Հօր մօտ, Զերդ Սրբազնութեան ծանօթ առաքելութեամբ:

21 Ապրիլ 1967-ին վերադարձանք երուսաղէմ:

25 Յունիս 1967

Այստեղ, նախքան փակումը մեր տեղեկադրին, մեր երախտադիտութեան օրտագին զգացումները կը յայտնենք մեր շատ սիրեցեալ եւ թանկագին Հօր, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, Նորին Սրբութեան մեր նկատմամբ ցոյց տուած գնահատանքի հայրական վերաբերմունքին համար:

Շնորհակալութեան պարտք ունինք Զերդ, սիրելի Ամենապատու Պատրիարք Ս. Հայր, որ մեզի վստահեցաք Հարաւային Ամերիկայի նուիրակութեան այս դործը:

Շնորհակալութիւնն Հարաւային Ամերիկայի մեր շատ պատուական եղբայրակցին, Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Բարդէն Ս. Արք. Ապատեանին, որ աղնւօրէն բերաւ իր հիւրասէր ասպնջակա նութիւնը եւ զօրծակցութիւնը նուիրակութեան մեր դործին, մեզ հետ կիսելով այդ դործին բոլոր դժուարութիւնները:

Շնորհակալութիւններ մեզ զօրծակցող բոլոր հոգշ. հովիւներուն, Պուէնոս Այրէսի Կեդրոնական Վարչութեան եւ այլ քաղաքաց ծրական վարչութիւններուն, ազգային դա նաղան կազմակերպութիւններուն, Հայ Մամուլին, Սան Փաւլոյի մէջ մեզի ջերմօրէն զօրծակցող Պրնք. Անդրէաս Ժաֆէրեանին եւ Գառնիկ Պաղարեանին, եւ նուիրատու համայն մեր բարեպաշտ աղնիւ Ժողովուրդին, որոնց բոլորին համար կը հայցենք Աստուծոյ եւ Քրիստոսի կենարար Ս. Գերեզմանին օրհնութիւնները:

Մատչելով ի համբոյժ

Ձեր Բարձր Սրբազնութեան Ս. Աթոյն,

Որդիական խոնարհութեամբ,

Կիիւրեղ Մ. ՎՐԴ. ԳԱԲԻԿԵԱՆ

Նուիրակ Ս. երուսաղէմի

ի Հարաւային Ամերիկա

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆԶԱՑ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

(1966 - 1967)

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Ս. Արք. Տէրտէրեան,
Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Աթոռոյ,
Հոգեւորն Հայրեր
և յարգելի հանդիսականներ:

Աստուծոյ ողորմութեամբ և յաջողութեամբ
իր լրումին հասցուցինք 1966 - 67 դպրոցական
տարին ևս, որուն տեղեկատուութիւնն է որ
կը կատարենք այսօր, այստեղ, դպրոցական
ամսօրեայի հանգէսի այս բեմէն:

Անցեալ տարի մեր դպրոցական վերաբա-
ղումը կատարեցինք Սեպտեմբեր 1ին, և որով-
հետեւ Զերդ Բարձր Սրբաշնորհութիւնը մեզ պար-
տականութիւն յանձնած էր մեկնել շարաւա-
րին Ամերիկա, հաւաքելու համար Ս. Յարութեան
Տաճարի վերանորոգութեան ի նպաստ
կատարուած խոստումները, Սեպտեմբեր 19ին
ճամբայ ելանք, ու մնացինք արտասահման
մինչև Ապրիլ 21: Մեր բացակայութեան մի-
ջոցին վարժարանիս Տեսչութիւնը ստանձնեց
Հոգշ. Տ. Պարէտ Արք. Երէցեան: Այս առթիւ
կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները Հոգշ.
Տ. Պարէտ Արք. ին, որ իր կարելին ի գործ
դրաւ դպրոցական գործերու լաւագոյն յան-
ձանման համար:

Այս տարի մեր վարժարանի աշակերտու-
թեան թիւը եղաւ մօտ 280, որուն 105ը կը
հետեւէին Երկրորդական բաժնի, 105ը Նախա-
կրթարանի և 70ը Մանկապարտէզի դասըն-
թացքներուն: Սոյն 280էն 141ը մանչ, իսկ 139ը
աղջիկներ էին:

Մեզի աշխատակցեցաւ 25 հոգինոց ու-
սուցչական կազմ մը, որուն հինգը վարդա-
պետ հայրեր էին: Այստեղ յանուն Տեսչութեան
և աշակերտութեան կը յայտնենք մեր խորին
շնորհակալութիւնները մեր շնորհալի ուսուց-
չական կազմին, իրենց տարուան մը սրտե-
ռանդն գործակցութեան և անձնուէր աշխա-
տանքին համար:

Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական վարժա-
րանի կրթական ծրագիրը արունակեցինք
ըստ նախընթացի երեք բաժանումներով: Ման-
կապարտէզ (2 դասարան), Նախակրթարան (6
դասարան) և Երկրորդական (6 դասարան):

Լեզուակոսն բաժնին մէջ շարունակեցինք

ուսուցանել Հայերէն (Գրարար և Աշխարհա-
բար), Անգլերէն (Լեզու և Գրականութիւն),
Արաբերէն (Լեզու, Աշխարհագրութիւն և Արա-
բական Պատմութիւն): Մեր լեզուական դա-
սընթացքները, անգլերէն և արաբերէն, կը
սկսին Մանկապարտէզէն, իսկ Նախակրթա-
րանի և Երկրորդական բաժնիներուն մէջ երեք
լեզուներուն առնթներ ուսուցինք Կրօն, Հա-
յոց Պատմութիւն, Հայ Եկեղեցւոյ Պատմու-
թիւն, Հայ Մատենագրութեան Պատմութիւն,
Արդի Հայ Գրականութիւն և Հայ Արուեստից
Պատմութիւն, Բնագիտութիւն, Քիմիաբանու-
թիւն, Մաթեմատիք, Աշխարհագրութիւն, Կեն-
սաբանութիւն, Ընդհ. Ազգաց Պատմութիւն:

Այս ցուցակէն իսկ կը տեսնուի թէ մեր
կրթական ծրագրին հիմնական նպատակն է
օժտել մեր մատաղ սերունդը թէ՛ մտաւորա-
կան, թէ՛ ազգային և թէ՛ հոգեոր լաւագոյն
կրթութեամբ:

Յունուարին տեղի ունեցան մեր դպրոցա-
կան տարւոյ Կիսամեայ Քննութիւնները, իսկ
Մայիս 23 - 31՝ Ամսօրեայ Քննութիւնները, ո-
րոնց արդիւնքը եղաւ գոհացուցիչ: Այս քըն-
նութիւններէն յետոյ յայտնի եղաւ որ մեր
280 աշակերտներէն 2՛ը ձախողած ըլլալով՝
յառաջիկայ տարի կը կրկնեն իրենց դասա-
րանները:

Ուսումնական տարւոյս աւարտին, մեր
Մանկապարտէզէն 24 փոքրիկներ կ'անցնին
Նախակրթարանի բաժին, իսկ մեր Երկրորդա-
կան վարժարանի աւարտական դասարանի 11
սաները, յաջողութեամբ վերջացուցած իրենց
տարեշրջանը, կը ստանան մեր Երկրորդական
վարժարանի աւարտական վկայականը: Անոնք
արդէն իսկ սկսած են մասնակցել Անգլիական
«Ճի-Սի-Ի» տարւոյս քննութեանց, որոնց
արդիւնքը մեզ կը հաղորդուի յառաջիկայ
դպրոցական տարեշրջանին:

Իսկ անցեալ տարւոյ մեր շրջանաւարտնե-
րէն անոնք որոնք մասնակցած էին «Ճի-Սի-Ի»
քննութեանց յաջողած են հետեւեալ նիւթերու
մէջ: —

1. Սիւլվա երկաթեան — Անգլիական Գրա-
կանութիւն, Արաբերէն, Ընդհ. Ազգաց Պատմ.,
Ուսողութիւն, Բնագիտութիւն, Հայերէն:

2. Յակոբ Իւրէճեան — Անգլիական Գրականութիւն, Արարերէն, Ընդհ. Ազգաց Պատմ., Ուսողութիւն, Բնագիտութիւն, Հայերէն:

3. Եղուարդ Յակոբեան — Անգլիական Գրականութիւն, Արարերէն, Ընդհ. Ազգաց Պատմ., Ուսողութիւն, Հայերէն:

4. Սիւլիա Մանուկեան — Անգլիական Գրականութիւն, Արարերէն, Ընդհ. Ազգաց Պատմ., Բնագիտութիւն, Հայերէն:

5. Կարօ Պատմաճեան — Անգլերէն լեզու, Անգլիական Գրականութիւն, Արարերէն:

6. Ներսէս Ներսէսեան — Ուսողութիւն, Բնագիտութիւն, Հայերէն:

7. Եղիա Թօթեան — Արարերէն, Ուսողութիւն, Բնագիտութիւն:

8. Այտա Հապէշեան — Անգլիական Գրականութիւն, Ուսողութիւն, Հայերէն:

9. Ռիթա Գասապեան — Անգլիական Գրականութիւն, Հայերէն:

10. Վերտիկ Պէրարեան — Անգլիական Գրականութիւն, Հայերէն:

11. Աղնիւ Մամոսեան — Անգլիական Գրականութիւն, Արարերէն:

12. Սոսա Պետրոսեան — Հայերէն:

13. Վարուժան Անտոնեան — Հայերէն:

14. Վասո Արժիրօփոլոս — Արարերէն:

Ինչպէս արձանագրած էինք նախորդ տարւոյ մեր տեղեկագրին մէջ, անցեալ տարւոյ 14 աշակերտներէն երեքը իրենց ուսման համալսարանական ընթացքը կը շարունակեն Հայաստանի համալսարանին մէջ, իսկ հինգը Պէյքուսթի Ամերիկեան համալսարանին մէջ:

Կարգապահական-բարոյական դաստիարակութեան մարզին մէջ չենք ունեցած որեւէ դժուարութիւն: Ընդհանուրն զո՞հ ենք մեր աշակերտներու վարք ու բարքէն և կրնանք անվարան յայտարարել որ Հայեցի աւանդութեան մաքուր ու նախանձելի մթնոլորտը տիրակալն է և կը մնայ մեր դպրոցէն ներս, առողջ մթնոլորտ մը՝ օժուել ազգային և հոգևոր բարձրագոյն շունչի մը քաղցր տիրապետութեամբ:

Ամէն կիրակի մեր աշակերտները առաջնորդեցինք Սուրբ Եկեղեցի, և քանիցս մասնակից դարձուցինք Ս. Հայդրդութեան խորհուրդին, միշտ այն մտածումով որ Հայ Եկեղեցին աշխարհի բարոյական և հոգեկան դաստիարակութեան ամուր հէնք մըն է Հայ անհատին համար, այլև անհոգեկան մեր զաւակներուն հայեցիութիւնը պայմանաւորող անփոխարինելի տուեալ մը: Ազգային և հոգևոր նկարագիր կերտող անմրցելի և հզօր ներշնչարան մը:

Այս մտածումով կազմակերպեցինք նաև Հայ աշխարհիկ և հոգևոր երաժշտութեան պահեր ևս: Բաղմաձայն Եկեղեցան պատարագի կարևոր մէկ մասը ներգաշնակ քաղցրութեամբ կ'երգեն մեր աշակերտները:

Մեր աշակերտներու ֆիզիքական կրթանքը ևս առարկայ եղաւ ունեցողութեան: Ասոր համար շարունակեցինք մեր ամենօրեայ մարզական կեանքը, աղջիկներ՝ առաջնորդութեամբ մարզիչ Սր. Շաշան Յօթեփեանի, իսկ տղաք՝ առաջնորդութեամբ մարզիչ Պր. Լիպարիտ Պետրոսեանի:

Մեր մարզական կեանքի տարեկան դաշտանադէտը տեղի ունեցաւ 14 Մայիս 1967 կ. լ. ժամը 4ին, Ժառանգաւորաց Վարժարանի դաշտին վրայ: Մեր աշակերտները յաջողութեամբ կատարեցին իրենց մարզական հանդէսը ու արժանացան մրցանակներու:

Տարւոյս ընթացքին ունեցած ենք նաև Ծովագլխի, Պասքէթբոլի և Վոլեյբոլի դպրոցական մրցումներ:

Ըստ նախընթացի այս տարի ևս ունեցանք աղջկանց բաժնին յատուկ ձեռագործային աշխատանքի պահեր, առաջնորդութեամբ Սր. Մելինէ Եղիսեանի:

Կազմակերպեցինք նաև նոյն ձեռագործներու վճառման մեր տարեկան դպրոցական պաշարը: Պաշարը, իր կերտւածութիւնը և զուարճալիքներու բաժնետոյ կողմէ մը ուր Երեսօղիմանայ դպրոցի ընդ որ տարրերը եկան քով-քովի ու մտացած իրենց կեանքի առօրեայ տաղտուկը, մեր դպրոցական յարկին տակ ապրեցան շէնչող ազգային մթնոլորտի մը երկօրեայ բացառիկ հաճոյքը:

Ինչպէս անցեալ տարի ևս, մեր Պաշարին առընթեր կազմակերպեցինք Հայ արուեստի ցուցահանդէս մը, ուր գունաւոր և միագոյն նկարներով և ճարտարապետական 10 Հայ եկեղեցիներու մօտէններով ներկայացուցինք Հայ ճարտարապետական, մանրանկարչական և քանդակագործական արուեստը: Սոյն ցուցահանդէսը մեծ հետաքրքրութիւն յառաջ բերաւ բաղմաթիւ օտար այցելուներու մէջ մանաւանդ:

Այս տարի բացառիկ բախտաւորութիւնը ունեցանք ընդունելու շատ կարևոր նուէր մը մեր Հայրենիքէն:

Հայաստանի Արտասահմանի Հայութեան հետ Մշակութային կապի Ընկերակցութիւնը, զնահատելով Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի կրթական ճիգն ու յաջողութիւնները, մեր վարժարանին նուիրած է տարրալուծարանի շատ կարևոր սարք մը: Անցեալ Փետրուարին ստացանք վերոյիշեալ սարքը ու ասիկա մեր դպրոցական շրջանակին համար մեծ խանդավառութեան պարագայ մը եղաւ: Այս առթիւ մեր և մեր աշակերտութեան զգածուած շնորհակալութիւնները կը յայտնենք Մշակութային կապի Ընկերակցութեան և անոր արժանընտրի նախագահին՝ Տիար Վարդգէս Համադասպեանին, Վստահեցնելով զիրենք նոյն ատեն թէ սոյն տարրալուծարանը Մայր Հայրենիքը խորհրդանշող շատ ցցուն կոթող մը պիտի

Հանդիսանալ մեր զարոյցէն և մեր աշակերտ-
ներու սրտերէն ներս:

Գարձեալ խորին երախտագիտութեամբ կ'արձանագրենք թէ Լիւզյոնէն Գալուստ Կիւլ-պէնկեան Հաստատութիւնը — ինչպէս անցեալ տարւոյ տեղեկագրով արձանագրած էինք — 11625 տոլարի նուիրատուութեամբ, բարեբարը եղաւ մեր զպրոցէն ներս ընդհանուր նորոգութեան: Այս առթիւ վայելչապէս նորոգուեցան զպրոցին կրածեփն ու ներկը, արտաքին պատուհաններու փեղկեր և արտաքին դռներ փոխանակուեցան երկաթաշէն նորերով: Իսկ հին դրասեղաններ փոխանակուեցան նորերով, շինուած փայտով, երկաթով և գունաւոր ֆորմայքայտով, ու այսպէս մեր զպրոցը աստացաւ շատ ակննպարար ու արդիական տեսք:

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը
կանոնաւորապէ՛ս ամէն տարի 1600 տոլարի
նպաստ մըն ալ կը յատկացնէ մեր զարթոյնը:

որուն համար ևս այս առթիւ կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները:

Տարւոյս շատ յիշատակելի՝ ձեռնարկներէն մին եղաւ մեր գլորոցական այցելութիւնը Անդրյորդանանի հեռաւոր անապատներուն մէջ գտնուող Բեթթրա՝ ժայռաքղաքին։ Ժայռային լեռնահովտներու մէջ կերտուած հսկայ քաղաք մը, նշանաւոր իր ժայռափոր Թատրոններով, պալատներով, տաճարներով, բնակարաններով, Քրիստոսէ առաջ նապաթեան ցեղախումբերու կողմէ շինուած։ Անդրյորդանանի անապատին մէջ ճամբորդական վաճառականական հանգրուան մըն էր անիկա, տեղաւորուած ժայռային լեռնահանգոյցի մը մէջ, պաշտպանուելու համար բարբարոս արշաւաններէ։ Այս պոռոյտը մեր աշակերտներու համար ունեցաւ շատ դաստիարակիչ հանգամանք։

Մեր ուսումնական, բարոյական կրթական տեղեկագրին հետ կու տանք նաև վարժարանիս տնտեսական զբուծեան հետեւեալ հաշուեկշիռը:—

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՇՈՒՆԿՇԻՐ Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ

1966 Մայիս 1 — 1967 Մայիս 31

ԼՐՈՒՏՔ	Յ. Տ. Ֆիլս
Պատրաստ ի դրամարկի փոխադրեալ անցեալ տարիէն	614.338
1966 ի դպրոցական պաշտօնէն դուրս շահ	368.450
1967 ի	430.500
Դպրոցական Պարահանդէսէն	41.000
Դպրոցական հանդէսներէ	49.550
Սթոպիւսի վճարումներէ	23.750
Վերաքննութեանց տուրքներէ	40.000
Դասագիրքներէ, տետրակներէ, վիճակացոյցներէ	231.560
Աշակերտական տարեթոշակներէ	1212.300
Նսւիրատուութիւնք զանազան բարերարներէ (տես բարերարաց ցանկը)	5248.115
	8259.563
ԵԼՔ	Յ. Տ. Ֆիլս
Կահոյից նորոգութիւնք	60.650
Դրենական պիտոյք	13.460
Մանր ծախք, դեղօրայք, երթևեկք	44.025
Հանդէսներու առթիւ կատարուած ծախքեր	17.900
Թղթակցութիւնք	44.620
Պատուասիրութիւնք	9.605
Ջեռագործի նախանիւթեր	41.900
Մարզական ձեռնարկներու համար	6.760
Շինուածականք	86.955
Դասագիրքներ և տետրակներ	178.145
Վարժարանի բոլոր աշակերտներու նորոգութեան (Յ. Տ. 140) և ձեռքի ծախք (Յ. Տ. 40)	180.000
Տպագրականք, մրցանակի գիրքներ հալլէն	36.000
Սթոպիւսի վճարումներ	13.650
Ամսականք պաշտօնէութեան	6780.000

ԲԱՑԱՌԻԿ ԵԼՔԵՐ

Ծախքեր կատարուած Հոգշ. Տ. Դանիէլ Վրդ. զորով	31.780
Զանազան նուիրատուութիւնք, վճարեալ Պատրիարքարանին	580.000
Կաղանդէք բաժնուած աշակերտներուն	17.000
Լուսանկարներ	12.000
Ճիւղի լինութեանց մասնակցութեան տուրք (կարօտ աշակերտներուն համար վճարեալ դպրոցէն)	22.000
	8176.450
Պատրաստ ի գրամարկդ	83.113
	8259.563

Այստեղ մասնաւոր երախտագիտութեամբ կը յիշենք վարժարանիս թէ՛ մեծագումար եւ թէ՛ համեմատ գումարներով բոլոր նուիրատուները, որոնց բարի ձեռնտուութիւնը մեզի համար եղած է շատ գնահատելի օգնութիւն մը, որով մեզի կարելի եղած է ոչ միայն բաց պահել մեր ամբողջ երկրորդական վարժարանը, այլև նախապէս անբաւարար բազմութիւն Հայ աշակերտներու ջամբել երկրորդական ձրի դաստիարակութիւն:

Մեծագումար նուիրատու բարերարներէն եւ հաստատութիւններէն հետեւեալ հինգը տարեկան 1000ական տոյարի նուիրատուութեամբ կը պահեն մէկական ամբողջ դասարան, անուանակոչուած իրենց կամ հաստատութեանց անուններով: —

Ամերիկայէն՝ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան արժանընտիր նախա-

գահը՝ Տէր և Տիկին Ալեքս և Մարի Մանուկեաններ:

Ամերիկայէն՝ Հէրրի Մ. Պրըթ հաստատութեան հիմնադիր յարգարժան Տէր և Տիկին Հէրրի Մ. Պրըթ (Մովսէս Մովսէսեան):

Ամերիկայէն՝ Հաուրտ Գարակէօղեան հիմնարկի պատուական նախագահ Յր. Լէյլա Գարակէօղեան (յանուն Հաուրտ Գարակէօղեան Հիմնարկութեան):

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը (յանուն հանգուցեալ բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի):

Գարձեալ Ամերիկայէն՝ Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը:

Այստեղ մասնաւոր յիշատակութեան կ'ուզենք արժանացնել մեր նուիրատուներէն նաև հետեւեալները, որոնք տարեկան շօշափելի նուիրատուութեամբ սրտառուչ օժանդակութիւն կը բերեն մեր կրթական գործին:

Պր. Պոզոս (Փօլ) Պսոկեան	սարեկան 250 տոյար
Տէր և Տիկին Մարթին Ազնաուրեան	» 150 »
Պր. Եղուարդ Փանոսեան	» 300 »
Պր. Հէրի Թադոսեան	» 200 »
Համաեքսաստնայ Վերաչինաց Միութիւն	» 250 »

Ստորև կու տանք անունները մեր վարժարանի բոլոր նուիրատու բարեկամներուն, ինչպէս նաև անոնց նուիրատուութեանց քանակը, իրենց նուիրատուութեանց թուականի կարգով:

**ՅԱՆԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՄՆ Ե. ԹԱՐԳՄԱՆՉՈՒՄ ԱՐԺԱՐԱՆԻ
1966 Մայիս — 1967 Մայիս**

1966 ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ, ՅՈՒԼԻՍ	Յ. Տ. Ֆիլս
Ունըրուա	200.710
Գոսթէր Վարդանանց Կազմակերպութիւն	44.000
Տիկին Ազնիւ Հանրելեան	8.800
Օր. Նանսի Գաբրիէլեան	8.750
Պր. Սողոմոն Գաբրիէլեան	8.750
Պր. Գաբրիէլ Տէմիրճեան	8.800
Տէր և Տիկին Ի. Ֆ. Մարշ	8.800
Պր. Առնի Աւեսեան	8.800
Տիկին Լիլիա Գասպարեան	8.800

Պր. Կարապետ Էֆեան	35.500
Պր. Պարիկ Այնազեան	10.000
Հրանդ Է Այսա Տէօվէթեան	23.000
Պր. Վարդգէս Երեցեան	10.000
Պր. Նսան Խսէնէ-Էրեան	10.000
Պր. Զարեն Գրպրպեան	10.000
Պր. Գէորգ Թօփալեան	10.000
Պր. Կարո Պօսունեան	20.000

1966 ՕԳՈՍՏՈՍ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Պր. Գրիգոր Ղազարեան	10.000
Պր. Ղազար Ղազարեան	10.000
Տիկին Սրապեան	3.500
Հայ Երի ասարդաց Միութիւն	5.000
Պր. Յովհաննէս Նազարեան	35.000
Պր. Սեփան Բանիկեան	3.500
Հայ Օգնութեան Միութիւն, Երուսաղէմ	10.000
Պր. Վաղարշակ Աւագեան	8.700
Պր. Վահրամ Աղապապեան	8.700
Տիկին Արաֆսի Գազանեան	3.500
Տիկին Հայկանոյշ Խոյսէսէրեան	1.750
Պր. Հերի Կարապետեան	8.700
Տիկին Ս. Գալստեան	8.700
Տիկին Վարսենիկ Համամեան	1.750
Տիկին Քէօշեան	1.750
Պր. Եղուարդ Գազանեան	7.000
Տէր Է Տիկին Մ. Գասապեան	17.500
Պր. Տիրան Էօմիւրեան	8.700

1966 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւն (1966ի ի հաշիւ)	390.300
Պր. Եղուարդ Փանոսեան	106.800
Պր. Հերի Թադոսեան	71.200
Զօր. Սարգիս Զարարեան	26.700
Պր. Սեփան Բանիկեան	5.000
Կիւլպայի Կիւլպէնկեան Հաս. ասութիւն	358.000
Տէր Է Տիկին Ալէքս Մանուկեան	358.000
Տէր Է Տիկին Գլապ Լօրբոն	9.258
Օր. Խաթուն Թէլոյեան	9.258
Պր. Պետրոս Ազնոյեան	9.259
Պր. Լ. Պալեան	14.240
Պր. Ալպէր Էօմիւրեան	8.900
Տիկին Արմենուհի Սվանեան	8.900
Պր. Հալվերսոն	8.900
Պր. Հերի Պրք	358.000
Տիկին Ռուք Ասլանեան	17.800
Շիֆակոյի Կիրակոսեայ Դպրոց (Ս. Յովակիմ - Աճա եկեղեցի)	17.900
Ռասրի Տիկնանց Միութեան	17.850
Տիկին Պէղգի Թէլոյի	17.900
Տիկին Նուարդ Գարակէօզեան	9.258
Պր. Էմիլի Յակոբեան	9.258
Պր. Ֆրէնկ Պէլլեան	9.259
Տիկին Պարպարա Նալգրանեան	8.900
Պր. Նսան Շիմօրեան	8.950
Հայ Ամերիկեան Վեբերաններ	17.900
Հայ Կիւն Ակումբ	17.935
Պր. Հերի Էղոյեան	17.935

Տիկին Սառա Բուրբ
Օր. Վանուհի Կո ռեան
Պր. Մարթին Ազնաուրեան
Պր. Վահան Պելոյեան

1967 ՅՈՒՆԻՍԸՐ, ՓԵՏՐՈՒՍԸՐ

Սփրինկէիսի Եկեղեցւոյ Երգչախումբ
Օր. Էլիզապէր Շամիրեան
Պր. Ա. Յ. Ալվազեան
Տիկին Ազնէա Հանրնիւան
Պր. Հ. Թովալույեան
Սաֆամէնքոյի Տիկնանց Միութիւն
Սաֆամէնքոյի Կիրակնօրեայ Դպրոց
Այնթապի Հայրենակցական Միութիւն
Պր. Մարթին Արզաբեան
Պր. Արաւելա Պորոնեան
Պր. Փոյ Արթեան
Տիկին Պլանց Կրանթ
Տիկին Ազնէա Գրլոնեան
Պր. Հաւկ ճիզմէնեան
Պր. Սիմոն Շաֆառեան

1967 ՄԱՅԻՍ

Օր. Մարի Թուալեան
Տիկին Նորա Մարշ
Պր. Սիմոն Նալպանեան
Տիկին Զուարթ Մարգարեան
Էյ. Սի. Ուայ. Օ. Էյ., Ռիչմոնթ
Տիկին Ս. Գարակէօզեան
Պր. Սողոմոն Գաբրիէլեան
Օր. Նենսի Գաբրիէլեան
Պր. Լեւոն Պոզեան
Տիկին Ն. Էմմարգարեան
Մօնթրէալի Տիկնանց Միութիւն
Ֆիլասէլէիոյ Տիկնանց Միութիւն
Տիկին Լուսի Սարգսեան
Էլսի Է. ճօզէմ Զալմրոզ
Պր. Սեդրաք Սուրբանեան
Պոսթոնի Տիկնանց Միութիւն
Տէր. Փ. Ռէնէլեան
Ս. Թովմաս Եկեղեցի, Թէնիփայ
Պր. ճաֆ Նանարեան
Համաեքրասահայ Վերաշինաց Միութիւն
Տիկին Էլիզապէր Պէրալեան
Տիկին Թազունի Դանիէլեան
Օր. Արմենուհի Տէր Յակոբեան
Օր. Համեսունի Ամէթնեան
Հաուրք Գարակէօզեան Հասասութիւն
Տիար Պօղոս (Փոյ) Պաւլեան
Ռէլսթի Տիկնանց Միութիւն

1967 ՅՈՒՆԻՍ

Պր. Ասասուր Գարակէօզեան
Պր. Յարութիւն Արապեան
Պր. Արեակ Ծառուկեան
Պր. Մեսրոպ Շահինեան
Պր. Աւետիս Միւրեմեան
Պր. Աւետիս ճիւղալեան

10.770

8.950

53.700

8.950

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.900

8.750

8.750

8.750

8.750

8.800

8.800

8.750

8.750

17.500

8.000

8.000

3.500

8.800

17.500

8.100

8.800

8.700

17.300

8.850

87.000

3.500

8.250

8.500

26.500

355.000

89.000

8.500

10.000

10.000

10.000

10.000

18.000

8.000

Պր. Օննիկ Սուփասեան	8.000
Տիկին Մարիցա Սուփասեան	8.000
Պր. Մելին Շիրկնեան	10.000
Պր. Գրիգոր Կերտեան	10.000
Պր. Խորխե (Գեորգ) Հապէեան	20.000
Ռր. Անանիս Բարիբեան	10.000
Պր. Կարապետ Կիլիկեան	10.000
Պր. Վահէ Կերտեան	10.000
Պարսմեան եղբայրներ	35.000
Պր. Վարդան Բարսեղեան	10.000
Ճերէնեան եղբայրներ	35.000
Պր. Ենովք Յակոբովիչ	7.000
Պր. Կարապետ Կեօեան	42.000
Պր. Բիւզանդ Քէմանեան	8.000
Պր. Գառնիկ Հայկեան	35.000
Պր. Արմէն Պերկամայի	10.000
Պր. Մանուկ Սարի	10.000
Հայ եկեղեցւոյ Երիասարգաց Կազմակերպութիւն (Պ. Այրես)	10.000
Պր. Ռուբէն Տէր Կարապետեան	10.000
Տէր Մարտիրոսեան եղբարք	10.000
Պր. Գրիգոր Գերձակեան	14.000
Պր. Յարութիւն Գալբաթեան	10.000
Պր. Պետրոս Զիլիկիրեան	10.000
Պր. Կիմերսո Թիւմէնեան	10.000
Պր. Գեորգ Սարաճեան	20.000
Տիկին Արուսեակ Սապահեանեան	10.000
Հայ եկեղեցւոյ եղբայրակցութիւն	7.000
Տիկին Սառա Արզաւեան	1.000
Մարկոսեան եղբարք	10.000
Պր. Սարգիս Քէրէն	10.000
Մարտիրոսեան եղբարք	14.000
Լուսնուճեան եղբարք	10.000
Պր. Գեղամ Տէրէն	10.000
Պր. Սամուէլ Մարկոսեան	20.000
Պր. Յովսէփ Խոսումեան	10.000
Տիկին Մարիցա Սուփասեան	10.000
Պր. Արամիամ Մազլումեան	40.000
Պր. Յակոբ Զաքրեան	10.000
Պր. Նազարէք Էվիանեան	8.000
Պր. Թորոս Կիլիկեան	8.000
Պր. Գրիգոր Անճոնեան	8.000
Պր. Երուանդ Քիրիբեան	8.000
Պր. Աղասի Բարսեղեան	8.000
Պր. Անթոնի Պերկաւեան	8.000
Պր. Սիմոն Սիմոնեան	8.000
Պր. Ազգանազ Գասպարեան	14.000
Կոստանեան եղբարք	17.000
Պր. Նազարէք Ռուբէնեան	8.000
Սահակեան բոյրեր	20.000
Պր. Գեորգ Սարաճեան	35.000
Տիկին Արուսեակ Սապահեանեան	7.000
Հայ եկեղեցւոյ եղբայրակցութիւն, Պ. Այրես	12.000
Տիկին Աղանի Խայեար	7.000
Պր. Սարգիս Քիլիկեան	4.500
Պր. Յակոբ Զաքրեան	4.500
Տիկին Արուսեակ Սապահեանեան	9.000
Պր. Կիմերսո Թիւմէնեան	9.000
Պր. Յարութիւն Արապեան	9.000

Պր. Կարապետ Կիլիմեզեան	9.000
Պր. Բիւզանդ Կենէֆուէան	9.000
Պր. Թորոս Կիլիւան	4.500
Ճէրէնեան Եղբարք	18.000
Պր. Սիմոն Սիմոնեան	4.500
Պր. Օննիկ Սուքիասեան	4.500
Պր. Աղասի Բարսեղեան	4.50
Պր. Նազարէթ Էվիսանեան	4.500
Պր. Երուանդ Քիրիւեան	4.500
Պր. Անթոնիո Պերպէրեան	4.500
Պր. Լալայեան Ժ. Ն.	4.500
Պր. Գ. Գարամանուկեան	4.500
Մարկոսեան Եղբարք	4.500
Պր. Մովսէս Նալպանեան	4.500
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ Երզնախումբ, Նիւ Եոթ	8.000
Պր. Վարդգէս Պօղանեան	20.000
Պր. Գառնիկ Պազարեան	20.000
Պր. Գրիգոր Արովեան	20.000
Պր. Ճօզէ Տիւշէֆէնեան	10.000
Պր. Անդրէաս Ճաճէրեան	10.000
Պր. Ղազար Էմին	10.000
Պր. Միհրան եւ Գառնիկ Նահնապ	10.000
Պր. Ալփօնս Քիւրքնիպաւեան	20.000
Պր. Վինսէն Քիւրքնիպաւեան	20.000
Պր. Յովսէփ Սարախանեան	10.000
Պր. Վարդգէս Պօղանեան	42.000
Պր. Կարապետ Գարապաւեան	31.000
Պր. Վարդավառ Փօլասեան	21.000
Պր. Ֆիլիփ Տէրտէրեան	21.000
Պր. Երանիկ Գրաւորեան	52.000
Քէօկէրեան Եղբարք	21.000
Պր. Համազասպ Վարդանեան	10.000
Պր. Պարզեւ Առաքելեան	10.000
Պր. Յովնան Թէֆէրեան	10.000
Պր. Գէորգ Մազունեան	10.000
Պր. Եղնասիոս Տէր Բարսեղեան	10.000
Պր. Միհրան եւ Նուպար Քէլէֆեան	21.000
Պր. Բալթո Ներսէսեան	35.000
Պր. Սէմ Բարունակեան	35.000
Պր. Մարքին Արզաւեան	8.500

Այս առթիւ կը յայտնենք մեր և մեր աշակերտութեան զգաժուած շնորհակալութիւնները մեր վարժարանի բոլոր աշխու բարեբարներուն և բարեկամներուն: Կ'աղօթենք բոլոր իրենց արեւաշատութեան և երջանկութեան համար:

Շնորհակալութեան պարտք ունինք նաև Գերշ. Տ. Բարդէւ Ս. Արքեպս. Ապատեանին (Պ. Այրէշ) և Պր. Պատրիկ Այնէպեանին (Գարապա) և Պր. Անդրէաս Ճաճէրեանին (Սան Փաւլօ), որոնք ջանքերէն գնահատելով մեր կրթական աշխատանքը, մասնաւոր աշխատանք տարին իրենց բնական քաղաքներուն մէջ, ամէն տարի դանազան բարեբարներուն նուիրատուութիւններ հաւաքելով և փոխանցելով վարժարանին տեսչութեան:

Սրտապէս պարտականութիւն կը նկատենք, մեր տեղեկագրի աւարտին, մեր և մեր աշակերտութեան երախտագրութիւնը յայտնել Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի հովանաւոր Ս. Յակոբեանց Միաբանական ուխտին և անոր պետին, Ս. Աթոռիս դահակալ Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք շօր, որ իբրեւ գերագոյն հոգա-

տարը Ս. Թարգմանչաց այս լուսաւոր տունին, հովանաւորեց մեզ, և իր լաւագոյնը բնծայեց հարթելու համար մեր բոլոր դժուարութիւնները:

Հրճուանքով Ձերդ Ամենապատուութեան կը ներկայացնենք Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի այս տարւոյ կրթական հունձքը՝ երեք երիտասարդ և ութ երիտասարդուհի շրջանաւարտները և կը խնդրենք որ իրենց աւարտական վկայականներուն հետ բաշխէք իրենց Ձեր հայրական օրհնութիւնները, որպէսզի անոնք զօրացած և շնորհաւորը հաւատքով, նետուն ճիշդ խելայ իրենց կեանքին մէջ, իբրեւ չցորեան ատոք ի հասկին, բերելով իրենց անխարդախ ծառայութիւնը մեր ժողովուրդի յաւերժութեան սուրբ սեղանին:

Մատչելով ի համբոյր Ձեր Ս. Աջոյն՝

Կիիբեղ Ծ. ՎրԳ. ԳԱԻԿԵԱՆ

Տեսուչ Ս. Թարգմ. Երկր. Վարժարանի

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԻԻԶՊԱՇԵԱՆ-ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ
ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ — ԱՄՄԱՆ

1966-1967

Աշակերտութեան թիւն է 206, 118 մանչ եւ 88 աղջիկ. Մանկապարտէզ 76 հոգի, նախակրթարան 130: Այս տարի ունեցանք 33 նոր աշակերտներ ու 15 շրջանաւարտներ:

Կրթական նախարարութեան քննիչները 2 անգամ այցելեցին դպրոց կրթական նոր օրինազօր զործադրելու հրահանգով: Նրկատի առնելով որ դպրոցական տարին սկսած էր արդէն, դռնացան մանր փոփոխութիւններով, բայց 1967-68-ի համար խիստ հրահանգներ ձեռնարկ:

Ուսուցչական կազմ — Ունինք 18 ուսուցիչներ, 9 մնայուն, 4 այցելու:

Ուրախ եւ շնորհակալ ենք որ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը բացառիկ յատկացում մը ըրաւ (900 տոլար = 353 տինար) Մանկապարտէզի նոր սեղաններու, աթոռներու եւ խաղաղայրին մէջ զետեղուելիք մարդանոցի գործիքներու համար: Այս գումարէն ծախսուած է 311 տինար, կը մնայ 12 տինար:

Որպէս կարասի զնեցինք 2 պահարաններ, թէյը-բրդօրտըր մը եւ հայերէն դրամեքենայ մը: Իսկ Պրն. Ալեք Մանուկեան, Հ. Բ. Ը. Մ-ի յարգելի նախագահը, դպրոցին նուիրեց արարերէն դրամեքենայի մը փոխարէքը՝ 187 տոլար (63 տինար):

Քաղաքէն Տիկ. Էթեմէզեանին ջանքերով կրցանք ամերիկեան ԳէԻ քննակրակցութենէն ստանալ փոշի կաթ եւ թէյ ու կրցանք աշակերտութեան շարքը 3 օր մէկական դաւաթ կաթ բաժնել:

Նոր Տարուայ առթիւ ունեցանք Մնունդի կոկիկ հանգէս մը: Պատշաճ շուքով տօնեցինք Վարդանանց տօնը ու Ապրիլ 24ը դրպրոցէն ներս: Եղան ծնողական ժողով, աշակերտական թէ ուսուցչական պատգամներ:

Ուրախ ենք հրապարակաւ յայտարար-

րելու որ Հ. Բ. Ը. Մ-ը, զնահատելով վերջին 3 տարիներու յարատեւ աշխատանքը, իր տարեկան յատկացումը դպրոցին բարձրացուց 1600 տոլարէն 1900 տոլարի: Թուրոսեան կտակէն ալ ստացանք 1000 տոլար՝ փոխանակ 600-ի: Ընդամէնը՝ 3900 տոլար (1388 տինար), դպրոցի ծախսին մօտաւորապէս հարիւրին 40ը:

Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը շարունակեց օժանդակել 900 տոլար յատկացումով մը, որպէս թոշակ 25 աղքատ աշակերտներու: Այս տարի յաւելեալ յատկացում մը ըրաւ Մանկապարտէզի վերոյիշեալ կարասիներու համար: Ընդամէնը՝ 1890 տոլար (660 տինար): Շնորհակալ ենք նաեւ որ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը դպրոցիս յատկացուցած է 500 տոլար բացառիկ օգնութիւն մը՝ զրադարանի մը սկիզբը դնելու համար: Այս գումարը կը յուսանք մօտերս ստանալ ու զրադարանը մինչեւ վերամօտ սկսիլ:

Ամերիկայի Մարաշչիներու Հայրենակցական Միութիւնը այս տարի եւս նուիրեց 75 տոլար (26 տինար), Ռեէյֆայէն եկող աշակերտներուն որպէս ճամբու ծախս:

Ամմանէն Հայ Օգնութեան Միութիւնը օգնեց 150 տինարով որպէս մասնակի թոշակ 15 սաներու համար: Նաեւ Ամմանէն Աղզայի Մարզական Միութիւնը որդեգրեց 4 սաներ, վճարելով 40 տինար:

Քաղաքէն Տիար Վահէ Ղազարեան շարունակեց մօր անուան ֆօնտը: Նաեւ դպրոցիս նուիրեց պատգէթ պօլի կազմած մը:

Ունինք հետեւեալ բարերարները —

Օրդ. Շ. Փանոսեան — 4 սան

Տիկ. Չ. Փէլթէքեան — 3 սան

Տէր եւ Տիկ. Թէճիրեան — 2 սան

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Մ ՈՒ Տ Ք

1 Յունիս 1966 — 30 Յունիս 1967

Տիմար

1.— Հայ Բարեկործանական Ընդհ. Միութիւն			
Թորոսեան Կտակ	1000	տոլար	
Օժանդակութիւն Ամմանի	2900	տոլար	
Օժանդակութիւն Զէրքայի	600	տոլար	1,595
2.— Կիւլալէնկեան Հիմնարկութիւն			
Կրթաթոշակ	900	տոլար	
Մանկ. Կարասի եւայլն.	990	տոլար	660
3.— Երուսաղէմի Պատրիարքարանէն			350
4.— Ինքնաշարժի դանձումներ, 9 ամիս			758
5.— Յունիս 1966-ի Ամալիւրջի Հանդէս			148
6.— Մախուած զիրքերէ դոյացած			147
7.— Դպրոցին օրացոյցներէն դոյացած			60
8.— Աշակերտներէն հաւաքուած — վկայականներ, քննութեան թուղթեր, ճաշարան, վառարան, սօլար, ձեռական աշխատանքի			200
9.— Զանազան մանր նուէրներ — Ամման	86	Տիմար	
Մարաշի Հայրկ. Միութիւն	26	»	
Պրն. Ալեք Մանուկեան, Նիւ Եորք	63	»	185
10.— Աշակերտներու թոշակներէն դոյացած			
Ծնողներէ	1,500	»	
Ամմանի բարերար	135	»	
Հ. Օ. Մ.	150	»	
Ազգ. Մարդ. Միութիւն	40	»	
Ունրրա	12	»	1,837
			<u>5,940</u>
		Ընդհ. Մուտք	5,940

Ե Լ Ք

Տիմար

1.— Ինքնաշարժի ծախսեր			
Վարիչ	270		
Կարածի վարձք	24		
2 թաքսի աշակերտներ փոխադրող	233		
Նորոգութիւն	120		
Պէնզին	214		
Հրամանագիր	14		855
2.— Շէնքի նորոգութիւններ			60
3.— Գիրքերու վճարուած, հին եւ նոր հաշիւ			200
4.— Օրացոյց, գրենական, տպագրական			50

5.— Զուր, հեռաձայն	85	
6.— Վառարաններ, հաշարան, սօլար, ձեռականխ ծախսեր	150	
7.— Զանազան մանր ծախսեր	100	
8.— Մանկապարտեզի կարասիներ, խաղալսյրի գործիքներ	311	
9.— Արարերէն զրամեքենայ	63	
Հայերէն »	38	
Թէյր-բրդօրարը	55	156
10.— Ուսուցիչներու ամսականներ մինչև 30.6.67		3,000
11.— Ամառուայ ամսականներ		
Յուլիս Օգոստոս	450	
Ուսուցիչներու հատուցում	100	550
12.— Գաղթականներու մեկնելէն յետոյ ներկի, նորուզութեան, կտորած զրասեղաններու ծախսեր (նախատեսուած)	200	200
	Ընդհ. ելք	5,717

ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻԶԵԱՆ

Տնօրէնուհի

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

1966 Մայիս — Դեկտեմբեր 1966

ԶԱՆԱԶԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սոյն շրջանին ձեռնարկելիք կարգ մը բարեկարգութեանց եւ իրադարձուեցան հետեւեալ աշխատանքները։—

1.— Մատենադարանիս հնատիպ գիրքերը հաւաքուեցան եւ ղտեղուեցան մասնաւոր սենեակի մը մէջ։

2.— Տանիքի սենեակը յատկացուեցաւ տղաներու եւ քարտէշներու։

3.— Կազմուած թերթերու հաւաքածոներուն համար շինուեցան երկաթեայ դօրաւոր դարաններ, չէնքին երկրորդ յարկին վրայ։

4.— Մօտաւորապէս 350 անկազմ թերթերու հաւաքածոներ կազմուեցան։

5.— Ընթերցարարահի թերթերուն եւ հանդէսներուն համար շինուեցան երկու խոշոր թերթակայներ։

6.— Հայաստանի մէջ պատրաստուելիք հնատիպ գիրքերու ցուցակի մը տպագրութեան առթիւ, մատենադարանիս հնատիպ գիրքերու ցանկի մը պատրաստութեան համար տրամադրած ենք մեր բոլոր գիրքութիւնները եւ միջոցները։

ՆՈՐ ԳԻՐԲԵՐՈՒ ՍՏԱՅՈՒՄ

Սոյն շրջանին՝ սեփականացուած, նուէր ստացուած, գնուած եւ փոխանակութեամբ ստացուած գիրքերու ընդհանուր թիւը եղաւ մօտաւորապէս 3500 հատոր, որոնցմէ 395 հատոր որպէս նուէր, 76 հատոր գնուած եւ

28 հատոր փոխանակութեամբ ստացուած։ Պարտք կը զգանք մեր մասնաւոր չնորհաւորութիւնները յայտնել Ստորաբնակ Տէր եւ Տիկ։ Ղազար Եւահեաններուն, որոնք ԸՆՍԱՅՔԼՕԲԻՏԻԱ ՊՐԻԹԱՆՆԻԲԱ-յի 1965-ի տպագրութիւնը եղող 24 հատորները նուիրելիքն։

ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ինչպէս ամէն տարի, այս շրջանին եւս ունեցանք մեծ թիւով այցելուներ, որոնց շարքին կը գտնուէին հետեւեալները։—

1.— Կիւմէի Թանգարանին Մատենադարանապետը՝ Պր. Արիօն Բօզիւ։

2.— Վիլլա Նօթր Տամի Ֆրանսական Օրթոտօքս Եկեղեցիի Եպիսկոպոսը՝ Մօն. Ժան Տր Սէն Տէնիս։

3.— Ամերիկեան եւ Սուրիական Հիւսպատաները։

4.— Պաղեստինի շրջանի Եու-էս-Այ-էսի Ընդհանուր Տնօրէնը։

5.— Անկլիքան Եկեղեցւոյ Միաբանութենէն ուսուցիչներ եւ ուսումնասիրողներ։

ՆՐԱԳԻՐՆԵՐ

Պիտի ձեռնարկենք նաեւ հետեւեալ ծրագիրներու իրադարձման։—

1.— Գիրքերու պահպանում եւ պաշտպանութիւն ընդդէմ միջատներու եւ կրծող որդերու՝ քիմիական նիւթերով։

- 2.— Ընդհանուր ներքին բարենորոգում հայ վիճակէն փոփոխում երկաթեայ սլա-
ներկ, ծեփ, ելեկտրական զիւրութիւն- տուհաններու :
ներ, եւլն : 5.— Նիւթերու մասնաւոր նոր զատա-
3.— Յուշագրութեան արդի միջոցներ : ւորումներ, օրինակ՝ հնաախ, հայաղիտա-
4.— Պատուհաններու ներկայ տախտակ- կան, եւլն :

ԵԼԵԿՏՐԱԿԱՆ

	Յ . Տ . Ֆիլս
1.— Նոր գիրքերու եւ թերթերու զնում	101·530
2.— Գրենական պիտոյք	89·365
3.— Այլեւայլ ծախքեր .— Մանր ծախք, եւլն .	139·875
4.— Զանազան աշխատավարձք	133·050
5.— Թղթատարական ծախքեր	74·920
6.— Թերթերու եւ գիրքերու կազմողչէք	145·000
7.— Մանր նորոգութիւնք	68·220
8.— ՍԻՈՆ-ի հետ փոխանակուած թերթերու փոխարէն վճարուած ՍԻՈՆ-ին	65·000
9.— Ամսականք	136·000
10.— Զանազան վաւերացուած ծախքեր	241·830
ԳՈՒՄԱՐ .— Յ . Տիմար	1194·790

ՂԵԻՈՆԴ ԱՐՂ . ՍԱՄՈՒՐԵԱՆ

Տեսուչ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի
Առաք . Արքուդյն Սրբոց Յակոբեանց ,

31 Դեկտեմբեր 1966

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. ԹԱՐԳՄԱՆԶԱՅ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐՓԱՐԱՆԻ

Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանը այս տարին եւս ունեցաւ տարեկփակի իր երբեակի հանգիստութիւնները եւ աւանդական «Պարգը»:

ԴԱՇՏԱՀԱՆԴԵՍ

Ամենցմէ առաջինն էր Դաշտահանդէսը, որ տեղի ունեցաւ 14 Մայիս, Կիրակի կէսօրէ ետք ժամը 4ին, ժամեղ. Վարժարանի մարզադաշտին վրայ: Ներկայ էին Միտրան Հայրեր եւ բոսական թիւով ժողովուրդ:

Հանդէսին իր մասնակցութիւնը բերաւ Դաշտահանդէսը եւ Երկրորդական առաջին հինգ կարգերու Երկսեռ ուսանողութեան մեծագոյն մասը. բաժնուած, ըստ նախընթաց տարիներու՝ Երկու մրցորդ խումբերու: Տղաք՝ Արարատ (Կարմիր) եւ Մատիս (Կանաչ), իսկ աղջիկներ՝ Սեւան (Կապույտ եւ Երեւան (Վարդապետ):

Հանդէսին յայտագիրը հոգի էր որ աշխատանք: Մարզիկներու առջնացքին ետք, նոր մարզիչ Պրն. Լիպարիտ Պետրոսեանի կողմէ մարզուած Վարժարանի աշակերտները, ինչպէս նաեւ Օրդ. Շուշան Յովակեանի կողմէ մարզուած աշակերտուհիները նկատելի յաջողութեամբ յաջորդաբար կատարեցին չուլտական մարզանք, երկար եւ բարձր ոտու մ. 100-600 մէթր վազքեր, զրօշարշու, պարանազութիւն եւլին: Ամէն տարիներու յատուկ այս խաղերէն բացի, այս տարուան Դաշտահանդէսը իր խաղացանկին վրայ աւելցուցած էր զինդարձակութի, զուարճալիքներու եւ աշխատանքներ, որոնք կը վկայէին մեր աշակերտներու մարմնական ճկունութեան մասին, ինչպէս նաեւ բարձրակարգ ու իմացական դաստիարակութեանց կողքին՝ Ֆիզիքական կրթութիւն այլ բնագոյնով կարեւորութեան մասին մեր Վարժարանէն ներս, մեկնելով միշտ «Առողջ միտք՝ առողջ մարմնի մէջ» նշանաբանէն:

Երկու ժամեր տեւող այս հանդէսը վերջացաւ մրցանակաբաշխութեամբ: Տեսուչ Տ. Կիրակի Ս. Վարդապետ բաժաններով պարգևատրեց յաջողական խումբի խմբագրան ու տարւոյս բնթացքին Վարժարանէն ներս կատարուած մարզական մէկէ աւելի խաղերու մէջ ուշադրաւ յաջողութիւն արձանագրած մարզիկները, իսկ մէտաղներով՝ Դաշտահանդէսի խմբանաչիւր մարզի մէջ առաջին եւ Երկրորդ հանգիստացողները:

ԱՄԱՎԱԽՔԻ ՀԱՆԴԵՍ

ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷՋԻ ԲԱԺՆԻՆ

4 Յունիս, Կիրակի կէսօրէ ետք ժամը 4ին, ժամեղ. Վարժարանի հանդիսարանին մէջ կայացաւ Ս. Թարգմ. Վարժարանի Մանկապարտէղի Ամալերէի Հանդէսը, Հողչ. Հայրերու, ծնողներու եւ հանդիսականներու պատկանելի բաղժութեան մը ներկայութեան:

Աւելի քան մէկուկէս ժամերու բնթացքին Մանկապարտէղի Երկու, եւ Նախակրթարանի առաջին երկու կարգերու երկսեռ փոքրիկները հաճելի ժամանց պարզեւեցին ներկաներուն՝ իրենց նկատելի յաջողութեամբ կատարուած հայկական պարերու, խմբերգներով, արատաստութիւններով ու կատակախառն տրամախառնութիւններով, բոլորն ալ արդարեւ այն արդիւնաւոր ու զոհարարող ճիշդին, զոր տարած էր Մանկապարտէղի ուսուցչական կազմը, վերին հաղորդութեամբ Օրդ. Տիգրանուհի Նալպետեանին:

Իր փակման խօսքին մէջ Տեսուչ Հողչ. Տ. Կիրակի Ս. Վարդապետ մտադրութիւն յայտնեց նրապարտէղի Միութիւն մը հիմնելու յատուկ կայ տարւելը: Զանկն, ծնողաց զորձանցութիւնը ապահովելու համար Վարժարանի կրթական գործին, ու «Պահպանելով փակեց հանդէսը:

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԷՍ

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԲԱՃՆԻՆ

Երուսաղէմի քաղաքական վերջին անցուղարձեւը պատճառ դարձան որ դպրոցական տարեւրջանի միակ-ման հանդիսութիւնը կողք երկրորդական Բաժնի Ա-մալերջի Հանգէսը յետաձգուի իր սահմանուած թը-ւականէն երեք շաբաթներով: 2 Յուլիս, Կիրակի կէ-սօրէ ետք ժամը 3:30ին, Ս. Թ. Վարժարանի արահին մէջ էր որ տեղի ունեցաւ ան, ի ներկայութեան Հոգւ. Վարդապետ Հայրերու, ինչպէս նաեւ ծնող-ներու եւ հրաւիրեալներու կողմից բաղմունքեան:

Հանգէսին յայտարարը մեծաւ մասամբ դո-ւադրուեցաւ ընթացաւարտ դասարանի աշակերտ-աշակերտուհիներուն կողմէ: Անոնք բրին առեկա-խօսութիւններ, ապրումով ու հասկացողութեամբ արտասանեցին քերթումներ եւ կատարեցին ու-ղերմներ: Իսկ Երկրորդական միւս դասարաններէն

կազմուած Երգչախումբ մը, Վարժարանին երաժը-տութեան ուսուցիչ Հոգւ. Տ. Ղեւոնդ Արք. Սա-մուրեանի ղեկավարութեամբ խմբակցեց ազգային մի-քանի երգեր:

Հանգէսին երկրորդ բաժնին, Տեսուչ Հոգւ. Տ. Կիրակի Ծ. Վարդապետ կարգաց Վարժարանի միամե-կայ դարձունդութեան տեղեկագիրը (որ կ'երեւի ՍԻՄՆԻ այս թիւով) եւ վկայականներու ու մրցա-նակներու բաշխումէն ետք իր խօսքը ուղղելով 11 նոր շրջանաւարտներուն, առանձինն անդրադարձաւ օմիւրքի մէջ մեր ազգայնաշարժման կարեւոր աղ-ղակներուն, վեր հանելով իւրաքանչիւրին զերբ մեր համայնքային կեանքէն ներս: Կոչ բրաւ ընթացա-ւարտներուն որ լեցուին մէշտ Թարգմանչի Հայ-րերու ողիով, այն ողիով՝ որ իրենց քամուեցաւ 14 տարիներ շարունակ այս նուիրական յարկէն ներս: Ժամը 5ին հանգէսը վերջ դրաւ Տէրունական աղօթքի միարեան երգեցողութեամբ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ Բշ. 1 Մայիս.— Յիշատակ մեռելաց: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայր բառացի օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարարք Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ եւ բարոյեց Եւրոպեան ստուգութեան մասին ուստիս իր խօսքը ուղղելով ուխտաւորներուն, ողջերէն խօսքեր ըրաւ անոնց եւ խոսեցաւ երեսուցեւ ժողովի բացառիկ նշանակութեան շուրջ: Ս. Պատարարքին ետք՝ Ն. Ամենապատուութիւնը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած մեծահանգլէս լիափորին, Ամպշովանի ներքեւ եւ Ս. Խաչափայտի մասունքն ի ձեռնին, մինչ վարդապետներ ի ձեռնն ունէին արոց մասունքներ: Ապա երդուեցաւ «Ճանապարհ» ուխտաւորներուն իրրեւ ողջերէն, որմէ ետք Ս. Աթոռոյ չարականի երդեցողութեամբ, Միաբանութիւն, ուխտաւորութիւն բարձրացան Պատրիարքարանի լուսավարդութեամբ մեծ դահլիճը՝ ուր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը օրհնութեամբ նշխարներ բաժնեց բոլորին:

✱ Գշ. 2 Մայիս.— Գ. օր Ս. Զատիկի: Ս. Պատարարք ի Ս. Գլխայի: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Ներսէս Վրդ. Բապունեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ խնդրամատոյց ուխտաւորաց ննջեցեալ հարազատներու հոգիներուն համար:

✱ Շր. 6 Մայիս.— Գլխատումն Յովհաննու կառավարին: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Խորանի աշակոյժը դանուոյ Ս. Յովհ. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

✱ Կիր. 17 Մայիս.— Նոր Կիրակի (Յիշատակ բիրաւոր մահատակացն մերոց յըմբացս Համաշխարհային պատերազմին): Ըստ սովորութեան Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարարեց եւ բարոյեց Լուսաւան Հոգւ: Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարեկեան: Պատարարքին ետք, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի, հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունք կատարուեցաւ Ա. Աշխարհամարտի Հայ Նահատակներու հոգիներուն համար: Սոն արարողութիւնը կրկնուեցաւ Տաճարի դաւթի՝ երանանքով Տ. Կիրեղ Պարք. Հօր չիբմին վրայ եւ ապա, Թափօրական զննացքով, Զամ-Թաղի հասարակաց զերեզմանոցին մէջ:

✱ Շր. 13 Մայիս.— Վաղուան Աշխարհամարտի Կիրակիի առթիւ, կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը Հրաշափառքով մուտք գործեց Ս. Եւրոպեան Տաճար, ուր պաշտուեցան եւրեկոյեան Ժամերգութիւնն ու նախատունակը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնորենական Սրբատեղեաց՝ այցելութեան հանդիսաւոր Թափօր Տաճարին ներս: Թափօրապետն էր Հոգւ: Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

✱ Կիր. 14 Մայիս.— Աշխարհամարտն (Կանոն Կիրակի): Գիշերային եւ առաւօտեան Ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Եւրոպեան, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա Բրիտանի Ս. Գերեզմանին վրայ հանդիսաւոր Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ: Ժամարան էր չիբարար Ս. Աթոռ դանուոյ Ս. Էջմիածնի Միաբան Հոգւ: Տ. Նարեկ Վրդ. Ծառաբեան, երկնապատանին խոյր ի գլխին: Հոգւ: Հայրը բարոյեց, ընտան ունենալով «Զի ուր իցեն երկու կամ երեք ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես ի մէջ նոցա» (Մատթ. ԺԸ. 20): Բացառեց օրուան տանին խորհուրդը, ըսելով թէ այսօր տանն է նաեւ Հայց. Ս. Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան, վստայի մէջ եւ նոյն աշխարհամատուին — Բրիտանական եկեղեցիին — հնազանց անդամներէն մէկն է ան: Ս. Պատարարքին ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս նախագահեց Ս. Գերեզմանի առաւանին մէջ կատարուած «Անդաւան»ին:

✱ Կիր. 21 Մայիս.— Կարմիր Կիրակի: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Եւրոպեան, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյեան:

✱ Կիր. 28 Մայիս.— Տոն Երեմիան Ս. Խաչին: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան: Բարոյեց Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Անէմեան, ընտան ունենալով օրուան ճաշ: Երեկոյեանն է Յոսեփ Գողոս, շաբաթեաց զձեռն, եւ սոսէ (Գործք. ԺԳ. 16): Առաւօտեան Ժամերգութեանն ետք կարդացուեցաւ Ս. Կիրեղ երեսուցեւ մացի Հայրապետին Ս. Խաչի երեւման առթիւ կատարող Կայսեր յղած Թուղթին Թարգմանութիւնը: Իսկ Ս. Պատարարքն մաս մը եւ բարոյեց ձաշնափուսեցան Յորդանանի Հաշիմական Ռաֆիօկայանէն: Աւագ Խորանին վրայ զետեղուած էր վստ կանթեղներով զարդարուն Ս. Խաչին, նշանը:

✱ Կիր. 4 Յունիս.— Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Եւրոպեան, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Ներսէս Վրդ. Բապունեան:

* Եւ. 8 Յունիս.— ԼԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ՏԵԱՌՆ: Եկեղեցական որեւէ արարողութիւն անկարելի եղաւ: Կատարել, բողոքական ծանրակշիւ դէպքերու հետեւանքով:

* Կիր. 11 Յունիս.— Երկրորդ Դադկապարդ: Նոյնպէս կարելի չեղաւ որեւէ եկեղեցական արարողութիւն կատարել:

* Եր. 17 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Դիմադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուճեան:

— Հոգեղալստեան Հանդիսաւոր Նախատեսակի ի Ս. Յակոբ, Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

— Իրեկնադէմն, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեղեցի» եւ Հսկման կարգեր: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

* Կիր. 18 Յունիս.— ՀՈԳԵԳԱՌՈՒՍ: Բարեկենդան եղիական Պահոց: Օրուան Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս: Ս. Պատարագի ընթացքին կարգացուցաւ Ս. Յովհ. Ոսկերեանի Հոգեղալստեան ներբողը:

— Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ Վանդաստան Կատարուեցաւ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր

Եպիսկոպոս: Իսկ արարողութեանց աւարտին կատարուեցաւ ընթերցումը Լամբարոնացի Հոգեղալստեան ներբողին:

* Եր. 24 Յունիս.— Է. Օր Հոգեղալստեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամլեան:

* Կիր. 25 Յունիս.— Յիշատակ եղիայի մարգարէին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Արժ. Տ. Կարապետ Ա. Քչնյ. Անդրէասեան:

— Ս. Հռիփսիմեանց Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ս. Հրէշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպիսկոպոս:

* Եւ. 26 Յունիս.— Ս. Կուսմանց Հռիփսիմեանց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրէշտակապետ, իսկ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ եկեղեցիի աւանդատան՝ Ս. Հռիփսիմէի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նազարեան:

* Ուր. 20 Յունիս.— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպիսկոպոս:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԱԳՐԱԿԱՆ

Երուսաղեմը երեկ և Այսօր	Ե.	289
Զեկոյց Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան		295
Հ. Բ. Ը. Միութեան վսեմ. Նախագահին		296
Այցելութիւնը		

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Սիրոյ Խորհուրդը	ՎԱՐԴԱՆ ՔԷՆՅ. ՏԻՒԼԿԻՐԵԱՆ	297
-----------------	-------------------------	-----

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Գողգոթա Թրքահայ Հոգեւորականութեան	Թէոֆիլ	301
Հայացի Հնախոսութիւն	Հրտ. Ա. Գ.	
Հեքամոսութեան ժամանակաց	ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱՆԵԱՆ	310
Թանգիմարն Ու Զմբուշիները	ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ	324

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ժե. Դարի Մի Զեռագիր Աւետարան	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ	328
Յուցակ և Յիշատակարաններ		
Երուսաղեմի Կիւլպէնկեան Մատենադարան		
Հայ Հնատիպ Գիրքերու (1512-1800)	Կզմ. Ա. Գ.	331

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

Վիպագրութիւն Կոստանդնուպոլիս Մայրաքաղաքին	ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ	344
-------------------------------------------	--------------------------	-----

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«Երատմ Նուշիրուանի»		
«Քաղաքները և Արհեստները		
Հայաստանում 9-13 Դարերին»	Յ. ՔԻՐԻՏԵԱՆ	357
«Հայկական ժամեակ»		
Տեղեկագիր Հարաւային Ամերիկայի		
Նուիրակութեան	ԿԻՐԵՂ Ն. ՎՐԴ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ	363
Տարեկան Տեղեկագիր		
Ս. Թարգմանչաց Երկր. Վարժարանի	ԿԻՐԵՂ Ն. ՎՐԴ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ	367
Տեղեկագիր Հ. Բ. Ը. Միութեան		
Իզգաշեան-Կիւլպէնկեան Վարժարանի	ՏԿՆ. ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ	375
Տեղեկագիր Երուսաղեմի		
Կիւլպէնկեան Մատենադարանի	ՂԵՆՈՂԱՆ ԱՐՂ. ՍԱՄՈՐԵԱՆ	378
Տարեկան Հանդիսութիւն		
Ս. Թարգմանչաց Երկր. Վարժարանի		380

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցական-Բնական		382
Բովանդակութիւն		384



«ՍԻՈՆ»ի վերաբերեալ ամէն քաղաքացիութիւն և առաքում կատարել հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SION»,
OLD CITY — JERUSALEM

«ՍԻՈՆ»ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Տոլար
բոլոր այլ երկրներու համար՝ 1 Սրերին